

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

СУЛЯТИЦЬКА Тетяна Василівна

УДК130.2:316.324.8(043.3)

МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

Науковий керівник -
ПРЕДБОРСЬКА Ірина Михайлівна
доктор філософських наук, професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	
1.1 Міжкультурна взаємодія як предмет філософського дискурсу	14
1.2 Міжкультурна взаємодія в контексті інформаційно- комунікативного способу розвитку суспільства	33
1.3 Особливості культури мережевого простору	54
Висновки до першого розділу	67
РОЗДІЛ 2 КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	
2.1 Комунікативна природа людського буття	69
2.2 Аксиологічний підхід до міжкультурної взаємодії	87
2.3 Герменевтичний аналіз міжкультурної комунікації	103
Висновки до другого розділу.....	119
РОЗДІЛ 3 ЛЮДИНОТВОРЧА СПРЯМОВАНІСТЬ	
КОМУНІКАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	
3.1 Принципи мультикультурності, трансверсальності як концептуальні засади міжкультурної взаємодії	121
3.2 Міжкультурний діалог як передумова створення комунікативного простору	142
3.3 Становлення комунікативних компетенцій у суб'єктів міжкультурної взаємодії	156
Висновки до третього розділу	170
ВИСНОВКИ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	178

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена переходом людства до суспільства нового типу. В результаті стрімкого розвитку науки і знань, інформаційної революції відбувається становлення інформаціонального суспільства (за визначенням М.Кастельса), в якому головним продуктом стає інформація, всеохопні технології, мережева логіка та гнучка система програмування. Інформаціоналізм як новий спосіб розвитку цивілізації, орієнтований на технологічний розвиток накопичення знань і дедалі складнішу обробку інформації, уможливорює взаємодію комунікативного простору, об'єднуючи всіх бажаючих спілкуватися у єдиний культурний простір планети, що передбачає радикальну зміну інструментальних засад, способів та технологій передачі, збереження інформації, кардинальне збільшення обсягів інформації, доступної активній частині населення. Новий спосіб отримання інформації, знання зумовлює й появу нових форм і видів комунікації. Розширилися кордони і можливості спілкування. Міжособистісні комунікації сьогодні полонили віртуальний простір, змінили та наблизили його до потреб особистості, яка стала як активним учасником, так і творцем ресурсів і послуг віртуальної реальності. Сучасний процес глобалізації спричинює інтенсифікацію міжнаціонального спілкування. Він став причиною формування ідей ціннісного плюралізму і культурного релятивізму та поставив у зв'язку з цим завдання формування толерантних відносин між людьми, які презентують різні культурні світи.

В умовах інтенсифікації практичної взаємодії між представниками різних культур із усією гостротою постає завдання теоретичного осмислення можливостей та засобів досягнення максимального взаєморозуміння, запобігання конфліктів, досягнення нового рівня усвідомлення спільності вселюдської долі та більш глибокої психологічної єдності, що не залежить від певних культурних відмінностей. Крім того, сучасна політика міжнародного співтовариства вимагає не лише максимальної кооперації між

культурами, але також пошуку формальних умов і можливостей для досягнення домовленостей на всіх рівнях, вироблення взаємовизнаної суспільної думки щодо потреб спілкування і, насамперед, формування такого світорозуміння, яке б визнавало ідею цінності будь-якої культури і стилю життя. На перший план у сучасному світі висувається проблема взаєморозуміння як головного результату людського спілкування, що припускає більш поглиблений підхід до процесу комунікації та враховує специфіку ціннісних орієнтацій, які багато в чому визначають мотиви і результати спілкування.

Визнання унікальності системи будь-якої культури повинно доповнюватись проявом її "самості" на тлі "інакшості", що виявляється в просторі міжкультурної комунікації, де світ сприймається як "співголосся" *Іншостей*, що готові дати відповіді на виклики сучасності. Актуальність проблеми міжкультурної взаємодії зумовлена посиленням інтеграційних процесів в сучасному світі, які реалізуються в різних формах у всіх галузях людського життя. Сучасні культурологічні дослідження доводять, що культурна самобутність будь-якого народу є невід'ємною від самобутності інших народів, що всі народи залучаються до процесу комунікації. Тому все більшого значення набуває здатність до розуміння іншої культури. Зазначені обставини актуалізують потребу у виробленні нових методологічних підходів до розуміння міжкультурної взаємодії. Остання може відбуватися лише за умов діалогу культур, який повинен завжди бути відкритим, налаштованим на позитивне спілкування. Міжкультурна взаємодія виступає важливим елементом сучасної культурної картини світу та є запорукою повноцінного існування культур, що передбачає не зникнення, поступове стирання культурної самобутності, а збагачення та обмін культурними надбаннями, спрямованими на розвиток людського в людині у напрямку становлення транскультурності.

Для незалежної України існує необхідність осмислення здатності власної культури до діалогу з іншими культурами як констатуючого

принципу людського існування, що пов'язано з пошуком оптимальних форм і напрямів даного діалогу.

Актуальність теми зумовлена й екзистенційною ситуацією, в якій опинилося людство сьогодні. Тому комунікативний потенціал міжкультурної взаємодії має бути спрямований на збереження самого людства як творця культурних цінностей.

Ступінь наукової розробки проблеми. Міждисциплінарний характер і багатоаспектність досліджуваної теми потребували вивчення значної кількості літературних джерел, які можна умовно поділити на шість груп, пов'язаних між собою.

Першу групу становлять праці, в яких розкривається діалогова сутність міжкультурної взаємодії. У XIX сторіччі увагу до діалогу як універсальної форми зв'язку "Я-Ти" звернулись В.Гумбольдт і Л.Фейєрбах. Одним із засновників теорії діалогу вважається М. Бубер. Свій внесок у розробку теорії діалогу зробили також С.Аверинцев (визначення основи спілкування як поваги до особистого буття того, з ким ми спілкуємося), Р.Апресян, Г.Батіщев (дослідження суті діалогового спілкування), В.Біблер (проблема діалогу культур), Л.Виготський, Б.Гаспаров, М.Каган (визначення сутнісної основи поняття діалогу, спілкування та комунікації), В.Лекторський (розвиток поняття толерантність у діалозі), Г. Меднікова (принцип діалогу як головний сутнісний принцип культури постмодерну), І.Немчинов (співвідношення "свого" та "чужого" в історичному діалозі) та ін.

Другу групу досліджень складають наукові розвідки з питань про можливість взаємопорозуміння людей, можливості сприймати і передавати інформацію, що отримало свій вираз у категорії інтерсуб'єктивності. Проблема інтерсуб'єктивності, започаткована у феноменології Е.Гуссерля, активно розроблялась Б.Вальденфельсом, Е.Левінасом, М.Мерло-Понті, П.Рікьором, Ж.-П.Сартром, М.Шелером. Концепт інтерсуб'єктивності особливого осмислення набуває в комунікативній філософії. Розгляд явищ культури та комунікації у їх нерозривному зв'язку здійснюється, зокрема, у

працях таких філософів, як: К.-О.Апель, Л.Вітгенштайн, Ю.Габермас, Г.Гадамер, І.Гердер, П.Сорокін, Ф.Шляєрмахер, О.Шпенглер, а також у дослідженнях А.Єрмоленка, П.Кравченка, О.Назарчука, Н.Петрук, А.Якимовича та ін.

У третій групі опрацьованої наукової літератури акцентується увага на понятті міжкультурної комунікації, що виникає в сер. ХХ ст. і пов'язане з іменами таких вчених, як Е.Голл, К.Клакхон, А.Кребер, Р.Портер, Д.Трагер. Важливий внесок у вивчення міжкультурної комунікації як соціального феномену внесли такі російські вчені, як Є.Верещагін, В.Костомаров, А.Садохін, С.Тер-Мінасова. На розвиток уявлень про ідею міжтекстового зв'язку як діалогу в міжкультурній комунікації суттєво вплинули праці М.Бахтіна, Ж.-П.Ліотара, Ю.Крістевої та Р.Барта.

В Україні проблемне поле досліджень міжкультурної комунікації перебуває у стані становлення. Дана проблематика розробляється у працях О.Берегової, Н.Висоцької, О.Гриценко, Л.Губерського, І.Дзюби, П.Донця, В.Євтуха, Г.Касьянова, М.Кушнарьова, Л.Нагорної, А.Приятельчук, М.Обушного, П.Скрипки, М.Триняк та ін.

Четверту групу становлять праці, присвячені аналізу впливу глобальних змін, техніки на сучасне суспільство (Д.Белл, З.Бжезинський, Ж.Бодріяр, Ж.Дерріда, П.Дракер, Г.Кан, М.Кастельс, Р.Катц, Н.Луман, М.Маклюен, Й.Масуда, М.Порат, Д.Рісмен, Е.Тоффлер, П.Треанор, та ін.).

Дослідження проблеми формування інформаційного суспільства на теренах України та СНД репрезентовані роботами Р.Авдєєва, Н.Васильєвої, В.Вітковського, Б.Головка, С.Дятлова, Л.Землянової, В.Іноземцева, Т.Розової та багатьох інших науковців.

Як відомо, міжкультурна комунікація, як і суспільство базується на системі цінностей. Тому до наступної, п'ятої групи слід віднести науковий доробок зарубіжних науковців: С.Аваліані, Ф.Брентано, М.Вебера, Л.Віндельбанда, Н.Гартмана, Е.Дюркгейма, К.Клакхона, Ф.Ніцше, Т.Парсонса, Р.Перрі, Г.Ріккєрта. Різними аспектами проблеми цінностей

займалися і вітчизняні дослідники, такі, як: І.Бойченко, Г.Волинка, Л.Губерський, М.Каган, С.Кримський, А.Жукова, І.Надольний, В.Шинкарук, В.Ярошовець Т.Ящук, та інші.

Шосту групу складають праці, в яких належне місце відводиться мультикультуралізму, який на сучасному етапі постає як проблемна стратегія, ідеологія і дискурс. Проблеми мультикультурного дискурсу презентовані у працях К.Бергера, П.Брамелоу, С.Гантінгтона, С.Даля, А.Конвей, Д.Трагера, Ч.Тейлора. Серед українських дослідників можна виокремити: Т.Андрєєва, який розглядаючи українське суспільство як поліетнічне, що знаходиться на перехідному етапі, віддають належне місце мультикультуралізму; С.Дрожжину, яка мультикультурну політику розглядає як основу української політики в європейському просторі; М.Заковича, В.Малахова, які у мультикультуралізмі належну увагу акцентують на толерантності. Л. Горбунова, О.Грива, І.Предборська розглядають проблеми мультикультуралізму та питання реалізації мультикультурних політичних проектів, що формують глобальний контекст для розробки сучасних освітніх стратегій. Поняття трансверсальності як єдності і переплетіння різноманітностей досліджувалось у працях В.Вельша, Ф.Гваттарі, Л.Горбунової, Ж.Дельоза, О.Дьякова, О.Колесникова, В.Петрушова.

Отже, в умовах зростання та поширення інфосфери, що спричинило зміни в суспільному житті кожного індивіда і передбачає появу нових видів комунікації, виникає необхідність у нових ідеях, переосмисленні цінностей, актуалізується у дослідженні міжкультурної взаємодії у мережевому суспільстві (за Кастельсом). Сьогодні має місце формування і нового типу культурної взаємодії, що включає відмову від спрощених раціональних схем вирішення культурних проблем. Становлення міжкультурної взаємодії відбувається за умов трансформації суспільства і перевизначення її філософських засад, що передбачають: урахування загальнолюдських цінностей; переосмислення ролі об'єкта і суб'єкта; трансляції доступності культурних цінностей та їх людинотворчий потенціал. Усе більшого

значення набувають здатності до розуміння чужої культури і точок зору, критичний аналіз власних дій, визнання чужої культурної самобутності і чужої істини, уміння включити їх у свою позицію і визнання правомірності існування багатьох істин, уміння будувати діалогічні відносини й іти на компроміс. Новий тип соціальної дії усе більше потребує культурних складових і повинен підкорятися логіці культурної комунікації. Зазначені обставини зумовили вибір теми даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 5 від 29 січня 2009 року).

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є концептуалізація міжкультурної взаємодії в інформаційному суспільстві. Поставлена мета досягається шляхом вирішення таких взаємопов'язаних завдань:

- проаналізувати філософсько-культурологічні концепції міжкультурної взаємодії в історичній ретроспективі;
- розкрити вплив інформаційно-комунікативного способу розвитку суспільства на міжкультурну взаємодію;
- дослідити комунікативну природу людського буття в контексті сучасного інформаційного простору;
- на основі аксіологічного підходу виявити основні проблеми міжкультурної взаємодії у процесі комунікації, між представниками різних культур;

- розкрити людинотворчу спрямованість комунікативного потенціалу міжкультурної взаємодії;
- проаналізувати принципи мультикультурності та трансверсальності як концептуальні засади міжкультурної взаємодії.

Методологічна основа дисертації визначена специфікою теми, що розглядається, та викладеним розумінням мети і завдань даного дослідження. Основними підходами, за якими здійснювалось дослідження є: структурно-функціональний, соціокультурний, а також герменевтичний та антропологічний (для осмислення сутності міжкультурного діалогу, зрозуміння його гуманістичної спрямованості); порівняльний (для уточнення місця та ролі української культури в системі культурних стратегій європейського простору); прогностичний (для опрацювання можливої моделі культурних стратегій налагодження міжкультурних зв'язків); аксіологічний (для дослідження ціннісної складової свідомості представників різних культур, розгляду її через ціннісно-сміслові утворення). Визначення дослідницького інструментарію здійснювалося з урахуванням постмодерністського розуміння людини, зокрема концепції номадичної особистості та характеристики сучасного суспільства як інформаційного, презентованої концепцією М.Кастельса.

Об'єктом дисертаційного дослідження є міжкультурна взаємодія в інформаційному суспільстві.

Предмет дослідження – комунікативний аспект міжкультурної взаємодії у сучасних соціокультурних контекстах.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у концептуалізації міжкультурної взаємодії в інформаційному суспільстві. Новизна дисертації конкретизована через систему положень і висновків, що винесені на захист:

У дисертації *вперше*:

- проаналізовано вплив на сучасну міжкультурну взаємодію інформаційно-комунікативного способу розвитку суспільства, що

характеризується прискоренням обміну культурними цінностями, збагаченням і зміцненням культурних зв'язків, зростанням доступності до здобутків культури та інформації шляхом створення єдиного комунікативного простору – мережевого середовища як відкритого, ацентричного, нелінійного за своєю природою;

- досліджено специфіку сучасних комунікативних процесів, що виявляються у створенні межових ситуацій як на рівні соціуму, окремих культур, так і особистості, що зумовлює можливості синтезу і осмислення свідомості і самосвідомості культури як виходу за межі власного досвіду в міжкультурний простір, як акту трансгресії;

- визначено концептуальні засади міжкультурної взаємодії, до яких віднесено принципи мультикультуралізму та трансверсальності;

- досліджено значущість феномена транскультурності як нового етапу розвитку культури і з'ясовано, що вона: а) утворюється безпосередньо в формах самої культури, в полі взаємодії однієї культури з іншою, тобто на межі, де зустрічаються дві і більше культури; б) виявляється у формуванні суспільного комунікативного простору, що зумовлює збереження особою власної самості при однобічній належності її до багатьох культурних традицій;

- проаналізовано людинотворчу спрямованість комунікативного потенціалу міжкультурної взаємодії, що виявляється у здатності знання, інформації, культури впливати на становлення особистості, вмінні досягати порозуміння шляхом осягнення значущості загальнолюдських цінностей і пріоритетів людського існування.

Набуло подальшого розвитку:

- розуміння комунікативної природи людського буття, яка особливо характеризує існування людини в сучасному інформаціональному просторі, що охоплено в сучасній філософії терміном інтерсуб'єктивності;

- дослідження ролі ціннісних орієнтацій представників інших культур та різних епох, де система цінностей не тільки визначає розбіжності між культурами, але водночас є основою для діалогу;

- показ мови як складової частини культури і основного інструменту в діяльній взаємодії між людьми, завдяки якій засобами масової інформації створюється загальний простір міжкультурного спілкування;

- уявлення про можливості міжкультурного діалогу в сучасному комунікативному просторі, адже саме діалог є найбільш сприятливою основою для розвитку міжнаціональних відносин і можливий лише за таких умов: збереження власного коду, "ядра" кожної культури-учасниці; налаштованості на толерантне ставлення до чужих цінностей, позицій, і звичайно ж відкритість обох учасниць діалогу;

- експлікація трансверсального мислення, що допомагає сучасній людині не лише створювати нову картину світу, а й віднайти у цьому світі свій власний оновлений образ, відчути себе частинкою світу;

- тенденції розгортання міжкультурної взаємодії, основними з яких є: сприяння зближенню різних культур в культурно-плюралістичному суспільстві, взаємне засвоєння елементів культури, взаємний культурний обмін та збагаченню культур.

Науково-теоретичне і практичне значення дослідження.

Дисертаційне дослідження поглиблює розуміння становлення і сутність інформаційного суспільства, а також дозволяє виявити позитивні та негативні наслідки міжкультурної взаємодії в мережевому просторі. Запропонована соціокультурна концепція міжкультурного діалогу може бути використана для розуміння і вирішення актуальних проблем в українському суспільстві, при вирішенні конфліктних ситуацій. Основні теоретичні висновки можуть бути використані для підготовки нормативних курсів та спецкурсів, при написанні навчальних програм з таких предметів: культурологія, філософія, соціальна філософія, філософія освіти, соціологія, філософська антропологія та ін.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні наукові положення, результати теоретичних досліджень і практичні висновки та рекомендації обговорювались на засіданнях кафедри соціальної філософії та філософії освіти національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Вони також висвітлені на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету 2008" (м. Київ, 16-17 квітня 2008 р.), IV Міжнародна науково-практична конференція "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору" (м. Київ; 26-28 листопада 2009р), Міжнародна наукова конференція "Філософія гуманітарного знання: після Вільгельма Дільтея" (м. Чернівці, 16-17 червня 2009 р.), Всеукраїнська науково-теоретична конференція "Культурна спадщина України та інформаційно-комунікативні технології" (м. Київ, 11 червня 2010р.), Міжвузівська науково-практична конференція "Освіта як важлива соціокультурна детермінанта становлення особистості", (м. Хмельницький, 19 листопада 2010р.), IV Всеукраїнська міжконфесійна християнсько науково-практична конференція "Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження нації", (м. Кам'янець-Подільський, 13-14 січня 2011р.), Науково-теоретична конференція "Засоби масової інформації як феномен культури і культура у засобах масової інформації", м. Київ. 10-11 червня 2011р), наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів за підсумками НДР у 2009 році (м. Кам'янець-Подільський, 10 березня 2009р.), наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів за підсумками НДР у 2010 році (м. Кам'янець-Подільський, 17 березня 2010р.), VI міжнародна науково-практична конференція "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору" м. Київ 24-26 листопада 2011р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 16 наукових праць, 7 з яких у фахових наукових виданнях України.

Структура дисертації зумовлена специфікою предмета дослідження, а також визначеною метою й завданнями дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків та списку використаних літератури. Основний текст дисертації складає 194 сторінки, з них 177 сторінок основного тексту. Список використаних джерел містить 188 найменувань (18 іноземною мовою) і розташований на 17 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

1.1. Міжкультурна взаємодія як предмет філософського дискурсу

Поняття міжкультурної взаємодії може бути описано принаймні трьома концептами: культура, діалог, комунікація, на дослідженні яких буде зосереджена наша дослідницька увага в даному підрозділі.

З усього розмаїття соціальних процесів, відносин і фактів, які існували в минулому й існують нині, ми виділяємо певну особливу сферу, яка іменується культурою. Чим можна пояснити такий інтерес? Насамперед тим, що культура репрезентує глибину та невичерпність людського буття, всі аспекти взаємозв'язку людини зі світом. Культура інтегрує людей у суспільну цілісність. Не слід, мабуть, забувати, що генетична спадкоємність ще не робить індивіда людиною. Він стає людиною, лише засвоївши певну соціальну інформацію, накопичену і передану за допомогою культури. Культура виникає і розвивається разом із людиною, причому, цементуючим засобом цієї царини є діалог, комунікація, взаємодія.

Загальновідомим є той факт, що культура – це не тільки те місце, де народжуються смисли, які в подальшому закріплюються в знакових формах культури, а й простір, де відбувається обмін цими смислами. Коли ми говоримо про культуру, то звертаємо увагу, насамперед, на різноманіття конкретних варіантів культур. Людині, напевно, простіше було б взаємодіяти з іншими людьми, будувати свої відносини, якби у світі затвердилася одна культура. Але тоді, можливо, виникне питання, скільки зможе проіснувати ця одна культура, в якій не буде відбуватися жодних змін і вона буде залишатися одноманітною?

Спілкування можна тлумачити як своєрідний міст між людьми, між групами людей, між окремими державами. Спілкування тісно пов'язане з

діяльністю. Будь-яка форма спілкування виступає як форма суспільної діяльності, люди завжди спілкуються в процесі певної діяльності. Поєднання діяльності певної людини з діяльністю інших людей, утворює спільну діяльність. У такій спільній діяльності формуються не тільки суб'єкт-об'єктні (людина-предмет діяльність), а й суб'єкт-суб'єктні відносини (людина-людина). Сутність спілкування полягає у взаємодії суб'єктів діяльності.

Чим багатше різноманіття культур, тим вища ймовірність, що людині вдасться підібрати потрібний варіант відповіді на виклики історії, багатший арсенал ідей, уявлень, норм, способів діяльності, культурних пропозицій, які можуть бути використані. Щодо цього, внутрішнє різноманіття - завжди ознака розвиненої адаптаційної здатності, здатності до розвитку тієї або іншої системи. Байдуже, чи йде мова про людство в цілому або про окреме суспільство. Разом з тим, не можна й абсолютизувати принцип диференціації, внутрішнього різноманіття. Воно не повинно зайти настільки далеко, щоб ставити під загрозу збереження цілісності системи.

Як приклад, пригадаймо дві основні соціокультурні традиції, які йдуть із глибини історії, взаємодіючи, збагачують одна одну, але разом з тим зберігають свою цілісність і самобутність: Захід і Схід. Пояснюючи своєрідність Заходу, звертається увага на особливу роль християнства. К.Ясперс відзначав, що з іудейства сюди перейшли релігійні імпульси й передумови; від греків — філософська широта, ясність і сила думки; від римлян — організаційна мудрість у сфері реального. Він також підкреслював, що на відміну від Китаю й Індії, які в культурних відносинах завжди були дуже замкнуті, "продовжили у своєму житті власне минуле", Греція, навпаки, виходила за ці рамки, відправляючись від далекого їй минулого східних народів. Тому західний мир, як зазначав К.Ясперс, забезпечив безперервність у формуванні освіченості. [165, с. 82-84].

Все, що створено людиною або ж має до неї відношення, є частиною культури. Якщо комунікація і спілкування виступають важливою частиною людського життя, то слід підкреслити, що вони є і частиною культури.

Існування людини є завжди "спів-буття" з іншими людьми. Це постає початковою передумовою і виступає як основний принцип для всіх різновидів філософії діалогу. Діалог як спосіб спілкування людей в його науковому осмисленні був введений ще Сократом і використаний як метод отримання знань. Долаючи епохи, діалог, комунікація закріплювалися у світі людини, як необхідні чинники для її існуванні, для передачі традицій із покоління в покоління тощо. Самого процесу розмови стає вже недостатньо. Виникає потреба в розмові, що інформаційно збагатить особу. Інтерес до діалогу був викликаний розвитком людства. Відповідно комунікація, без якої діалог був би неможливий, надавала змогу отримання інформації у співрозмовника, до того ж відбувався процес взаємообміну, взаємозбагачення, і тут необхідно відзначити, не нав'язливість думки іншого, а відкрите, вольове бажання учасників діалогу.

Доречно тут нагадати про доведене до метафізичності "психологічне коло" В.Дільтея: суб'єкт, який пізнає, вперше дізнається про те, що в ньому є, порівнюючи себе з іншими суб'єктами, проте в *Іншому* він може побачити лише те, що є в ньому самому. Отже, свою визначеність, або ідентичність як індивід, так і культура, отримують тільки в стосунках з іншими ідентичностями. Якби між культурами не було певних віддзеркалювань, згідно з думкою Б.Вальденфельса, то не було б жодного інтеркультурного поля, яке б уможливило пізнання власних здатностей завдяки пізнанню Чужого: "Порівняння передбачає щось таке, що вимагає порівняння, що занепокоює, приваблює й відштовхує погляд. Порівняння саме як форма, в якій Чуже вимірюють іншим і порівнюють з іншим" [28, с. 91].

У ХІХ ст. увагу до діалогу як універсальної форми зв'язку "Я -Ти" звернулись В.Гумбольдт і Л.Фейєрбах. Л.Фейєрбах, критикуючи діалектичний метод Г.Гегеля за його монологічність, писав: "Істинна діалектика не є монологом одинокого мислителя з самим собою. Це діалог між Я і Ти" [149, с. 203]. Тим самим він зумовив кардинальну зміну в дослідженнях сутності людини. Фейєрбахівський антропологізм ґрунтується

на відношенні "Я - Ти", в якому "Я" мислиться залежним від спілкування з "Ти" і разом з тим – від розрізнення з "Ти". За Л.Фейєрбахом, людська сутність розкривається тільки в спілкуванні, в єдності людини з людиною, в єдності яка спирається на реальність розуміння між "Я" і "Ти".

Ця думка перегукується з роздумами В.Гумбольдта щодо того, що навіть у царині чистої думки людина прагне до "Ти", співмірного з його "Я". "Я" і "Він", - підкреслює мислитель, - є справді різними об'єктами, і вони, по суті, вичерпують все, оскільки, інакше кажучи, їх можна позначити, як "Я" і "не-Я". Але "Ти" це "Він", протиставлений "Я". Тоді як "Я" і "Він" ґрунтуються на внутрішньому і зовнішньому сприйнятті, в "Ти" міститься спонтанність вибору" [57, с. 31].

Складність і багатоманітність діалогу дає невичерпні можливості для його дослідження. Проблемою діалогу та суспільної комунікації ще за радянських часів займалися російські (М.Бахтін, В.Біблер, Л.Буєв, М.Каган) та українські (Ю.Прилюк) вчені. На сучасному українському філософському ґрунті дана проблематика представлена роботами Л.Березнецької, Є.Бистрицького, В.Даренського, А.Єрмоленка, О.Злобіної, Т.Кононенка, Н.Костенка, С.Кошарного, В.Ляха, В.Малахова, В.Пазенка, Л.Ситниченка, М.Тура, та інших. Серед вагомих українських культурософських розробок методологічних основ теорії етносу (який утворює етнокультурний конструкт, що вступає у взаємодію з Іншим) відзначаються праці Л.Ази, В.Євтуха, І.Конова, В.Лісового, О.Нельги, М.Поповича, Т.Рудницької, М.Шульги, В.Шкляра. Сучасний російський філософ О.Назарчук, досліджуючи ідеї комунікації в ХХ століття, підкреслює, що філософська інтерпретація комунікації майже ніколи не зводилася лише до проблеми обміну інформаційними повідомленнями між індивідами і розмовному спілкуванню.

Класиком теорії діалогу вважається М. Бубер, вихідним пунктом концепції якого служить діалогічний принцип "між", який використовується для позначення спільної контактної сфери двох людей. Головна ідея

концепції діалогу Бубера полягає у тому, що "Я" не є субстанцією, а зв'язком, відношенням до "Ти". Завдяки цьому і виконується призначення людини. Дистанція між "Я" й "Ти" і є тим місцем, де реалізується автентичне буття людини [27]. Саме у цій проміжній між двома учасниками діалогу сфері виникають новоутворення, які продовжуються спільно, а не одним із партнерів. Культури розвиваються і досягають кульмінації тільки одна в одній, при цьому важливе не тільки внутрішнє накопичення та збереження культури, але й те, що піднесення культур відбувається завдяки конвергенції. Закон диференційованої єдності не означає, що культури можуть загубити свою індивідуальність, та змішатися. Навпаки, це підкреслює глибину двох факторів – суттєві здатності культур до змішування і природного механізму будь-якого об'єднання – єдиний неповторний образ – відбувається діалог культур.

Визначаючи діалогову сутність культури, В. Біблер зауважує: "Кожна культура є деякий "двоєкий Янус". Її обличчя так напружено повернуте до іншої культури, до свого буття в інших світах, як і в середину, в глибину себе, в прагненні змінити і доповнити своє буття" [20, с. 187]. На думку М.Бубера, справжній діалог створює нову концепцію міжлюдського.

В літературі (філологічній, естетичній, філософській, психологічній) діалог розглядався як класична форма мовленнєвого спілкування, як літературний жанр, як метод філософування, як особливий стиль наукового мислення, протилежний монологізмові, як засіб спілкування й культурне визначення гуманістичного мислення й зрештою, як механізм внутрішньої та міжкультурної взаємодії. Діалог є не просто переломлюванням чужого слова, чужого голосу власною інтонацією, а насамперед вслуховуванням в чуже слово, ідентифікацією себе з тим, хто вимовляє це слово, щоб через відмову від самого себе пізнати *Іншого* і самого себе в своїй іншості, перш ніж деформувати і перетворити його слово у власне. Тому своє і чуже слова пов'язані відношенням взаємодоповнюваності і, як не можуть існувати одне без одного, так і не можуть злитись одне з одним; кожен голос у діалозі, як і

окрема культура веде свою партію, і без іншого вона є зверненням в порожнечу (пустоту) вираженням у монолог. Дана різнобічність чужого і власного досвіду є значущим внеском М.Бахтіна в теорію діалогу: бути – означає бути для *Іншого* і через нього – для себе. Кожний діалог має на меті почутість одного іншим. Це впливає, за словами Бахтіна, з самої природи слова, "яке завжди хоче бути почутим, завжди шукає розуміння у відповідь і не спиняється на найближчому розуміння, а пробивається все далі і далі (необмежено)" [11, с. 498].

З історії відомо, що, прагнучи досягти максимальної виразності і з метою зменшити можливість неадекватного сприйняття, мислителі досить часто викладали свої міркування у формі діалогу. Взірці текстів, побудованих методом діалогічних роздумів, ми можемо виявити на кожному етапі розвитку культури. Наприклад, діалоги Платона, Цицерона, солілоквиуми Августина, тощо. Діалогова модель надала змогу виявити приховані смисли з такою наочністю, якої навряд чи можна досягти за допомогою інших засобів при викладі матеріалу. Внутрішнім прототипом таких діалогів - є діалогічний стиль мислення (на цьому наголошував М.Бахтін, аналізуючи італійський гуманістичний діалог). Ідея діалогу розгортається в працях Бахтіна від настанови на діалогізм романів Ф.М.Достоевського до ідеалізації діалогу як такого, й усвідомлення одвічного діалогізму тексту взагалі та розуміння культури в її "великому часі". Бути – означає спілкуватись діалогічно, розуміння є діалог.

Смисл будь-якої культури потенційно безкінечний, проте він актуалізується лише від зіткнення з іншим смислом (іншою культурою). Тільки на межі двох культур уможлиблюється свідомість і самосвідомість культури як вихід за межі власного досвіду.

Людина існує у взаємодії зі світом та іншими людьми. Ця взаємодія у своїй основі є чуттєво-фізіологічною. Екзистенційний зв'язок можливий лише тоді, коли відбувається таке духовне єднання, що ґрунтується на чуттєво-безпосередньому зв'язку "Я" і "Ти", коли визначається своєрідність

та неповторність цього "Тu". Так, людина соціальна, комунікативна істота, яка не може існувати без спілкування та взаємодії. У цьому – суттєва ознака нашого буття. Лише у комунікації людина може стати особистістю, відчуті і реалізувати свою неповторність у світі. Людині важко бути щасливою, успішно працювати, самовдосконалюватися, самостверджуватися, не контактуючи з іншими, тому спілкування є важливою духовною потребою людини як соціальної істоти. Більшість вчених називають таку потребу комунікативною і вважають, що вона виявляється через прагнення людини до розуміння її іншими. Адже, взаємодіючи з людьми іншої культури, перебуваючи з ними у тісному зв'язку у процесі знайомства, передачі інформації, зацікавлена людина у цій взаємодії налаштована на позитивний синтез, вона виявляє щось нове для себе, приміряє, придивляється до тих зручностей, переваг, які виявляє у нормах, традиціях, способах діяльності, прийнятих у представників іншої культури. Таке порівняння будить думку, спонукає до змін, поліпшення. Тому точніше сказати, що жити у світі одноманітних культурних відносин не тільки небажано, а навіть небезпечно.

Діалог культур – це спосіб людського спілкування, це поєднання різних смислів (понять, символів) культури, де формується організація розуму на взаєморозуміння. Діалог – це взаємопроникнення культур; це не просто спілкування як розмова різними мовами, а спілкування зі спробою перекладу; це не просто усвідомлення альтернативи, а й толерантне ставлення до неї. Поняття толерантності як найкраще передає моральну атмосферу взаємин учасників діалогу. Бути толерантним, означає бути досить відкритим стосовно іншого Я, представника іншої культури, щоб почути його й водночас зберегти необхідну дистанцію для того, щоб залишитись собою та дозволити іншому бути іншим. Як показує наше дослідження, діалог означає, що кожен із його партнерів матиме почуття власної гідності й вартості та шануватиме гідність і вартість свого партнера. Першим критерієм справжньої комунікації виступає суб'єкт-суб'єктне відношення. Його

необхідним доповненням є інтерсуб'єктивність, тобто умова взаємного "визнання" учасників комунікації як вільних та рівноправних суб'єктів.

Мало просто бути культурою, щоб нею дійсно "бути", необхідно рухатись уперед, в протилежному випадку, застій та бездіяння в культурі призведуть до її зникнення. Англійський історик і соціолог А.Тойнбі багато творів присвятив детальним описам різноманітних культур і створив концепцію розвитку культури. Його заслуга полягає в тому, що він розкрив діалогічну сутність розвитку культури у своїй концепції "Виклику-і-Відповіді" [146, с. 106-142]. А.Тойнбі починає з того, що відмовляється розглядати історію як реалізацію одного чинника, що детермінує: "Причина генези цивілізацій приховується, не в єдиному чинникові, а в комбінації декількох, це неєдинична сутність, а відношення" [146, с. 107]. Отже, історію творить відношення, але яке? Філософ бачить в історії реалізацію божественного первня, що прагне до досконалості свого культурно-історичного втілення, але зіштовхуючись при ньому з зовнішніми перешкодами, з конфронтуючою зовнішньою необхідністю. Однак, ці перешкоди перетворюються для творця в умову прогресу. "... Функція "внутрішнього чинника" міститься в тому, щоб перетворити "внутрішній творчий імпульс" у постійний стимул, який сприятиме реалізації можливих творчих варіювань" [146, с. 108]. Перешкода сприймається творчим початком як виклик, відповіддю на який є новий акт культурно-історичного творення.

Проблема діалогу культур близька до проблеми діалогу цивілізацій. Але, якщо зіткнення цивілізацій (категорія С.Гантінгтона) потребує розв'язання суперечностей у соціокультурній системі на її зовнішньому рівні (цивілізація є "тілом" антропних формувань), то культурні деформації торкаються самого фундаменту, на якому вибудовується буття людських спільностей (культура як "душа"). Питання ж фундаменту означає наявність невідповідностей між світоглядною, ціннісною і нормативною основою існуючих культур між собою та дійсністю. Що стало причиною актуалізації культурних протиріч і спричинило необхідність діалогу між культурами?

Загальна відповідь на поставлене питання може бути тільки одна – це ті виклики (глобального масштабу), що стоятимуть (або вже стоять) перед усіма нами в найближчому майбутньому. На нашу думку, до них можна віднести наступні.

По-перше, це - виклики світоглядного характеру. Світогляд, будучи основою орієнтування людини у бутті, визначає її активну позицію по відношенню до світу, себе, інших. Через складну систему причинно-наслідкових зв'язків він чинить вплив на політичну, економічну, культурну та інші сфери. Тому адекватність світоглядних побудов змінам у соціокультурній дійсності є запорукою гармонізації буття як людини, так і людських спільностей по всіх напрямках його (буття) розгортання. Наявні світоглядні доктрини не в змозі впоратись із своїм надзавданням – вказати вектор руху (розвитку) людини. Перш за все, це пов'язано із методологічною кризою. Як зазначають М.Михальченко і В.Скотний [107], філософія й досі повністю і точно не означила власної предметної області, а до того ж існує ще й методологічна криза. Для філософії Нового часу, на яку ще й досі спирається сучасне філософське знання, притаманним є феномен забуття людини, яка, ніби, випадала із світоглядного дискурсу. Про це свого часу говорили Л.Фейєрбах [93, с. 371], Ф.Ніцше та представники екзистенціалізму. Поряд із вражаючими успіхами науки, які втілені у новітніх технологіях, проглядається і її неспроможність щодо оцінки змін, що насуваються. Вона ще більшою мірою ніж філософія, втратила власну "людську" домінанту. Науково-технічний прогрес перетворюється на самоціль, безвідносно його цілей та засобів їх досягнення.

По-друге, це - виклики соціокультурного плану. Останні зумовлені формуванням нової соціокультурної дійсності, сутність якої характеризують такими категоріями, як постмодерн, постіндустріальне, інформаційне суспільство [14; 147; 154]. Принциповими ознаками нового утворення виступають: пришвидшення соціальної динаміки; зниження ролі матеріального виробництва і розбудова економіки знань; глобалізація всіх

сфер буття людини; зміна ціннісних орієнтирів. Відзначені процеси, поряд із позитивними змінами (підвищення матеріального добробуту людей, полегшення умов життя, можливість доступу до найновіших знань та здобутків світової культури та ін.), несуть із собою ще й значні загрози. Загострення протистояння на межі духовне – матеріальне; світоглядна розгубленість людини (перебування її в світоглядно-ціннісному просторі, що знаходиться у стані хаосу); атомізація людських спільнот; відсутність інтегруючих ідей, цінностей, що змусили б суспільства ХХІ ст. розпочати нову якісну динаміку – ось далеко не повний перелік проблемних питань, що існують на день сьогоднішній і потребують вирішення в межах між культурного діалогу.

По-третє, це - порушення стійкості в світовій екосистемі. Екологічні проблеми є одними з найактуальніших на сьогоднішній день і перебувають у центрі обговорення політиків, експертів, громадськості як такі, що не можуть чекати далі, адже цього далі - може й не бути. Існування техногенної цивілізації створило ситуацію, коли без належної техніко-технологічної бази людство буде не в змозі існувати. Висловлюються припущення про те, що в майбутньому навіть процеси біогенезу (самовідновлення біосфери) відбуватимуться із втручанням людини. А природа нагадуватиме штучно створений парк або сад [138]. Масштаб втручань людини у природні процеси підходить до своєї кульмінаційної точки, що ставить завдання перед усім світовим співтовариством не допустити проходження точки неповернення у можливості збереження екобалансу.

По-четверте, це - вичерпаність існуючої парадигми в економіці. Події кінця 2008 року, що знаменувались кризовими тенденціями у світовій фінансово-кредитній системі, є першою ознакою того, що наявний економічний каркас світу не відповідає тим запитам, які висувуються до економіки [102, с. 521-527]. В результаті сучасні вчені [8, с. 718] повинні говорити про феномен економізму, під яким розуміють вихід економічної підсистеми суспільства за межі власної функціональної області і вчинення

нею гіпертрофованого впливу на інші підсистеми: культуру, духовність, світогляд.

По-п'яте, це - глобалізація та інформатизація, в тому числі й інтернетизація як зростаюча взаємозалежність населення Землі. Це процес, що об'єднує не лише економіку, але й культуру, інформаційну сферу, технології та управління. У такому розумінні глобалізація спричинює нове цікаве явище, яке можна визначити як віртуальне звуження світової цивілізації. Тобто люди, що знаходяться в різних куточках планети, за рахунок комп'ютерних мереж, засобів зв'язку, швидкісного транспорту, не відчують територіального розмежування, а споживаючи ті ж самі продукти і товари, користуючись одними й тими ж технологіями і послугами, набувають потрібних звичок і елементів культури [73]. Процес цей незворотний і вбирає в себе все нові сфери нашого життя.

Описані вище виклики, породжені існуючими тенденціями в усіх сферах буття людини, змушують звернутись до діалогу як конструктивного способу вирішення питань порядку денного. Категорію діалог застосовуємо не в її абстрактному значенні, а в цілком конкретному – як спосіб знаходження спільної думки, із виробленням за тим чіткого плану дій для усіх суб'єктів діалогу у проблемних зонах. Слід наголосити, що діалог між культурами може існувати тоді і тільки тоді, коли між ними встановились розуміння та відкритість.

А досвід свідчить, що здебільшого проблеми під час спілкування між представниками інших культур виникає через нерозуміння причин поведінки одне одного – через неспівпадіння експектацій в певній ситуації на конкретну поведінку, в результаті чого робляться помилкові висновки щодо культури, з представниками якої вони спілкуються. Тому дуже важливим є врахування такої обставини: розпочинаючи процес взаємодії з представниками іншої культури, потрібно осягнути стереотипи поведінки, характерні для даних культур. У даній ситуації необхідно познайомитися із характерними особливостями чужої культури, виробити вміння помічати

міжкультурні відмінності, виховувати готовність визнати свої помилки в порушенні формальних або неформальних норм поведінки. Будуючи свої стосунки з представниками інших культур, потрібно виходити з того, що немає культур хороших або поганих.

Комунікацію можуть створювати і курсування ресурсів у середині підсистем суспільства (Т.Парсонс), і економічний обмін (Ж.Бодріяр), і трансляція міфів (К.Леві-Строс, Р.Барт), і обмін поглядами в вуличній сцені (Е.Гідденс), і пам'ятники і тексти культури (Ю.Лотман) [109, с. 157-165].

Хоча вихідні філософські принципи осмислення проблеми "спілкування як комунікація" були розроблені вже в першій половині ХХ ст., зокрема в працях Е.Гуссерля, М.Шелера, М.Бубера та інших, проте акцент на комунікативні тенденції був поставлений лише у другій його половині. Сучасна філософія здійснила внутрішню переорієнтацію із філософії свідомості від самотнього суб'єкта пізнання, який все робить об'єктом свого пізнання до будденого спілкування, що є життєвим світом людини.

Завдання, яке ставить перед собою комунікативна філософія, полягає в раціональному обґрунтуванні універсальних підстав людського взаєморозуміння й гармонізації стосунків між людьми та між людиною і навколишнім світом.

Комунікативна філософія дає змогу визначити нові підходи до людської діяльності, зосереджуючи в собі як методологічні засади аналізу суспільства, так і головні імперативи гармонізації сучасного життя, гармонізації основ соціального буття, переоцінювання людських цінностей. Вона має на меті також, визначити універсальні умови можливого взаєморозуміння, обґрунтувати людську солідарність через рівноправність і відповідальність усіх членів комунікативної спільноти людства.

Великий доробок у розв'язання проблеми діалогу культур внесла західноєвропейська філософська думка ХХ століття, зокрема, екзистенціальна і герменевтичне інтерпретація історії, культури, людини. У свій час ще Карл Ясперс зазначав, що культура за своїм первинним смислом

діалогічна. Не випадково діалог і комунікація стали центральними поняттями аксіології й гносеології та усього його світорозуміння. Комунікація, за Ясперсом, це не переказування висновків пізнання за допомогою незаперечних доказів, а певного роду *commercium* (спілкування, співвідношення, зв'язок) екзистенції. У праці "Витоки історії і її мета" (1948) К.Ясперс розширює поняття екзистенціальної комунікації з меж її суто індивідуальної зумовленості до рівня загальноісторичного процесу. Звернення до історичної проблематики зовсім не випадкове, адже автор розглядає історію як перший вимір людського буття. Комунікація стає життєвою необхідністю загальноісторичного процесу, саме комунікація міжкультурних контекстів обумовлює витоки та всю подальшу долю історичного розвитку світової культури, виступає головною умовою культурно-історичного розвитку: "Якщо умовою екзистенціального спілкування, - пише П.П.Гайденко, - є... спільна доля, "спільна ситуація", що робить можливим взаєморозуміння двох, трьох, кількох людей, то умовою загальнолюдської комунікації Ясперс вважає спільне духовне джерело всього людства - "вісьову епоху" як коріння та ґрунт загальноісторичного буття... Тому проблема загальнолюдських цінностей, порозуміння, відкритості один одному різних типів суспільства, народів, релігій – не розкіш, а життєва необхідність" [165, с. 25].

Досвід накопичений людством у процесі його соціокультурної історії надає неоціненну допомогу в розв'язанні проблеми культури на сучасному етапі перетворення нашого суспільства на основі принципів гуманізму і демократії в умовах глобалізації та інформатизації. Необхідно зазначити, що проблеми культури здобувають сьогодні першорядне, власне кажучи, ключове значення, тому, що виступають могутнім фактором соціального розвитку. Адже вона пронизує всі аспекти людської життєдіяльності – від основ матеріального виробництва і людських потреб до найбільших проявів людського духу.

Оскільки центром культури є людина з усіма її потребами і турботами, то особливе місце в соціальному житті займають і питання освоєння нею культурного середовища, і проблеми пов'язані з досягненням ним високої якості створення і сприйняття культурних цінностей. Освоєння культурних багатств минулого виконує інтегративну функцію в життєдіяльності кожного суспільства, гармонізує буття людей, пробуджує у них потребу у збагаченні світу як цілого.

Сформовані реалії сучасного світу привели до перелому у свідомості людини – її погляд спрямований до все більш глибокого виходу за межі свого життя, яке не обмежується у свідомості індивіда датами народження і смерті. Закономірною тенденцією стає усвідомлення себе в контексті історичного часу, в орієнтації як на свої історико-культурні корені, так і на майбутнє, на соціально-культурні ідеали і можливості їхньої реалізації в рамках розширення міжнародних зв'язків, залучення у всесвітній культурно-історичний процес усіх країн світу.

Сам процес міжкультурної взаємодія включає в себе низку факторів, до яких належать діалог, комунікація, відкритість, толерантність, взаємодоповнення, при відсутності яких неможливе досягнення позитивного результату взаємодії між культурами.

Своєрідність еволюційних і глобалізаційних змін у культурі, з точки зору соціальної філософії, означає осмислення буття людини й суспільства через конкретні культурні форми, соціальні умови та механізми. Важливе значення для розробки методологічних проблем міжкультурної взаємодії (комунікації) мають праці Ю.Габермаса [41; 173], який досліджує проблемам "життєвого світу". Відповідно до його висновків, "життєвий світ" постає як система соціокультурного знання інтерсуб'єктивного характеру, який осягається в процесі його комунікативної інтерпретації. Для розуміння міжкультурної взаємодії, Ю.Габермас розвиває теорію комунікативної дії, в якій підкреслює, що остання потребує, щоб дійових осіб розглядали як суб'єктів, що "говорять і слухають" одночасно. Тому ставлення окремих

суб'єктів до світу завжди опосередковане через можливість комунікації з іншими людьми. Комунікативна дія, за Ю.Габермасом, обов'язково неоднозначна, вона потребує взаєморозуміння хоча б двох її учасників, дає змогу людині мислити, ставити запитання, стверджувати свій погляд. "Взаєморозуміння, - за Ю.Габермасом, - і має на меті подолати ситуацію, що виникла через проблематичність претензій на значення, що його наївно припускають у процесі комунікативної дії: взаєморозуміння веде до дискурсивно спричиненої, обґрунтованої злагоди" [101, с. 85]. На думку німецького філософа, саме в процесі дискурсу з'ясовується відповідь на питання про те, що стоїть на засаді взаємодії.

У комунікативній теорії К.-О. Апеля висвітлено проблему трансцендентальної ідеальної комунікації, яка тлумачиться мислителем як комунікація необмеженої спільноти. Критерієм правильності та обґрунтованості етичних норм у К.-О.Апеля є досягнення консенсусу в практичному дискурсі, де виявляється необхідність діяти так, ніби ти є членом ідеальної комунікативної спільноти, з притаманними навиками комунікативної компетенції.

Свою дослідницьку увагу Б.Вальденфельс фокусує на взаємовідносинах "Свій" - "Чужий" [28; 29; 30]. Він зазначає, що інтеркультурність є тим драматичним полем, де через здобуття досвіду "Чужого" породжуються нові культурні і соціальні смисли. Н.Еліас [67] досліджував розвиток цивілізації через виховання, освіту та комунікацію. Інтерпретація того чи іншого комунікативного акту залежить від стилів життя, стилів поведінки й культурних норм прийнятих у тому чи іншому соціумі, які передаються від покоління до покоління й закріплюються у ментальності, яка змінюється дуже повільно, була предметом вивчення А.Гуревича [60, с. 45].

Сучасна міжкультурна взаємодія стимулюється самими різними чинниками, у зв'язку з чим збільшується простір цієї взаємодії. Вітчизняна

культура стає відкритішою іншим культурним традиціям. Розкривається широкий спектр різних форм міжкультурної взаємодії і співпраці.

Французький вчений А.Моль розуміє культуру як комунікаційні відносини. Тобто, він зазначає, що культурна взаємодія є актом комунікації [108, с. 11-12]. Міжкультурна взаємодія є однією з основних засад формування сучасного європейського та світового культурного ландшафту. Метою міжкультурної взаємодії є всебічна презентація національних культурно-мистецьких практик, тобто ознайомлення світової спільноти з найяскравішими надбаннями національної культури і мистецтва, що сприяє у свою чергу: створенню позитивного іміджу країни, налагодженню міждержавного і міжособистісного діалогу, зміцненню культурних зв'язків, формуванню єдиних загальнолюдських цінностей, врешті-решт, економічному зростанню країни.

Аспект власне комунікативної тенденції у російській та українській філософській думці досліджується такими авторами, як І.Нарський (комунікативний аспект), І.Вдовіна, П.Гайденко (культурологічний аспект), С.Кримський, А.Лой (гносеологічний аспект), Ю.Давидов, А.Єрмоленко, Х.Соловйов (соціально-філософський аспект), а також В.Лекторський, М.Коган, Н.Хамітов, В.Табачковський, В.Шинкарук (антропологічний аспект).

Сьогодні Україна працює над створенням власного іміджу, відмінного від того, який існував раніше, над інтеграцією у Європейський простір задля створення кращих можливостей у різних сферах діяльності. Розширення взаємодії країн, народів, етносів, культур піднімає питання про культурну самобутність і культурні відмінності. Зі збільшення міждержавних та міжкультурних взаємодій зростає значення та роль уміння визначити культурні особливості народів, поважати їх та певним чином знаходити "спільну мову".

Значні зміни, що відбулися у соціокультурному просторі України вплинули на міжкультурну взаємодію. Важливими чинниками, які пов'язані

зі зміною соціокультурного простору і характеру процесів комунікації у ньому є:

- зміни в реальній поведінці під час засвоєння соціокультурної реальності;
- слабка загальна структурованість українського суспільства;
- значний потенціал соціальної суперечливості;
- різноманітний рівень культурного включення населення до різних процесів культуротворення та культури відтворення;
- поява значної кількості субкультур;
- культурна активізація різного роду меншин.

Необхідно зазначити, що в процесі міжкультурної взаємодії відбувається не лише обмін повідомленнями, передача інформації від одного учасника до іншого, яка зумовлює певну реакцію і є синтезом сприйнятої та притаманної їм культури, а й задоволення (або незадоволення) отриманими результатами процесу такої взаємодії шляхом порівняння з тими результатами, які очікувалися на момент вступу до процесу комунікації. На основі такого синтезу відбуваються "порозуміння" або "непорозуміння" учасників комунікації. Але завжди під час діалогу виникають взаємовпливи і прагнення "порозумітися" чи "співіснувати", які за умов повторюваності створюють "третю культуру". Ця "третя культура" в сучасних умовах має віртуальний характер, вона є нестійкою та не має стосунку до процесів соціалізації та механізмів соціального контролю.

Незаперечним є той факт, що фундаментальною основою процесу розвитку культур є діалог культур і саме у глибинній ідеї діалогу між культурами й відбувається формування нової культури спілкування. В.Щербина з цього приводу зазначає: "Мислення й буття іншої людини не тільки поглиблене в кожному з нас, вона – це інше мислення, інша свідомість, внутрішньо насущна для нашого буття" [162, с. 99].

Дослідження світу спілкування показує, що і відношення між культурами можуть бути різними: 1) утилітарне ставлення однієї культури до

іншої; 2) неприйняття однієї культури іншою; 3) взаємодія, взаємозбагачення, тобто відношення культур між собою як рівноцінними суб'єктами. Якраз третій тип відношень, для якого характерне ставлення культури до культури як до рівноправної, рівноцінної, попри відмінності, несхожості та унікальності, визначається як міжкультурний діалог.

Однак, як ми вже згадували, в певних випадках міжкультурна взаємодія може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей, вплив однієї культури може нести загрозу знеособлення і навіть асиміляції для інших, або навпаки. Можливості, які несе міжкультурна взаємодія досить великі, однак існує ряд нерозв'язаних проблем, що пов'язані із здійсненням міжкультурної взаємодії, налагодженням діалогу культур із позитивним результатом. І розв'язання цих питань, знаходження правильного виходу із ситуації, привертає нашу увагу і зосереджене саме на з'ясуванні причин, що можуть призупиняти процес міжкультурної взаємодії.

На зламі століть, у різних країнах і регіонах активізувалися процеси культурного самовизначення етносів, відродження культурних традицій, як відповідь на зростаючу глобалізацію світу з її небезпекою уніфікації і стандартизації способу життя. Небувалий стрибок у розширенні міжнародного співробітництва всупереч усім очікуванням не призвів до зниження гостроти міжетнічних, релігійних, культурних, економічних проблем, світ став, в якійсь мірі, більш конфліктним, що, як ніколи, змушує шукати шляхи до філософії мирного співіснування членів світового співтовариства. Саме останнє, гостро ставить проблему толерантності, як поваги до чужих цінностей, а ще більше – як позиції, що припускає розширення кола особистих ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії з іншими культурами.

Отже, можна зробити висновок, що міжкультурна взаємодія – це проникнення в систему цінностей тієї чи іншої культури, повага до них, подолання стереотипів, синтез самобутнього і інонаціонального, який веде до взаємозбагачення і входження у світовий культурний контекст.

Саме посилення міжкультурної взаємодії етносів є характерною ознакою сучасної доби. З одного боку, вона може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей, а з іншого – навпаки, яскравим проявом однієї з об'єктивних закономірностей зближення етнічних культур. Будь-яка етнічна культура завдяки певним нормам, цінностям, ідеалам формує свій особливий культурний соціум, свою форму міжкультурної комунікації, свої морально-етичні засади суспільного життя, включаючи власні типи мислення, ціннісні орієнтації, що спираються на притаманне конкретному етносу самобутнє світосприйняття, тобто створює свою субкультуру. Жодна така субкультура не здатна замінити собою іншу. Однак, це не заперечує можливості їхньої взаємодії, що в подальшому стимулює розвиток їхнього саморозвитку. Проте, не слід забувати, що дана тенденція за різних соціальних умов може проявлятися по-різному. Ряд дослідників при вивченні проблеми взаємодії культур з'ясували, що зміст і результати міжкультурних контактів здебільшого залежать від здібності учасників розуміти один одного і досягати згоди, яка головним чином визначається етнічною культурою кожної із взаємодіючих сторін, психологією народів, пануючими в тій чи іншій культурі цінностями. Ці взаємовідносини різних культур отримали назву в культурній антропології "міжкультурна комунікація", яку ми розглянемо в нашому подальшому дослідженні, як сукупність різноманітних форм стосунків і спілкування між індивідами і групами, що, в свою чергу, належать до різних культур. Взаємодія культур – це особливий вид, безпосередніх відносин і зв'язків, що встановлюються між двома або декількома культурами, а також тих впливів взаємних змін, які проявляються в ході цих відносин.

Міжкультурна взаємодія, яка є невід'ємною від людської сутності, була завжди, та кожна епоха додає свої особливості і зумовлює специфіку цієї взаємодії. Тому у наступному підрозділі розглянемо як на міжкультурну взаємодію впливають сучасні цивілізаційні виклики.

1.2 Міжкультурна взаємодія в контексті інформаційно-комунікативного способу розвитку суспільства

Одним із викликів сучасної цивілізації є інформатизація. Її вплив на міжкультурну взаємодію, за оцінками багатьох дослідників, є дійсно революційним як за змістом, так і за характером спричинених наслідків. Перехід від використання традиційних методів зберігання, пошуку і поширення інформації (бібліотек, ручних методів пошуку й аналізу, пошти, телеграфу) до нових безпаперових (баз даних, інформаційно-пошукових систем, комп'ютерних мереж, супутниковому зв'язку, оптико-волоконним кабелям, систем обробки текстів, локальним обчислювальних мереж, автоматизованих робочих місць) приведе до кращої орієнтації в міжнародних подіях, явищах, економічних процесах, торговельних операціях, нових технічних рішеннях, при можливості бути одночасно у декількох місцях, спілкуватися он-лайн з представниками різних континентів, бути студентом кількох вузів (закордонних), постійно перебувати у величезному коловороті інформації і безпосередньо, виступати творцем інформації. Усі ці процеси активно впливають на людину, на розвиток її як особистості, на взаємовідносини між людьми, країнами. Суспільство, яке набуває вище перерахованих ознак, прийнято називати "інформаційне".

Інформатизація суспільства є однією із закономірностей сучасного суспільного процесу. Однак, не слід ототожнювати її із схожим поняттям "комп'ютеризація суспільства". Хоча вони виникають приблизно в один час, внаслідок розвитку науково-технічних інновацій, пов'язаних з появою та розвитком комп'ютерних мереж, все ж таки між ними мають місце певні відмінності.

Під час комп'ютеризації суспільства основна увага приділяється розвитку і впровадженню технічної бази комп'ютерів, що забезпечують оперативне отримання результатів переробки інформації та її накопичення.

В процесі інформатизації основна увага суспільства приділяється комплексу заходів, направлених на забезпечення повного використання достовірного, вичерпного і своєчасного знання усіх видів людської діяльності.

Таким чином, "інформатизація суспільства" є ширшим процесом, ніж "комп'ютеризація суспільства" і є направленим на швидке оволодіння інформацією для задоволення своїх потреб. У процесі "інформатизації суспільства" особлива увага приділяється не стільки технічним засобам, скільки суті та меті соціально-технічним інноваціям. Комп'ютери, супутниковий зв'язок, мережі, інформаційно-пошукові системи, модеми є базовою технічною складовою процесу інформатизації суспільства.

В сучасному суспільстві вище згадуваний процес комп'ютеризації надає людям доступ до надійних джерел інформації, позбавляє їх від рутинної роботи, забезпечує високий рівень автоматизації обробки інформації у виробничій та соціальній сферах.

Рушійною силою інформаційного суспільства стало виробництво інформаційного, а не матеріального продукту. Матеріальний продукт став більш інформаційно-місьтким, що означає збільшення частки інновацій, дизайну і маркетингу в його вартості. Однак не лише виробництво підлягає змінам у трансформованому суспільстві, це стосується також і всього устрою життя, системи цінностей, зросла значущість культурної освіченості по відношенню до матеріальних цінностей. Порівняно з індустріальним суспільством, де все було направлено на виробництво і споживання товарів, в інформаційному суспільстві виробляється та споживається інтелект, знання, що в результаті зумовлює збільшення частки розумової праці. Від людини потрібна здатність до творчості, зріс попит на знання.

Зміст інформатизації полягає в забезпеченні соціальних, економічних, правових, культурних і технологічних умов збереження й активізації нових ідей, створення можливостей кожній людині зафіксувати свої ідеї, зробивши

їх доступними широким масам, а також створення умов для їхнього використання.

У реальній практиці розвитку науки і техніки розвинених країн в кінці ХХ століття поступово реалізується картина інформаційного суспільства. Прогнозується перетворення всього світового простору в єдине комп'ютеризоване і інформаційне співтовариство людей, що проживають в електронних квартирах і котеджах. Вся діяльність людини буде зосереджена головним чином на обробці інформації, а матеріальне виробництво і виробництво енергії буде покладено на машини.

Але поряд з позитивними моментами процесу інформатизації створюється й реальна загроза використання досягнень в інформаційній сфері, з метою несумісних із завданнями підтримки світової стабільності й безпеки, дотриманням принципів суверенної рівності держав, мирного врегулювання конфліктів, незастосування сили, невтручання у внутрішні справи, поваги прав і свобод людини. З огляду на швидкість розвитку даної області, варто визнати, що в правовому, організаційному й технологічному відношенні інформаційна сфера є найменш захищеним елементом державного механізму. Недостатня увага до проблем інформатизації може поставити країни з менш розвиненим рівнем інформаційних технологій (Індія, Єгипет, Нігерія, Самалі,) у свідомо залежне положення від країн, які мають переваги в інформаційній сфері (Японія, США, Франція, Англія, Росія, Україна).

Однієї з основних характеристик інформаційного суспільства є його глобальний характер. У процесі його становлення поступово зникають кордони між країнами й регіонами, радикально змінюється структура світової цивілізації. Принципові зміни, викликані стрімким розвитком інформаційних і телекомунікаційних технологій, привернули увагу вчених, політиків і фахівців в інформаційній сфері.

Вивчення тенденцій глобальних змін у суспільстві, зумовлених інформатизацією з залученням інформації і фактичного матеріалу про

періодизацію технологічних укладів має багаті традиції у рамках концепцій постіндустріалізму. Загалом наукова концептуалізація процесів інформатизації почала відбуватись відносно недавно – з початку 80-х рр. ХХ ст., що обумовлено виникненням мереж кіберкомунікації, формування на їх основі глобального простору економічної та культурної взаємодії [167, с. 12]. Серед авторів, що займаються цими питаннями слід назвати Д.Белла, З.Бжезинського, П.Дракера, Д.Рісмена, Г.Кана, Р.Катца, М.Кастельса, М.Маклюена, Й.Масуда, М.Пората, Е.Тоффлера та інших. Дослідження проблеми формування інформаційного суспільства на теренах України та СНД репрезентовані роботами Р.Авдєєва, Н.Васильєвої, В.Вітковського, Б.Головка, С.Дятлова, Л.Землянової, В.Іноземцева, О.Назарчука та багатьох інших науковців.

Розглянути дослідження всіх перерахованих вище авторів представляється практично неможливим у межах даної роботи, зупинимося лише на деяких з них, необхідних для того, щоб показати особливості міжкомунікаційної взаємодії в такому суспільстві.

За Д.Беллом [15], постіндустріальне суспільство визначається як суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти й підвищення якості життя. Знання та інформацію, американський вчений вважає не тільки ефективним каталізатором інформації постіндустріального суспільства, але і його стратегічним ресурсом.

Заслуговує на увагу філософська концепція інформаційного суспільства, яка належить японському вченому Й.Масуда. Основні принципи побудови такого суспільства представлені в його книзі "Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство" [180]. На думку автора, фундаментом нового суспільства стане комп'ютерна технологія, головна функція якої бачиться ним у заміщенні або в значному посиленні розумової праці людини. Сучасна епоха, як зазначає П.Дракер, являє собою час

радикальної перебудови, коли з розвитком нових інформаційно-телекомунікаційних технологій людство отримало реальний шанс перетворити капіталістичне суспільство в суспільство, засноване на знаннях.

Особливе значення для даної роботи має монографічне дослідження М.Кастельса, що виокремлюється різноманітністю і переконливістю доказів, за допомогою яких автор наполегливо, але не нав'язливо, збалансовано і гнучко намагається зацікавити читачів актуальністю виявлених ним найновіших тенденцій в суспільному житті світу, їх складністю, суперечністю і в перспективі неоднозначними результатами для долі людської цивілізації [74, с. 58]. Успадковуючи ідеї Д.Белла щодо занепаду робітничого класу у сучасних умовах, М.Кастельс пояснює такий занепад зменшенням його кількості та зміною ролі теорії вартості. Адже трудова теорія вартості, на його думку, невпинно заміщується теорією вартості, створеною інформацією, знаннями. Останні ж, на думку дослідника, є справжньою сировиною сучасного виробництва, освіта – головним якісним показником значущості праці, а новими виробниками – генератори, або виробники знань і обробники інформації. Безумовно, інформаційна праця впливає на працю загального типу таким чином, що не виникає сумніву у тому, хто відіграє більш вагомійшу роль. Інколи праця старого типу заміщується автоматизацією (комп'ютерними технологіями), інколи виробництво переноситься в інші регіони світу (що здійснюється доволі легко, якщо планування такого переносу і технології базуються на сучасних досягненнях), інколи – створюється такий продукт, до якого праця загального типу взагалі є незастосовною. Інформаційні представники своїм існуванням заперечують вагомість ролі і старожитнього класу власників і колишнього класу робітників, проголошує М.Кастельс. За допомогою аргументів, які збігаються з ідеями Р.Райха щодо ролі "символічних аналітиків", П.Дрекера – з його думками щодо "експертів знання", Е.Тоффлера – з його визначенням ролі "когнітаріату", М.Кастельс намагається довести, що інформаційна праця і є тією силою, яка генерує нові зміни, планує і реалізує кожному

практичну дію, тобто здійснює усе те, що вимагає сучасний розвиток інформаційного капіталізму.

Глобальна інформаційна мережа, яка об'єднує економічних агентів з різних видів діяльності – виробництва, споживання, циркуляції товарів та послуг, а також елементів економічного процесу – праці, капіталу, ринків, інформації та технологій, створює принципово нову основу для функціонування економіки, яку М.Кастельс називає інформаційною, на відміну від своїх попередників, які називали її інформаційною. Цей термін в трактуванні М.Кастельса "вказує на атрибут особливої форми соціальної організації, в якій створення інформації, її обробка й передача стають фундаментальними джерелами виробництва і влади завдяки виникненню в даний історичний період нових технологічних умов" [171, с. 21]. Цим він підкреслює, по-перше, що інформація і знання - є безпосередньою продуктивною силою матеріального виробництва, а не тільки елементом виробничого процесу, по-друге, існує нерозривний зв'язок між розвитком економіки та глобалізацією, яка базується на новітніх досягненнях в галузі інформаційно-комунікаційних технологій.

Вводячи у науковий лексикон неологізми "інформаційне суспільство", "мережеве суспільство", які уточнюють зміст більш традиційного поняття "інформаційне суспільство", дослідник показує, що такі феномени, як інформація та знання були значущими для всіх історичних етапів і тому не відображають особливості нової технологічної парадигми, яка у сучасних умовах стає фактором розвитку суспільства. Остання визначає спрямованість суспільної діяльності на накопичення знань та більш високі рівні складності в обробці інформації, яка розповсюджується через сучасні інформаційні мережі. Тому, на думку М.Кастельса, в сучасних умовах інформація стає системоутворюючим фактором розвитку суспільства нового типу – "інформаційного", "мережевого", суспільства, в якому комунікативні процеси відбуваються безупинно, вони слугують основою,

простором, в якому живе і яким живе людина, котра будь-якої миті творить. Комунікаційна взаємодія стає сутністю цього суспільства.

Такі роздуми М.Кастельса зумовлюють висновок, що специфіка інформаціоналізму як нового способу суспільного розвитку полягає, насамперед, у багаторазовому посиленні нового джерела продуктивності в економіці. Мова йде про нові технології, генерування знань та обробку інформації. Зрозуміло, що знання і інформація є критично важливими елементами в усіх способах розвитку, так як процес виробництва завжди заснований на певному рівні знань і на обробці інформації. Основою інформаціональної культури, як зазначає у своїй статті О.Розумовська, є знання про інформаційне середовище, закони його функціонування та розвитку, а головне досконале вміння орієнтуватись в безмежному сучасному світі інформації [125, с. 142-143]. Однак специфічним для інформаціонального способу розвитку є саме дія знання на знання як головне джерело продуктивності. Визначальним фактором є конкретна специфіка їхньої взаємодії, що в умовах мереж інформаційних технологій, які формуються, надає якість складності взаємодіями знань та інформації.

Теорія мережевого суспільства (theory of network society) Мануеля Кастельса, що виникла у 90-х рр. минулого століття фіксує новий тип суспільства, яке створюється потоками інформації. Нове суспільство – це мережа взаємин, нічим не обмежена, відкрита та рухлива. Мережеве суспільство - це безшовна мережа взаємин, що розширюється або звужується завдяки інформації та комунікації. Ключовою характеристикою інформаціонального суспільства є мережева логіка організації соціальної структури. Автор фундаментальної "теорії мереж" - Кастельс називає соціальну структуру інформаційної епохи мережевим суспільством, оскільки воно створене мережами виробництва, влади і досвіду, які утворюють культуру віртуальності в глобальних потоках, що пересікають час та простір [61, с. 505]. Сутність такого суспільства полягає у функціонуванні соціальної структури на основі мережі інформаційних технологій, які зв'язують

багатоманітних акторів певних сегментів суспільної діяльності, насамперед економічної. Домінуючими стають процеси та функції, які організуються за принципом мережі. Внаслідок розвитку комунікаційних мереж суспільство стає схожим на павутиння інформаційних зв'язків та взаємодій, його функціонування подібне до процесів, які відбуваються у мережі.

Привертає увагу та частина праці Кастельса [61], в якій роздуми автора звернені у бік впливу розвитку мережевих систем на сферу культури та індивідуальної свідомості в сучасному світі. Наслідуючи ідеї М.Маклюена, він стверджує, що розвиток цих систем є прямим шляхом до придушення попередніх культурних форм. Так само, як телебачення головну роль у політиці відіграє не тільки завдяки змісту своїх програм, а через можливість самого доступу до нього. І в цьому ми можемо погодитись, адже навряд чи можливо займатись політикою у сучасному світі, не маючи доступу до телебачення. Так само і комп'ютерні мережі є надзвичайно вагомим фактором новітніх комунікацій та інтерактивного спілкування. Далі М.Кастельс зауважує, що, не маючи доступу до таких мереж, ми не можемо повноцінно брати участь у функціонуванні мережевого суспільства. У свою чергу, комп'ютерно-мережева система, так само, як раніше телебачення стосовно друкованої культури, значно обмежить роль телебачення (якщо останнє розуміти як централізоване виробництво та віщання на гомогенізовану аудиторію).

В інформаційних виданнях набув поширення такий термін, як "кіберпростір", який використовується для позначення всіх аспектів роботи людини з комп'ютером та Інтернетом. Цей термін досить часто відображає можливість сприйняття комп'ютерів та їхніх мереж як особливого психологічного "простору". Людям, які активно працюють із комп'ютерами, пишуть електронні листи, грають в ігри, спілкуються одночасно з людьми на різних континентах, важко не уявляти все це як особливий "простір", в який вони потрапляють за допомогою свого комп'ютера та мережі. Творці інтерактивних сервісів вносять свою частку у створенні цього образу,

називаючи окремі частини власної продукції "світами", "кімнатами" і "територіями".

П.Тейяр де Шарден у свій час помітив, що "... ноосфера прагне стати однією замкнутою системою, де кожний елемент окремо бачить, відчуває, бажає, страждає так само, як усі інші, й одночасно з ними" [142, с. 192]. А це означає, що, перебуваючи у мережі, навіть сидячи в себе дома, ми постійно включені в простір де перебуває ще хтось, і цей хтось теж зі своїми ідеями, проблемами є цікавим іншому, третьому, четвертому та ін, тобто всі учасники створюють середовище, в якому незнайомі люди можуть радитись, співчувати за власним вольовим бажанням без нав'язування.

До останнього часу джерелом конкурентної переваги були матеріальні аспекти, а в наш час ця роль перейшла до нематеріальних активів, що пов'язуються зі знаннями. Зростання виробництва і споживання інформації, авангардна роль інформаційного виробництва стало основою суспільного прогресу. Це пояснюється, зокрема, природою інформації, яка здатна практично миттєво і безмежно розповсюджуватися у просторі, долаючи кордони і час. Глобальні системи соціальних комунікацій об'єктивно зробили інформаційну цивілізацію реальністю. Виникає припущення, що інформаційне середовище можна розглядати як результат інформаційної діяльності людини і як умову комунікації між людьми, а інформаційний простір – як форму суспільного буття людини.

Створюючи нові умови життєдіяльності соціуму, нова реальність впливає не тільки на його організаційні, комунікаційні особливості, але й на характер суспільних відносин, які стають більш стрімкими, медіа насиченими, розмаїтими та інтенсивними, породжуючи нові соціально-психологічні феномени: інформаційні фобії, інформаційні навантаження, агресію та інформаційні злочини. У ХХІ ст. інформація зайняла провідне місце у суспільному житті: науці, політиці, освіті, буденних справах. У буденному розуміння інформація та знання завжди супроводжували людську діяльність, але тільки з появою глобальної інфраструктури і набуттям ознак

предметності в системі соціальних комунікацій спеціальний інтерес до них різко зростає. Зростання потреб суспільства, накопичення документально-фіксованої інформації, формування мета текстового простору інформаційних систем, необхідність переробки інформації та включення її до системи соціальних комунікацій, все це зумовило розвиток інтелектуального компонента суспільної діяльності. Адже інформаційно-аналітична діяльність невід'ємно пов'язана з процесом інтелектуалізації суспільного життя і займає вищий щабель у ієрархії інформаційно-комунікаційних відносин у суспільстві.

У сучасному суспільстві відбувається формування інфосфери, де завдяки новітнім інформаційним технологіям складається єдиний простір генерування, циркуляції і використання інформації як форми відображення результатів праці, спілкування та пізнання людини у формі символічно-знакових моделей. Інформаційні технології, як зазначає І.Кудря, відкривають нові можливості, реалізація яких залежить в першу чергу від культурно-цивілізаційної структури суспільства. Цивілізаційні характеристики суспільного відтворення стають ключовими елементами продуктивних сил, оскільки від культурних можливостей праці залежить виробництво знання. Якщо в доіндустріальному суспільстві поняття вартості виражалось через природні ресурси або матеріальні речі, в індустріальному суспільстві через штучні технічні засоби виробництва, то у інформаційному суспільстві вартість визначається культурно-цивілізаційним контекстом соціуму [96, с. 36].

Необхідність опрацювання інформаційних об'єктів зумовила використання семіотичних правил: семантики, сентактики і прагматики щодо не інформації як знака, символу, коду, тексту, а іншого предмета діяльності і праці – знання, яке має субстанційну природу. Знання як предмет комунікаційної діяльності пов'язане з виникненням і становленням ознак нової реальності – ноосфери, формування якої науково спрямоване ще на початку ХХ ст.

Отже, зрозуміло, що знання і інформація є критично важливими елементами в усіх способах розвитку, тому, що процес виробництва завжди заснований на деякому рівні знань і на обробці інформації.

Формування інформаціонального суспільства, як бачимо, породжує цілий комплекс проблем, від вирішення яких залежить вибір і реалізація шляху розвитку людства. І зауважимо, що якщо на початковому етапі інформатизації основну роль відіграють науково-технічні і технологічні проблеми, то на подальших етапах головну роль починають грати соціальні проблеми вирішення яких і визначить результат інформатизації.

Таким чином, формування такого суспільства повинно бути спрямовано на підвищення ефективності використання потенціалу країни, на реалізацію механізмів розвитку цивілізації в цілому, і бути орієнтовано на задоволення інформаційних потреб всіх членів суспільства.

Однією з ознак інформаціонального суспільства стане забезпечення вільного своєчасного доступу населення до регіонального, державного і світовому інформаційному фонду, формування потреби і свідомості необхідності його використання в процесі своєї діяльності у кожного члена суспільства.

Однак, поряд з позитивними моментами необхідно звернути увагу і на деякі ризики та небезпечні тенденції. По-перше, збільшиться вплив на суспільство засобів масової інформації, воно стане залежним від них, що створюватиме умови для маніпуляції свідомістю людей. По-друге, з'явиться проблема відбору якісної і достовірної інформації, що визначатиметься, передусім рівнем ціннісних преференцій індивіда. По-третє, інформаційні технології можуть зруйнувати приватне життя людей. Багатьом людям буде важко адаптуватися до середовища інформаціонального суспільства. Існує небезпека розриву між "інформаційною елітою" (людьми, що займаються розробкою інформаційних технологій) і споживачами.

Схарактеризуємо інформаціональне суспільство, з точки зору комунікативної взаємодії, які переваги і можливості воно створює.

По-перше, кожен член суспільства має можливість вчасно й оперативно одержувати за допомогою глобальних інформаційних мереж повну й достовірну інформацію будь-якого виду й призначення з будь-якої держави, перебуваючи при цьому практично в будь-якій частині географічного простору. Інформація стає головною цінністю, яка активно впливає як на функціонування суспільства, так і на процес соціалізації особистості, яка повинна мати необхідні знання про інформаційну сферу, розуміти закони її функціонування та розвитку, бути мобільною у світі сучасної інформації. Змінюється не лише життя людини, поступових змін зазнає і вона сама, оскільки на планеті поступово зникають просторові та часові розмежування, стираються міждержавні кордони, пропагуються певні цінності, моделі поведінки та світоглядні стереотипи. Інформація адекватно відтворює явища і закони зовнішнього світу, духовну діяльність людства, створює можливості передбачення і перетворення дійсності в інтересах міжнародної спільноти. Інформація перетворюється на глобальну цінність, тобто набуває міжнародного характеру; інформація також виступає складовим компонентом інших життєво-важливих глобальних явищ.

Відтак, інформаційний фактор здійснив в житті цивілізації досить глибокі зміни за всю її історію: він об'єднав світ в єдину систему, яка функціонує в режимі реального часу. Інформація завдяки своїм особливостям висувається на пріоритетне місце як ресурс стійкого розвитку, а інформатизація формує новий образ майбутнього, де головним засобом рішення глобальних проблем стане інтелект людини і всього людства. З одного боку інформація формує матеріальне середовище життя людини, виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм, телекомунікаційних протоколів і таке інше, а з іншого, служить основним засобом міжособистісних взаємин, постійно виникаючи, видозмінюючись і трансформуючись в процесі переходу від однієї людини до іншої. У такий спосіб інформація означає і соціокультурне життя людини і його матеріальне

буття [76, с. 72]. У цьому, на нашу думку, й складається принципова новизна інформаціонального суспільства.

По-друге, реалізується можливість оперативної, практично миттєвої комунікації кожного члена суспільства з державними та суспільними структурами поза залежністю від місця проживання на земній кулі. Тобто, комунікація сьогодні пронизує всі сфери людського життя. Інформація, яку ми щойно згадували, циркулює по всіх каналах комунікації, що й перетворює суспільство на інформаціональне. Ми живемо в світі комунікації. 70% свого часу людина витрачає саме на комунікацію. Без ефективного ведення зв'язку зупинилося б чимало виробничих процесів. Саме комунікація забезпечує існування соціальної пам'яті, зберігання й передачу інформації — в межах одного покоління, а також від однієї генерації до іншої. Суспільство не може існувати в режимі тільки індивідуальної пам'яті: людина перебуває в ситуації, що безнастанно змінюється. Тому, для її фіксації постає потреба в динамічній структурі. Індивідуальна пам'ять унеможливорює передачу й збереження інформації в обсягах, достатніх для функціонування суспільства. Комунікація відповідає тим завданням, що їх ставить перед нею інформаціональне суспільство. Приміром, якщо суспільство змінилося за якісними та кількісними показниками, воно переходить від використання усної мови до усної плюс писемної. Усна комунікація обмежена щодо передачі в часі та просторі: усно ми не можемо транслювати щось у майбутнє чи розмовляти з віддаленим співрозмовником. Писемність дозволила зняти ці обмеження. Розвиток техніки створив передумови для функціонування усної комунікації в новому режимі: магнітна стрічка може донести голос із минулого в майбутнє, за допомогою телефонного чи радіозв'язку ми можемо спілкуватися з іншими містами. Отже, винайдені альтернативні системи дозволили вирішувати не розв'язувані раніше завдання.

Однак писемність донині залишається найдешевшим і найпростішим засобом комунікації. Завдяки їй знання нагромаджуються не лише в голові людини, яка, відомо, не може надійно і тривало зберігати необхідну кількість

інформації, оскільки їй притаманні забудькуватість і здатність помилятися тощо. Крім того, є обмеження стосовно обсягу тієї інформації, яку здатна запам'ятати людина. Писемність дозволила людині швидше входити в систему знань. Нині не потрібно самому доходити до їхніх джерел, а можна вільно використовувати надбання попередніх поколінь.

По-третє, трансформується діяльність засобів масової інформації (ЗМІ) по формах створення та поширення інформації, розвивається й інтегрується з інформаційними мережами цифрове телебачення. Формується нове середовище - мультимедія, у якій поширюється також інформація із традиційних ЗМІ. Нова епоха створює нову глобальну медіасферу, яка є гарантом успішного впровадження у всі сфери сучасного життя та стимулюючим фактором від економіки до культури, політики та науки швидкісних електронно-технічних засобів зв'язку та інформації, які суттєво перетворюють звичні форми життєдіяльності, скеровуючи їх від споживчого індустріального суспільства до інформаціонального суспільства знань. У медіасфері це проявляється у плюралізмі видів та функцій журналістської діяльності. Традиційні та нові медіа, опинившись в епіцентрі всіх цих процесів, активно впливають на них, створюючи необхідну для суспільного життя базу своєчасних, достовірних та конструктивних інформаційних даних. Сучасна соціально-комунікаційна ситуація характеризується такими знаменними тенденціями: розвивається сучасна комунікаційна технологія, яка впливає на природу, обсяг та зміст інформації; з'являється усвідомлення державами, соціальними групами та індивідами важливості циркуляції інформації, а також існуючих диспропорцій у міжнародних потоках інформації; зростає кількість учасників процесу циркуляції інформації у світі, а звідси — політичне, соціальне, економічне та культурне розмаїття цього феномену, особливо у сфері культури та освіти. Розвиток мультимедійних технологій, нові можливості створення та поширення медіаконтенту спричинили еволюцію традиційної інфраструктури культурних та медійних жанрів, що дозволило сучасним дослідникам

говорити про генезу принципово нових форм мистецтва, що отримало назву цифрового, дигітального, мультимедійного, електронного. На думку багатьох дослідників, з появою цифрових технологій та еволюцією медіа індустрії людство вступило в епоху "кінця кінематографа" (Ж. Л. Годар) чи посттелевізійну еру (А. Еверет).

У сукупності під новими медіа розуміють ті інформаційні продукти, які поєднують три основних напрями (три "К"): комп'ютерні та інформаційно-комунікаційні технології — ІКТ; комунікаційні системи та мережі; контент — цифровий інформаційний. За останні роки до цих трьох напрямів додалося четверте "К" — конвергенція, що на сьогодні є рушійним чинником становлення нової медіа інфраструктури і взаємодії нових та традиційних ЗМІ. У цьому контексті конвергенція — це злиття, співпадіння в основних смислових точках центральних рушійних сил трансформації медіасектора: цифрових технологій, телекомунікацій та безпосередньо сфери ЗМІ, тобто активного інформаційного простору. Серед найбільш наочних прикладів такої взаємодії — мобільний Інтернет, он-лайнвідеоігри, цифрове телебачення тощо. Таким чином, через посередництво сучасних інформаційних технологій (ТБ, ПК, телефон, факс тощо) різноманітними каналами користувачі отримують мультимедійний контент (новини, розваги, повідомлення, можливість вести торгівлю он-лайн, освіту), адаптований до їхніх запитів і відкритий для подальшої модифікації відповідно до індивідуальних потреб аудиторії. Розвиток інтеграційних засобів дозволяє сьогодні з легкістю реалізувати ті творчі завдання, здійснення яких ще декілька років тому навіть неможливо було уявити. Використання мультимедійних технологій в інформаційно-комунікаційному середовищі є складним комплексним процесом, дослідження якого у сучасній його фазі в усьому світі знаходиться на початковій стадії. Наукові розробки у цій сфері вирізняються асинхронністю та різноманіттю нестандартних підходів. Вони фокусуються на різних аспектах мультимедійного розвитку: від суто технічних, коли основна увага приділяється технологічній складовій процесів

чи мультимедійному програмуванню, до концептуально-творчих, головною метою яких є дослідження кінцевого продукту — мультимедійного змісту.

По-четверте, зникають географічні й геополітичні кордони держав у рамках інформаційних мереж; світ з кожним роком стає дедалі тіснішим та взаємозалежнішим. Поступово стираються кордони між державами. Люди стали більш мобільними, менш чутливими до національних стереотипів, толерантнішими. Вони не бажають обмежувати себе жодними рамками: ані територіальними, ані мовними чи релігійними. Розвинувшись економічно, глобалізація призвела до непередбачуваних політичних і соціокультурних наслідків: люди будучи мешканцями одного міста, бажають водночас належати до універсального світу, бути його громадянином. В умовах глобалізації значна частина населення планети виявилась включеною в нову інформаційну реальність, яка характеризується суттєвим розширенням доступу до різноманітних джерел інформації. Ми отримали можливість звертатись до подій у режимі реального часу, ставати їх співучасниками. В цілому, поєднання можливостей комп'ютера з мережами телекомунікацій "ужимає" простір та час, зменшує значення національних кордонів, дає індивідам відчуття належності до певної глобальної спільноти, де вони не просто існують, а й взаємодіють один з одним.

По-п'яте, у суспільстві виробляється, функціонує й доступна будь-якому індивідові, групі або організації сучасна інформаційна технологія. Сучасні інформаційні технології дозволяють контролювано встановлювати інформаційні відносини та впливати на інформаційним простір. Інтернет суттєво змінив методи доступу до інформації та її поширення. Ця мережа, порівняно з іншими ЗМІ передбачає значно ширші можливості щодо реалізації права особи на вільне збирання, зберігання, використання й поширення інформації. Будь-який процес розвитку і діяльності в сучасному суспільстві пов'язаний з передачею, використанням і опрацюванням інформації. Інформаційно-комунікативні технології, поступово активно інтегруються в усі сфери діяльності людини, суспільства, стають могутнім каталізатором і визначальним джерелом їх активного розвитку. Разом із

комп'ютеризацією та віртуалізацією масової культури відбуваються кардинальні зміни і в сфері міжкультурної комунікації. Свобода комунікацій в мережі Інтернет, породжує ілюзію здійснення на новій технологічній основі ідеалів свободи, рівності і братерства.

По-шосте, є розвинені інфраструктури, що забезпечують створення національних інформаційних ресурсів. Сьогодні нашій новоутвореній державі слід визначитися щодо магістральних напрямів свого розвитку на довготривалий період і уникнути можливості перетворення на індустриальний та аграрний придаток розвинених країн, що використовується як постачальник для них продукції металургійних і хімічних заводів та сільськогосподарської сировини, отримуючи натомість наукоємні вироби. Безперечно доцільним вбачається обрання курсу на інформатизацію суспільства. Тільки просуваючись у цьому напрямі, Україна зможе посісти в світовому співтоваристві чільне місце як рівноправний суб'єкт у розв'язанні сучасних проблем цивілізації на зразок своїх європейських сусідів. Стратегічний напрям інформатизації — формування і підтримка використання національних інформаційних ресурсів (за тлумачними словниками інформатизація — це реалізація комплексу заходів, спрямованих на забезпечення повного і своєчасного використання достовірних знань у всіх суспільно значущих видах діяльності людини). Пріоритет програми створення національних інформаційних ресурсів зумовлений тим, що в постіндустріальному суспільстві вони стають основним засобом соціально-економічного прогресу країни і зростання добробуту її населення. Формування національних інформаційних ресурсів у всіх розвинених країнах розпочиналося в книгозбірнях — найдавніших суспільних інститутах, що здійснюють кумуляцію, збереження і використання документованих знань. Такий підхід дав змогу цим країнам у стислі строки з незначними витратами досягнути вагомих результатів, оскільки забезпечив включення накопичених упродовж століть бібліотечних фондів у нову інформаційну інфраструктуру суспільства. Сьогодні її розвиток здійснюється в напрямі реалізації так званої інформаційної супермагістралі (Information Superhighway), що являє собою

органічне поєднання електронних документних ресурсів зі світовою телекомунікаційною інфраструктурою.

По-сьоме, відбувається процес прискореної автоматизації й роботизації всіх сфер і галузей виробництва й керування. Автоматизовані інформаційні системи і нові технології дають можливість у десятки і сотні раз збільшити швидкість і якість оброблення управлінської інформації при мінімальних затратах людських ресурсів. Серед вже втілених прикладів можна назвати заміну громіздкого паперового документообігу на багатофункціональний і оперативний електронний документообіг. Це дало можливість забезпечити високий рівень гнучкості виробництва та управління, менеджери отримали здатність миттєво реагувати на нові суспільні потреби. Широке використання у побуті персональних комп'ютерів та мережі Internet дозволило автоматизувати управління домашніми побутовими пристроями, в результаті цього вдалось забезпечити швидкий і дешевий зв'язок з найвіддаленішими точками планети (IP-телефонія), домашній перегляд фільмів, комп'ютерне вивчення іноземної мови, відвідання Інтернет магазинів, бібліотек, виставок тощо.

Сучасні інформаційні і телекомунікаційні технології стали одним з найбільш прибуткових та швидкозростаючих секторів реальної економіки та фінансового сектора. Інформація стала важливим виробничим і комерційним ресурсом, розвиток глобальної мережі Інтернет спричинив лавиноподібне зростання міжнародних спілкувань у різних сферах людського життя: бізнесі, освіті, культурі тощо і дав поштовх подальшому розвитку науки і виробництва.

Отже, сучасне людство постало на порозі епохальних трансформацій, основними напрямком яких є інтенсивний розвиток інформаційно-технологічного сектору та інформатизація всієї системи суспільних відносин. Соціокультурний зміст інформатизації полягає у тому, що нові інформаційно-телекомунікаційні технології докорінно змінюють систему соціокультурного співіснування, через формування мережевих суспільних комунікацій, налагодження зворотних зв'язків між інститутами суспільства і державами та встановлення системи вільного доступу до суспільно-важливої

та особисто корисної інформації. Саме завдяки сучасним технологіям уможлиблюється і набуває обертів міжкультурний обмін, який веде до міжкультурної взаємодії, що в подальшому при спілкуванні з іншими культурами, потраплянні в їх простір, веде до збагачення власної культури.

За допомогою тих можливостей, що надають суспільству сучасні технології, які відіграють не аби яку роль при здійсненні обміну досвідом, знаннями, інформацією з іншими культурами, процес взаємодії, взаємозбагачення набуває значних обертів. А для того, щоб скористатися результатами, що надає інформаціональне суспільство, необхідно лише бути членом інформаційної мережі: мати відповідну інфраструктуру і сучасні засоби комунікації.

Значимість ієрархічних відносин поступається місцем значимості в системі мережевих зв'язків. Культурна сфера представляє собою схожий зразок рухливої мережі і ефемерної символічної комунікації в культурній області, організованої переважно навколо інтегрованої системи електронних засобів зв'язку, включаючи Інтернет. Культурні продукти, таким чином мають форму електронного гіпертексту.

Постає питання, а що ж таке мережа? Мережа – це безліч взаємозалежних вузлів. Вузли – це точки, у яких зв'язки взаємно перетинаються. Мережі, вважає М.Кастельс, є досить старою формою соціальної організації, але в інформаційну епоху вони стають інформаційними мережами, посиленими інформаційним технологіями. Можна припуститись думки, що сучасний характер міжкультурних відносин, який набуває обертів саме завдяки мережовості сучасного простору, відображає зростання інтеграції соціально-економічного життя, коли саме ринок інформації задає цілі та форми соціальним, культурним та політичним контактам.

Інтеграція ущільнює взаємодію різних локальних практик, що приводять до опрацювання єдиного символічного поля міжкультурних комунікацій. Поняття "ринок", застосовується нами як відображення соціокультурних процесів обміну. Ринковість має прояв як товарообіг між

різними часовими і просторовими культурними локальностями, а міжкультурна взаємодія набуває вигляду ринкового обміну. Пам'ятаючи про новітні технології, що притаманні сучасному суспільству, можемо констатувати факт, що ринки (товару-комунікації) здійснюють високошвидкісний обмін, саме завдяки мережам. "Мережі мають перевагу перед традиційними ієрархічно організованими морфологічними зв'язками – насамперед тим, що позбавлені зайвих обмеженостей..." [78, с. 155].

Мережі як соціальні форми є вільними від цінностей. Однак, тут слід зауважити, що можливо мережа не має встановлених цінностей, та це не звільняє користувачів мережі від цінностей, притаманних їм як людям. Будучи задіяним в процесі міжкультурної взаємодії, виникає питання: чи можливо підтримувати ввічливі та доброзичливі стосунки, якщо людина, з якою ми спілкуємося, знаходиться за десятки, сотні, а то й тисячі кілометрів і у більшості випадків ми ніколи не зустрінемося з нею в реальному світі? Чому людина, яку поважають, яка вважається професіоналом своєї справи і до того ж – доволі приємним співрозмовником у очному спілкуванні, іноді дозволяє собі поводитись зовсім інакше під час спілкування в мережі? Вочевидь, причиною тут є гіпертрофоване відчуття віртуальності. Адже присуті, звертаючись у мережу, ми взаємодіємо з монітором, клавіатурою, які не мають жодних емоцій і не можуть ні заперечувати, ні (тим більше) звинуватити нас у некомпетентності. Онлайн-репутація сьогодні є вкрай важливою для більшості, задіяної в мережі. І створюється вона, насамперед, через те, що ми говоримо, пишемо, публікуємо. Якщо ми спілкуємось з людьми, які до того ж мешкають у різних куточках світу, то тут не аби яке значення можуть відігравати культурні відмінності. А про них, відверто кажучи, більшість із нас зазвичай не замислюється. Зрештою, не варто забувати, що кожна людина керується власними принципами та цінностями.

Людина повинна залишатись собою у всіх випадках. Навіть, якщо її справжнє обличчя ховається під маскою "мережевого віртуала", вона повинна пам'ятати про ту відповідальність, яку вона сама на себе покладає,

стаючи учасником мережевого простору, в якому кожна мить відбувається обмін інформацією. Образ міжкультурної взаємодії як ринкового обміну матеріальними, інформаційними, соціальними цінностями надав можливість зняти численні суперечності теоретичного плану, а саме, проблему єдності чи множинності культурних форм, гомогенності чи гетерогенності культурної ідентичності, а також бачення природи взаємодії культур не як конфлікту, а симбіозу, діалогу. Ринок набув статусу теоретичної моделі, яка відображає характер міжкультурної взаємодії у сучасному світі.

Таким чином, виокремимо особливості міжкультурної взаємодії в добу інформаціоналізму, до яких відносяться:

- нові інформаційно-телекомунікаційні технології, що полонили сучасний простір, докорінно змінили систему соціокультурного співіснування;

- через формування мережевих суспільних комунікацій, налагоджується зворотній зв'язок між інститутами суспільства і державами;

- об'єкти культурної спадщини, які зазвичай були недосяжними, в сучасному інформаціональному суспільстві відтворюються в електронному вигляді, і це забезпечує якість, довговічність та ефективність їх зберігання;

- уможлиблюється і набуває обертів міжкультурний обмін, який веде до міжкультурної взаємодії, що в подальшому при спілкуванні з іншими культурами, потраплянні в їх простір, веде до збагачення власної культури, зникнення територіального розмежування, створення єдиного віртуального простору;

- відкритість, ацентричність, нелінійність міжкультурної взаємодії порушує проблему про інший тип комунікативної культури, культури, що набуває особливих ознак в період трансформації суспільства, його постійного перебування в комунікаційному просторі - культури віртуальної, культури мережевого характеру, культури, що безперервно перебуває у русі, мандрах.

1.3 Особливості культури мережевого простору

Світова комп'ютерна мережа, поступово проникаючи в життя кожного, стає одним з головних елементів в структурі суспільства. Соціокультурні процеси починають підкорятися мережевій логіці розвитку і функціонування, зазнає змін складна ієрархія групових відносин, в результаті трансформуються взаємовідносини колективного та індивідуального. Термін "мережева культура" можна віднести до тієї категорії понять, поява якого зумовлена стрімким розвитком Інтернет-технологій і активним проникненням мережевої логіки в соціальні процеси.

Традиційне визначення культури включає в себе цінності, норми, традиції, що регулюють взаємовідносини людей, об'єднують їх в єдину цілісність. В книзі М.Кастельса "Виникнення мережевого суспільства" - першого тома його трилогії "Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура" дається вагоме обґрунтування наявності мережевої логіки в соціальних процесах і явищах [114].

В загальному вигляді мережеву культуру можна визначити як інформаційно-комунікативну систему, що зв'язує всі елементи мережі. Як зазначає К.Бердник, відмінними рисами мережевої культури є переважання електронно-опосередкованих практик комунікативного обміну, і, як наслідок, відсутність просторово-часових обмежень, незалежність від матеріальних форм втілення думки, ідей, які можуть без перешкод розповсюджуватися в просторі [18, с. 13-17].

В основі будь-якої мережі, на думку О. Назарчука, лежить комунікація індивідів [93, с. 63]. Людина – це істота яка не може існувати без спілкування. Мережа ж набуває обертів, завдячуючи саме такому безперервному спілкуванню. Комунікація індивідів постійно перебуває у процесі спілкування, обміну. Мережа є технічним феноменом інформації та комунікації. В основі концепції мережевого суспільства лежить уявлення про інформацію як про знання, яке породжує зміни в системі [111, с. 61]. Так як

мережа - це безліч вузлів, вузлів, що переплітаються і слугують продовженням мережі, зіштовхнувшись з *Іншим*, комунікант має можливість піти в інший бік, не зникнути, не бути поглинутим, а бути *Іншим*.

Нові форми комунікативної взаємодії потребують культури нового типу, яка б забезпечувала комунікативні потреби індивіда і суспільства. Найбільш поширеним і наближеним до розуміння інформаційних процесів у суспільстві є поняття "інформаційна культура". Уперше проблема інформаційної культури була порушена А. Сухановим у 1988 році [139]. Але на сьогоднішній час вона недостатньо досліджена, оскільки містить низку дискусійних питань, починаючи з самого поняття інформаційної культури.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що існує низка концептуальних підходів до осмислення сутності цього феномена. Основними з них є: технологічний, культурологічний, імперативний, особистісний, аксіологічний і креативний підходи. При цьому найбільш поширеним є перший. Як справедливо зазначає Н. Гендіна, "інформаційна культура переважно асоціюється з техніко-технологічним аспектами інформатизації, оволодінням навичками роботи з персональним комп'ютером. Переважає моно дисциплінарний підхід, в результаті якого формування інформаційної культури полягає в навчанні основам комп'ютерної грамотності" [46, с. 103]. Прихильники цього ж підходу (К.Колін, Ю.Брановський) описують сутність інформаційної культури формулою: "бути культурним – це вміти"; вміти користуватися засобами сучасних інформаційних технологій, мати уявлення про все те, що створено людством у цій галузі. На думку К.Коліна, інформаційна культура – це готовність не тільки використовувати останні досягнення інформаційної техніки, а вміння сприймати нову інформацію. Ю.Брановський в свою чергу, описує інформаційну культуру як певний рівень ефективності створення, збереження переробки, передачі, збору та використання інформації, який забезпечує цілісне бачення світу та передбачає наслідки прийняття рішень. Представники культурологічного підходу вважають, що інформаційна

культура знаходиться на одному рівні з культурою праці, побуту, поведінки, мови, а також професійною, моральною культурою тощо. Вона своїми елементами включена у всі види цих культур.

Перелік визначень можна було б продовжити, але це не є нашим дослідницьким завданням. Звернення до них переслідує радше ілюстративну функцію, а саме: показати розмаїття визначень інформаційної культури. Привертає увагу визначення даного феномена російськими вченими (Виноградова В.А., Скворцова Л.В.), на думку яких, інформаційна культура поки що є показником не загальної, а швидше професійної культури, але в майбутньому стане важливим чинником розвитку кожної особистості. Розвиток інформаційної культури формує в усіх країнах групи людей, що духовно об'єднані спільністю розуміння тих проблем, в рішення яких вони включені. Інформаційна культура органічно входить в реальну тканину суспільного життя, надаючи їй нову якість. Вона спричинює зміни багатьох соціально-економічних, політичних і духовних уявлень, вносить якісно нові риси в образ життя людини [36, с. 5-29].

У вузькому сенсі слова інформаційна культура – це оптимальні засоби маніпулювання зі знаками, даними, інформацією та подання їх зацікавленому споживачу для рішення теоретичних і практичних задач; механізм вдосконалення технічних середовищ виробництва, зберігання і передачі інформації; розвиток системи навчання, підготовки людини до ефективного використання інформаційних засобів та інформації.

В широкому сенсі – це сукупність принципів і реальних механізмів, що забезпечують позитивні взаємодії етнічних і національних культур, а також сполученість у загальному досвіді людства. Більш повне визначення було надано Жалдаком М.І. при дослідженні системи підготовки вчителя [72].

Однак, попри всю різноманітність і множинність у тлумаченнях феномена інформаційної культури у сучасному багатому на визначення суспільстві вона виглядає вузькоспеціалізованою поряд із новим явищем сучасного світу "інформаційною культурою". Перехід до

інформаціонального суспільства потребує підготовки людини до швидкого сприйняття і обробки великих об'ємів інформації, оволодінню сучасними засобами, методами і технологіями роботи. Крім того, нові умови роботи породжують залежність інформованості однієї людини від інформації, придбаної іншими людьми. Тому вже недостатньо вміти самостійно опанувати і накопичувати інформацію, а треба навчитися такої технології роботи з інформацією, коли готуються і приймаються рішення на основі колективного знання. Це говорить про те, що людина повинна мати певний рівень культури щодо використання інформації.

Інформаціональна культура - вміння цілеспрямовано працювати з інформацією та використовувати для її отримання, обробки і передачі комп'ютерну інформаційну технологію, сучасні технічні засоби і методи. О.Демідас визначає її як "сукупність певного стилю мислення та образу поведінки, що характеризується відкритістю, ацентричністю, нелінійністю, комунікаційністю, не ієрархічністю, складністю" [64, с. 15]. Поняття інформаціональної культури доповнюють інформаційна етика, інформаційна поведінка, інформаційна компетентність.

Інформаційна етика пов'язана з проблемами інтелектуальної власності, доступу до інформації, приватності життя особистості тощо. Недбале використання методів обробки інформації, помилки в документуванні даних, а також навмисна фальсифікація, втручання в особисте життя шляхом використання можливостей Інтернету, недотримання таємниці телефонних розмов і листування порушують принципи інформаційної етики. Фабрикація та фальсифікація даних, маніпуляція даними, порушення прав інтелектуальної власності тощо, суперечать сутності інформатизації.

Інформаційна поведінка передбачає систему цілеспрямованих дій, що виконує суб'єкт з метою реалізації певної функції в процесі взаємодії з навколишнім середовищем. Інформаційна поведінка характеризує активність суб'єктів в процесі пізнання, його вміння орієнтуватися в інформаційному просторі. Інформаційну поведінку зумовлюють інформаційно-технологічні

можливості, надання суспільством особі, яка прагне реалізувати свої інформаційні потреби в навчанні, професійній діяльності, повсякденному житті, використання систем інформаційних комунікацій, інформаційного аспекту стосунків особистості та суспільства, сутність і мету інформатизації, забезпечення екології інформаційного середовища та інформаційної безпеки, віднайти динамічний баланс між свободою слова, забезпеченням права на інформацію, ефективним використанням інформації як засобу контролю громадянського суспільства за діями влади, обмеженням поширення таємної інформації та підтриманням моральної і духовної стабільності у суспільстві.

Оскільки інформаціональна культура визначається, передусім, мережевою логікою, в подальшому зупинимося на з'ясуванні сутності культури мережевого суспільства в цілому.

Проблема мережевої культури набуває все більшої актуальності і, впливає це з того, що визначальним фактором діяльності в рамках формування контексту інформаціоналізму стає (як було з'ясовано у попередньому підрозділі) комунікація як процес виробництва й обміну смислами в просторі і її часі. Суспільство, що ґрунтується на знаннях й усвідомлює себе у такій якості, продукує нову складність й усвідомлює її. Мова йде про становлення нового "рефлексивного суспільства", здатного до усвідомлення своїх можливостей і меж їхньої реалізації в просторі власної волі, до усвідомлення всіх ризиків своєї діяльності в крихкому, нестабільному світі культури й природи, в усвідомленні своєї відповідальності за цей світ.

Щоб жити і діяти в нових умовах, необхідно інше мислення, інший образ дій. Зважаючи на ті наслідки, що несе прискорений науково-технічний прогрес у царину науки, освіти та культури, важливим виявляється перенесення акценту з пізнання безкінечної множини фактів та базових даних на знання методологічне та надбання вмінь аналітичного і синтезуючого мислення. Тому, сам процес навчання у будь-якій сфері все більше концентрується на розвитку здатності до навчання, а саме: навчити

тому, як навчитися, як трансформувати інформацію у нове знання, як перетворювати нове знання у конкретне його застосування в цій новій парадигмі головне місце відводиться аналітичним та синтезуючо-контсруктивним навикам мислення, що містять здатність шукати і знаходити необхідну інформацію в складних лабіринтах всепоглинаючого інформаційного павутиння, критично її аналізувати, долати замкненість застарілих стандартів мислення, концептуальних схем та парадигм, конструювати нові моделі рішень з урахуванням можливих ризиків і небезпек. А це, в свою чергу, є одним із елементів мережевої культури, що надає їй ознак належності до сучасного світу.

У такому новому середовищі виникає потреба у принципово новій моделі мислення. Досить влучним є розуміння нового онтологічного способу мислення у Л.Горбунової, яка акцентує увагу на таких тісно взаємозалежних факторах: "по-перше, на індивідуалізації, що дробить, атомізує сучасне суспільство; по-друге, на глобалізації, що розмикає й руйнує колишні національні, соціально-політичні й культурні цілісності й формує глобальні мережі планетарного масштабу; по-третє, на трансформації просторово-часових відносин у соціумі внаслідок розвитку електронної техніки й інформаційних технологій, а в підсумку – виникнення віртуальної реальності "кіберпростору" [51, с. 47] . Міжкультурна взаємодія від цього нового типу мислення тільки "виграє". Тобто, вона отримує всі необхідні "інструменти" (здатність та вміння сучасної людини оперувати знаннями та використовувати усі сучасні засоби комунікацій) для здійснення діалогу культур. Результат зустрічі культур буде набувати позитивного характеру. Адже володіння, корегування, здатність до аналітичної роботи - це ознаки саме мережевої культури. Ефективність міжкультурної взаємодії залежить, перш за все, від того, наскільки змінюється тип мислення, наскільки усвідомлюється, що інформація – вже не просто знання, а елемент у системі, що творить.

Отже, культура в мережевому суспільстві – це культура реальної віртуальності. Це - багатолика культура, яка є віртуальною, оскільки створюється комп'ютерами в кіберпросторі. На відміну від культури попередньої доби в ній немає нічого сталого. Це - безперервний процес створення і руйнування. Відповідно, попередні форми причетності до сталих спільнот, стабільної структурованості життєвіту, традиційних культурних утворювань у такому суспільстві поступаються місцем ефемерним формам, які весь час змінюються. Можна було б навіть припустити, що в інформаціональному суспільстві взагалі немає культури у звичному для нас розумінні. Однак це було б перебільшенням. Як зазначає М.Кастельс, "це справді культура, але культура ефемерного стратегічного, культура кожного стратегічного рішення, швидше клаптикова ковдра, зшита з досвіду й інтересів, ніж хартія прав і обов'язків" [78, с. 197]. Така культура виражає дух інформаціонального суспільства.

З огляду на розповсюдження комунікативних технологій та віртуальних форм ми можемо говорити про те, що з'явився новий феномен буття культури – віртуальна його складова, що уособлює природне і штучне в культурі в інший спосіб. А.Поведський вважає, що треба визнати розподіл на "природне" і "штучне" більшою мірою надуманим і умовним. Дослідник схиляється до думки, що штучне виросло з лона природного, щоб розвинути в більш витончені зразки дійсності, а збігле ХХ століття показало, що "штучний" світ здатний на саморозвиток з непередбачуваними результатами, піком яких у цей час видається розробка "штучного інтелекту" [120, с. 37].

В умовах розвитку мережевої культури зростає інтерес до проблем віртуальності і віртуальної реальності. Поряд з усталеним поняттям "інформаційне суспільство" активно використовуються відносно новітні: "віртуальне суспільство", "віртуальна реклама", "віртуальні гроші", "віртуальний простір" тощо, що свідчить про породження нового типу культури – віртуальної культури. Саме поява цього нового феномена і виступає важливим фактором у період інтенсивного розвитку сучасних

технологічних досягнень, що кардинально змінює облік традиційного морального та інтелектуального світу і, дає змогу покращити людську життєдіяльність та збагатити свій запас знань. Сучасна інфоера виступає одним із чинників, за допомогою якого відбувається потужна міжкультурна взаємодія.

Віртуальна дійсність дозволяє створювати об'єкти в віртуальному світі. Людина пересувається у новому просторі, в якому виникає ілюзія свободи вибору та знижується доля відповідальності перед світом, адже вона обирає для себе все лише те, що є необхідним та важливим для неї. І, дійсно, у сучасному образі культури почала виокремлюватися низка рис, які свідчать про характер її віртуалізації і є новоутвореними елементами. Так, з певним застереженням можемо зауважити, що культура як віртуальність базується на відмінності реальності й ірреальності, тому, що образи, які з'являються, існують за нашого прагнення до їх існування. І така культурна віртуальність й є реальністю культури. Отже, віртуальність перевтілюється у віртуальну реальність і стає новою культурною реальністю, яка може проявити себе лише в комунікативному просторі у процесі діалогу. Як зазначає О.Хілтухіна, філософське усвідомлення взаємодії культур після постмодерного суспільства може забезпечити нове розуміння діалогу культур і вказати шлях більш гармонійного збагачення і створення універсальної моделі культури, до якої стрімко рухається людина. Саме за допомогою діалогу може бути досліджена і відкрита нова картина світу запропоновані нові орієнтири глобалізуючої цивілізації [156, с.151].

Культура, що постає з яскраво вираженими елементами віртуальності, дійсно неоднозначна з погляду "усталеного буття масової культури". У середовищі вчених є певна стурбованість здатністю сучасної культури до швидких перетворень і перевтілювань. На думку М.Носова, нова віртуальна цивілізація з її кіберкультурою і віртуальною психологією починає руйнувати і замінити собою новоєвропейський тип культури. А.Воронов так прокоментував новий стан культури: "Входження віртуальної реальності

зажадає від нас духовної тверезості, щоб зберегти наявний потенціал культури" [40, с. 186].

Однак прихильників становлення віртуальної культури стає все більше, і вони стверджують за очевидне той факт, що віртуалізація – один із найважливіших напрямів розвитку сучасної культури. Більш проблемним видається надання віртуалізації такого значення для всієї культури сучасності, щоб говорити про якісно новий етап її розвитку. Але, розглядаючи віртуальну реальність як специфічний прояв культури певного рівня розвитку інформаціонального суспільства, необхідно усвідомлювати, що вона здебільшого стосується певних груп людей, які, в свою чергу, є найбільш включеними в інформаційний простір. Е.Смерічевський дійшов висновку, що "віртуальна реальність – це новий рівень культури – інформаційної культури, де змінюється і саме поняття культури" [135, с. 14].

Таким чином, культура все більше набуває рис віртуальності, причому віртуальність стає гармонійною частиною культури інформаціонального суспільства. У віртуальності є певні ознаки, що надають їй реальності та відрізняють її від інших проявів культури. Однією з таких ознак є видозміна природних національних мов, які піддані впливу віртуального середовища і стають більш "технологізованими" та здобувають характеристику міжкультурного засобу спілкування.

В умовах пошуку адекватної змістовності "віртуальної культури", що вже визначена як реальність сьогодення, в подальших дослідженнях доцільно було б приділяти більше уваги ступеню та характеру розповсюдження віртуальної культури, а також мові як ментально-утворюючому її компоненту.

Віртуальна культура є особливою формою комунікації мережевого простору. Коли культура Інтернету і віртуальних технологій стає невід'ємною частиною сучасної людини, місцевості втрачають своє культурне, історичне та територіальне значення, час розчиняється в новій комунікаційній системі, тим самим створюючи культуру безмежного

мережевого середовища. Матеріальним фундаментом мережевої культури є простір потоків і позачасовий час. В умовах становлення інформаціонального суспільства віртуальна культура у своєму змісті виражає, перш за все, особливий вид віртуальної комунікації. Під віртуальною комунікаційною культурою слід розуміти таку її форму, яка ґрунтується та реалізується при використанні електронних засобів спілкування, протікає у спеціально створеному цифровому середовищі – мережі, абстрактному просторі, що являє собою сукупність інформації, якою оперує користувач [115, с. 214]. Тобто віртуальна культура однією з ознак власного буття має мережевість.

Віртуальна культура, що створюється мережею, існує за наявності вузлів, що переплітаються, а перетин констатує створення нового і продовження старого. Ієрархічного принципу як такого не існує, з'являється мережевий принцип. Ієрархія набуває образу партнерства.

Віртуальна культура несе інноваційний характер, що дозволяє здійснювати регулювання комунікативних процесів. Збільшується простір для пошуку та засвоєння знань. Крім того, виникає можливість транскультурної комунікації, адже глобальність як форма сучасного життя стає його повсякденною формою, а Інтернет стає своєрідною культурною цінністю сучасної цивілізації. Нова комунікаційна система радикально трансформує простір і час, фундаментальні виміри людського життя. Місцевості втрачають своє культурне, історичне, географічне значення і реінтегрують в фундаментальні мережі, в яких відбувається заміна просторових місць просторовими потоками. Час розчиняється в новій комунікаційній системі: минуле, теперішнє, майбутнє можна програмувати, щоб вони могли взаємодіяти один з одним. Матеріальний фундамент нової культури – це простір потоків і позачасового часу. Це культура реальної віртуальності, де вигаданий світ є вигадка в процесі свого створення.

Сучасні мережі, на думку О.Назарчука, мають здатність розгортатись і звужуватись, відкриватись і закриватись, створювати найпричудливіші географічні форми, оперативно включають одних учасників і звільняючись

від інших [112, с. 63]. Відбувається безперервне мандрування, зустрічі, розходження і ніхто не відчуває себе у мережі обділеним тому, що завжди є право вибору.

На думку Н.Кочубей, у мережах відбувається розвиток комунікаційних зв'язків між акторами, завдяки чому здійснюється удосконалення діяльності акторів. А звідси слідує, що мережеві стосунки роблять учасників рівними залежно від відповідальності, яку кожний із них готовий понести в загальній для них справі [85, с. 184].

Віртуальна комунікація порівняно нове культурне явище, яке надає людині небачені раніше можливості в плані реалізації особистої волі, кидаючи виклик його моральній природі, що породжує чимало етичних проблем як загальнотеоретичного, так і прикладного характеру, пов'язаних, зокрема, з поширенням примусової й агресивної Інтернет-реклами, порнографії, пропаганди насильства, вторгнення у приватне життя й інше. Людинотворчий потенціал мережевої культури виявляється і в тому, що у процесі віртуальної комунікації відбувається постійне конструювання особистості самого комунікатора. Специфіка віртуальної взаємодії дозволяє людині створювати про себе будь-яке враження, приміряти будь-яку маску й роль. Іншими словами Інтернет-комунікації дозволяють людям експериментувати з своєю ідентичністю. Тому численні дослідники відзначають, що у віртуальних соціумах взаємодіють не реальні люди, а створювані ними образи, симулякри реальних особистостей. Не випадково більшість учасників віртуальної комунікації користується псевдонімами, так званими "ніками" (від англійського "nick - name" – кличка, прізвисько). Зміна імені фіксує символічну відмову від реальної особистості, наближуючи реальну взаємодію до середньовічного карнавалу.

Позитивні та негативні моменти експериментування з ідентичністю перш за все пов'язані з внутрішнім духовно-культурним стрижнем особистості, визначаються її морально-ціннісними пріоритетами і мірою оволодіння своєю природою. Тобто йдеться про те, наскільки людина в

своєму індивідуальному розвитку наблизилась до стану, рівня свідомості та моралі, описаному Ніцше в його концепції Надлюдини.

Розгляд більш детально даного питання потребує звернення до праць представників постмодерністської філософії. Евристичні ідеї для нашого дослідження містяться, зокрема, у праці Ж.Бодрійяра "Симулякри та симуляція" [23]. Філософ у такий спосіб виявляє своє ставлення до підміни реальності віртуальною реальністю: "Вже не йдеться ані про імітацію, ані про повторення, ані навіть про пародію. Мова йде про субституцію, заміну реального знаками реального, тобто про операцію з попередження будь-якого реального процесу за допомогою його оперативної копії, метастабільного сигнального механізму, програмованого та бездоганного, що презентує всі знаки реального й поминає всі його несподівані повороти. Більше ніколи реальне не матиме нагоди виявити себе... Відтепер гіперреальне перебуває під прикриттям уявного, і з усього того, що відрізняє реальне від уявного, залишає місце лише орбітальному циркулюванню моделей та стимульованому породженню відмінностей" [23, с. 7]. За Ж.Бодрійяром, "відтепер неможливо ані ізолювати процес реального, ані довести існування реального" [23, с. 34]. Віртуалізація суспільних процесів в інформаційному суспільстві, конституювання гіперреальності, згідно з його думкою, є продуктом поступового генезису соціального через функціонування "чистих симулякрів":

- симулякр першого порядку – "підробка" (представляє собою пануючий тип "класичної" епохи, від Відродження до промислової революції; є віддзеркаленням базової реальності; діє на основі природного закону цінності);
- симулякр другого порядку – "виробництво" (пануючий тип промислової епохи; маскує і спотворює базову реальність; діє на основі ринкового закону вартості);

- симулякр третього порядку – "симуляція" (пануючий тип нинішньої фази, регульованої кодом; маскує відсутність базової реальності; діє на основі структурного закону цінності).

Симулякр третього ладу (він же n-ного) не має жодного відношення до будь-якої соціальної реальності: він є своїм власним "чистим симулякром", співвідношуваним лише з іншими симулякрами: циркуляція симулякрів породжує особливий світ, світ моделей соціальних відносин та інститутів, ніяк не співвідношуваних з реальністю, але сприйманих набагато реальніше, ніж сама реальність, – світ, який ґрунтується тільки на самому собі.

Інформація є унікальним універсальним ресурсом, абсолютно "ліквідним" з погляду легкості переміщення в просторі і часі, можливості бути загальнодоступною, а також перетворюватися на гроші. В нових соціокультурних умовах відбувається формування інформаційного середовища буття людини, з'являються нові канони інформаційного діалогу між представниками різних країн. Однією з цінностей суспільного життя стає інформаційна свобода. Разом з тим, якщо десять-двадцять років тому стояло питання про кількість інформації, зараз – це питання якості.

Якість інформаційного простору країни стає проблемою збереження соціально-психологічного балансу та користі здорових, продуктивних сил суспільства, життєспроможної соціальної адаптації останнього. Сьогодні людська психіка зазнає граничні інформаційні емоційні навантаження. Різноманітна рекламна продукція звертається до слабкостей людської природи і культивує їх. Ще однією причиною загострення масового деструктивного впливу на психіку є несформованість механізмів соціально-психологічної регуляції в умовах інформаціонального суспільства. В цьому контексті на увагу заслуговує думка К.-Г. Юнга про те, що "ми значно краще захищені від неврожаїв, повеней, епідемій, ніж від власної духовної неповноцінності, яка, на жаль, не сприяє належній спротиву, психічним епідеміям" [168, с. 515]. І справді, в нашому суспільстві не створені необхідні механізми протидії "психічним епідеміям", більше того, немає навіть

розуміння необхідності інформаційно-психологічного захисту, інформаційної безпеки. Адже саме культура особистості і соціуму загалом, значною мірою визначає продукування смисложиттєвих орієнтирів і цілей життя.

Висновки до першого розділу

Отже, поняття міжкультурної взаємодії може бути описано принаймні трьома концептами: культура, діалог, комунікація. Історико-філософський аналіз засвідчує, що міжкультурна взаємодія розглядається філософами в різних аспектах з різних методологічних позицій: як діалог культур, інтеркультурний діалог; як міжкультурна комунікація; визначається через поняття комунікативної поведінки, комунікативної дії, тощо; застосовується аксіологічний підхід до проблем міжкультурної взаємодії. В сучасному світі виникає принципово нова проблема у сфері комунікативного співбуття людей, коли руйнуються традиції комунікативної системи і відбувається поширення не людиновимірної комунікації, а масового маніпулювання свідомістю, що знайшло відображення у філософії екзистенціалізму та постмодернізму.

Інформаціоналізм як новий спосіб розвитку цивілізації, орієнтований на технологічний розвиток накопичення знань і дедалі складнішу обробку інформації, уможлиблює таку взаємодію комунікативного простору, що об'єднує всіх бажаючих спілкуватися у єдиний культурний простір планети і передбачає радикальну зміну способів та технологій передачі, збереження інформації, кардинальне збільшення обсягів інформації, доступної активній частині населення. Новий спосіб отримання інформації, знання зумовлює й появу нових форм і видів комунікації через формування мережових суспільних комунікацій, налагодження зворотних зв'язків між інститутами і державами та встановлення системи вільного доступу до суспільно-важливої та особисто корисної інформації. Саме завдяки сучасним технологіям уможлиблюється і набуває обертів міжкультурний обмін, а міжкультурна

взаємодія набуває нової якості. Комунікація трансформує фундаментальні виміри людського життя, орієнтує на комплекс взаємопов'язаних вузлів, які будь-якої миті готові до повсякчасного залучення нових вузлів, що є здатними до комунікації. Мережева культура як інформаційно-комунікативна система об'єднує всі елементи мережі, які розділяються всіма нематеріальними формами культури і забезпечують тим самим цінність і самовідтворюваність. Таким чином, культура мережевого простору презентує нову якість соціокультурного життя в інформаційно-комунікативному середовищі.

РОЗДІЛ 2

КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

2.1 Комунікативна природа людського буття

Деякі дослідники вважають, що слову communication (лат. – робити спільним, пов'язувати, спілкуватися) як мінімум дві тисячі років і первісно воно означало в культурному контексті щось на кшталт "радитись зі слухачем" [17, с. 13].

У філософії дефініція комунікації (від лат. communicare – радитись з кимось) є спілкування між окремими особами, що характеризується взаєморозумінням, довір'ям, дружніми дискусіями віч-на-віч. На думку прихильників теорії комунікації, одна самотня душа відкриває себе іншій, між людьми встановлюється інтимний духовний зв'язок, внаслідок якого кожна із сторін усвідомлює себе, досягає справжнього буття і самостійності [151, с. 229].

Якщо ми спробуємо зануритись у минуле, для того, щоб з'ясувати, яким чином формувалось поняття комунікації, то з'ясуємо наступне.

Оратор – Мова – Аудиторія – саме за допомогою такої формули, автор історично першої комунікативної моделі, Аристотель зобразив функціонування комунікативних процесів. Мислитель Античності був переконаний, що досліднику істини "справедливо бути вдячним не лише тим, чії думки ми згодні прийняти, але й тим, хто говорив поверхово: адже й вони чомусь допомогли істині, виховуючи нашу здатність" [4, с. 11-14]. Саме тому необхідним і корисним, на думку Аристотеля, є звернення до творчості інших мудрих людей, тобто включення в наукове поле текстів різних мислителів.

Якщо відмінною особливістю античної вченості є різноманіття філософських традицій (процес запозичення фразеології, термінів, прикладів, висловлювань), наявність широкого набору текстів, здатного до постійного

розширення, то в добу Середньовіччя, проблема комунікації не виходила за межі богослов'я, пов'язаного з ученням Посередника, котрий звертається до людей, виступаючи одночасно і творцем тексту, і хранителем ключа до його розуміння. Схема комунікативного акту мала такий вигляд: Бог – Священне Писання – Людина. Усебічно стиснута богословськими ритуалами і догматами особистість, не могла розкрити себе в комунікації, змушена тримати при собі думки, почуття й переживання.

Ренесансна ідея *humanitas* розбиває середньовічну схоластичну доктрину комунікації прагненням самодостатності досвіду самовизначальної істини. Комунікація зі сфери схоластичного універсалу церковно-ієрархічних відносин та відірваної від усього земного університетської вченості потрапляє в особистісну площину, в царину художнього особистісно-творчого вираження божественної сутності і справжньої величі самої людини через притаманні їй креативні властивості і поетичну стихію слова. "В обличчі Данте й Петрарки поезія долає схоластику: вже не доктрина з притаманною їй логіко-граматичною артикуляцією, а поетичне слово стає опосередкованою з'єднувальною ланкою між Божественним Логосом і людською мовою" [152, с. 25].

В добу Нового часу комунікація пов'язується не зі словом, мистецтвом, чи емоційно-чуттєвим сприйняттям світу, як це відбувалось в епоху Відродження, а з певними особливостями розуму. Від Декарта до Гегеля ми можемо простежити перевагу раціоналістичного трактування взаємодії розуму із сферою почуттів, що знайшло своє відображення у звеличуванні розуму і пониженні ролі чуттєвої сторони діяльності людини. Характерною особливістю нової європейської культури була відмова від культурно-комунікативних зв'язків із традицією та авторитетами минулого, які, на думку мислителів Нового часу, є неспроможними виробити єдину достовірну істину. В цілому ставлення Нового часу до комунікації керувалося необхідністю звільнення від усього привнесеного ззовні, що повинно було стати необхідною передумовою достовірного пізнання.

В епоху Просвітництва уже сам термін, "просвіщати" передбачає наявність комунікативної пари: того, хто знає істину й повідомляє її іншим, і того, хто її сприймає і засвоює. Йоган Готфрід Гердер на відміну від Декарта підкреслював, що людина навчається всього від інших людей. Якби вона могла пізнати все "з середини себе", "то існувала б історія людини, а не історія людського роду" [48, с. 229]. На думку Гердера, людину формує культура й традиція передачі культури. Історичне існування культури забезпечується, на думку мислителя, в першу чергу, за допомогою мови й традиції як механізму її історичної трансляції. Традиція ж не є щось незмінне, що лише успадковується; вона своєрідно перетворюється й застосовується новими поколіннями. Як зауважував Гердер, цей процес можна назвати культурою, а можна й просвітництвом, бо він є широкомасштабним і нескінченним, адже "...ланцюг культури й просвітництва протягнеться до самих країв землі" [38,с. 230].

Такий невеличкий історичний екскурс дає нам уявлення про те, як відбувався процес становлення поняття і явища комунікації від античності до Нового часу, і які типи комунікаційних зв'язків переважали в культурі того чи іншого історичного періоду. Близьке до сучасного раціоналістичне розуміння феноменів комунікації та культуронаслідування сформувалося в добу Просвітництва, адже саме тоді почали закладатись основи правової держави, соціальні структури громадянського суспільства.

За століття свого існування слово "комунікація" використовувалось у багатьох сферах людської діяльності. Зокрема, мовою будівництва та архітектури воно означало "з'єднувальні двері", "коридор", а також "підземні комунікації", професійною мовою армії – "траншея", "з'єднувальний хід". З часом трансформувалось сучасне розуміння даного терміну, яке в загальнокультурному контексті інтерпретується значенням: 1) передача чогось у просторі, шляхи сполучення (залізничні, водні, повітряні тощо), а також мережі підземного господарства (підземні комунікації, водопровід); 2) форми зв'язку – сигнального, електромагнітного, світлового, звукового або

засобів мови, письма, телеграфу-телефону-факсу, креслень, книг і т.п.; 3) міжособистісне спілкування, засноване на прагненні до взаєморозуміння або на простому взаємоінформуванні; 4) масова комунікація як процес обміну інформацією через використання загальнодоступних засобів масової інформації (преса, кіно, Інтернет). В процесі міжособистісної комунікації відбувається обмін повідомленнями, тобто здійснюється передача інформації від одного учасника комунікаційного акту до іншого.

Отже, в житті кожної людини процес комунікації відіграє надзвичайно важливу роль. Тому не випадково цьому процесу приділяють увагу фахівці різних галузей знань: філософії, психології, соціології, культурології, лінгвістики та інші. Найбільш активно та ґрунтовно процеси комунікації почали вивчати починаючи з другої половини ХХ ст. Так, у 50-60-ті рр. найбільший науковий інтерес викликали способи формалізації повідомлення, його кодування й декодування, передачі інформації від адресанта до адресата. Феномен комунікації набував вигляду однобічного інформаційного процесу, в якому найбільша увага приділялася способам формалізації повідомлення, а більша частина визначень комунікації зводилася до ідеї передачі інформації від автора до адресата [143, с. 174].

У 60-70-ті рр. різні аспекти процесу комунікації почали цікавити психологів і лінгвістів, які особливий акцент робили на "психологічних і соціологічних характеристиках комунікації, семантичній інтерпретації комунікативних актів, правилах і особливостях мовної поведінки" [65, с. 26]. Свою увагу дослідники намагались зосереджувати на психологічних характеристиках учасників комунікативного акту, особливостях мовної діяльності, правилах мовної поведінки і майже не вдавалися до аналізу самого механізму комунікації.

У 80-ті рр. різні способи комунікації почали вивчатися соціологами та філософами, що займалися аналізом соціальної сутності комунікації, закономірності функціонування суспільства, взаємодії людей, становлення і розвиток особистості. Тоді з'явився логіко-семантичний і культурологічний

інтерес до комунікації, що розвивався у рамках соціо- і психолінгвістики. У контексті цих наукових напрямків стало можливим пов'язати комунікативний акт із особистістю учасника комунікації, зрозуміти процес комунікації як феномен того або іншого виду культури. Адже соціокультурний та духовний розвиток людини знову і знову ставить питання про те, як спираючись на наявний антропо та соціокультурний і духовний досвід, спробувати раціонально облаштувати дім власного буття. Облаштувати так, щоб збалансувати два принципові імперативи: можливість індивідуальної самореалізації та необхідність створення умов неконфліктного співбуття людей.

Нові здобутки в інформаційно-технологічній сфері ХХ століття не лише змінили обличчя соціуму, але й визначили нові умови існування культури в ХХІ столітті. Неможливо не помітити збільшення ролі інформації та обмінно-комунікативних процесів практично в усіх сферах життєдіяльності людей, нових технологій зв'язку та комп'ютерних мереж, які, в свою чергу, про що вже згадувалось у попередньому розділі, продовжують трансформувати як суспільну свідомість і соціальні інститути, так і способи побутування культури як основної ознаки людської цивілізації.

В умовах значних соціокультурних трансформацій суспільство перетворюється на функціональну диференційовану спільноту, що містить розрізнені автономні функціональні підсистеми (такі, як економіка, політика, наука, релігія, культура, мистецтво тощо). Таке суспільство не можливо розглядати як впорядковану цілісність, оскільки єдиний центр, навколо якого організується, усвідомлює та відтворює себе соціум, відсутній. Розбіжності між функціональними підсистемами, між індивідом і колективом знищують принцип структурної єдності суспільства, виводячи на перший план комунікацію. Саме завдяки комунікації здійснюється смислове відтворення суспільства, в якому кожна соціальна підсистема комунікує в середині себе; семантичне структурування соціальної системи забезпечує необхідну зв'язність, а через неї і цілісність суспільства.

Таким чином, комунікація як суспільний процес, на думку О.Берегової, являє собою діалектичну єдність протилежностей: з одного боку, полісемантична асиметрія, що виникає при комунікуванні різних соціальних систем, порушує цілісність суспільства, фрагментує його; а з іншого боку, встановлення все нових соціальних зв'язків та збільшення способів "включення" у комунікацію сприяє значно більшому, ніж у минулі часи, єднанню, цілісності суспільства [17, с. 9].

Серед багатьох турбот сучасного суспільства, одна з найгостріших проблем – проблема відчуження людей, ксенофобія, патологічний егоцентризм та індивідуалізм. Людська цивілізація протягом своєї історії нагромадила цінний досвід подолання ворожнечі і взаємоненависті, досвід, який акумулювався в такій соціальній та духовній цінності, як людська солідарність. Головним засобом забезпечення солідарності є культура людських взаємин, цивілізований спосіб спілкування. Такий спосіб людських контактів визначається терміном "комунікативна культура". На думку таких визнаних світових авторитетів в галузі філософських і гуманітарних наук, як К.-О.Апель, Ю.Габермас (Німеччина), Дж.Роулс, А.Макінтайр, Р.Рорті (США), культура комунікацій, що базується на принципах пріоритету соціальних, тобто суспільно-значимих інтересів, діалогічних, рівноправних стосунках, синтезі індивідуальних свобод та спільної відповідальності, перетворюється на рубежі ХХ та ХХІ століть на одну з домінант суспільного життя, на загальнолюдську норму мислення та поведінки, на "світову етику". Поняття "комунікативна культура" логічно пов'язує такі ознаки спілкування, як взаємодія, стосунки, відносини, контакти, обмін, взаєморозуміння в певну систему - це визначає спілкування як цілісне суспільне і духовне, в тому числі психологічне і моральне утворення. У спілкуванні виявляється людська сутність через спілкування (комунікацію) людина реалізує себе, стверджує, вирішує питання, проблеми. Якщо взяти сферу моральності, то спілкування є цариною моральності (В.Малахов), тому, що людська моральність виявляє себе не у свідомості і навіть не у діяльності, а саме у спілкуванні. Без

спілкування не можливе існування людини і людського суспільства. Спілкування – це взаємодія людей, яка полягає в обміні інформацією, діями та встановленні взаєморозуміння. Визначення комунікації за допомогою категорії культури акцентовано відрізняє її сучасне значення від ціннісно-нейтрального, згідно з яким комунікація розглядається як мережа каналів передачі інформації, як певна абстракція, безособистісна, перетворена форма людських взаємин. Сучасна "олюднена" трактовка комунікацій покликає "повернути" особистість у світ її життя і діяльності, в тому числі міжсуб'єктних відносин. Основна властивість комунікаційної мережі – багатоканальність, висока щільність логістичних шляхів переміщення інформації. Більшість сучасних дослідників даної проблеми вважає, що діалогізм як філософський принцип, що спонукає до обмеження егоцентризму, утвердження відкритості в стосунках із зовнішнім світом, зможе певною мірою вирішити цю проблему.

Як вже зазначалось у попередньому розділі, людське буття принципово комунікативне, людське існування характеризується постійним прагненням виконати себе, самореалізувати. Комунікативна природа людського буття онтологічно зумовлена. Людина живе, працює, розвивається завдяки спілкуванню. Без нього людина не може існувати, творити, тому, виникає потреба у комунікативному зв'язку як такому, що допомагає певним чином здійснювати акти співтворчості, самотворчості і творчості взагалі. Саме комунікація виступає необхідною передумовою функціонування і розвитку соціальних систем, оскільки забезпечує зв'язок між людьми, робить можливими накопичення і передачу соціального досвіду, розподіл праці і організацію спільної діяльності, управління, трансляцію культури. Сьогодні комунікативна взаємодія може трактуватися як соціальне явище та процес, які виконують роль життєзабезпечення в сучасному суспільстві. Тому при вивченні феномена і характеристик комунікації важливо перш за все врахувати її онтологічні характеристики.

На значущість урахування даного аспекту справедливо вказує вітчизняний соціолог Н.Костенко, яка підкреслює, що "комунікація презентує собою онтологічну структуру суспільства, розгорнутий зв'язок якої нам демонструє сучасність" [84, с. 44]. Н.Шевчук з цього приводу теж робить свої зауваження, наполягаючи на тому, що в сучасних умовах жодний член суспільства не може бути абсолютно автономним суб'єктом. Людина постійно зіштовхується з іншими індивідами, взаємодіє з ними, незалежно від свого бажання вона отримує інформацію про зовнішній світ і не може не реагувати на неї. З позиції врахування онтологічної значущості комунікації, сучасне суспільство – це комплексна комунікативна система взаємодіючих індивідуальних, групових та інституційних суб'єктів, в рамках якої організовується і контролюється її життєдіяльність [158, с. 85]. Важливо врахувати, що соціум не може існувати без постійної підтримки прямих і зворотних зв'язків, постійної взаємодії зі своїми членами. У цьому проявляється комунікативна сутність сучасного суспільства.

Уявлення про можливість взаєморозуміння людей, принципової орієнтації світу, можливості сприймати і передавати інформацію отримало свій вираз у категорії інтерсуб'єктивності. Інтерсуб'єктивність розкривається у взаємодії (комунікації) суб'єктів. Проблема інтерсуб'єктивності досліджувалась у філософії ХХ століття (К.-О.Апель, Б.Вандельфельс, Г.Гадамер, Е.Гуссерль, П.Рікьор, Ю.Габермас, М.Гайдеггер, Ж.-П.Сартр, А.Шюц). Важливим моментом у діалогічній філософії стає обґрунтування проблеми інтерсуб'єктивності, яка приходить на зміну проблемі суб'єктивності.

У філософському дискурсі інтерсуб'єктивність розуміється як міжсуб'єктність і передбачає зв'язок між суб'єктами не тотожними, не універсальними *Я-Я*, а одиничними, автономними, рівноправними *Я-Інший* [44, с. 53]. Інтерсуб'єктивність розкривається у взаємодії (комунікації) суб'єктів. Одним із перших до проблеми "явлення Іншого" (але не в межах психологічного зрізу, а саме як радикальної або універсальної проблеми)

звернувся Е.Гуссерль. В одній з останніх опублікованих за його життя праць "Картезіанські роздуми" він зазначає, що "Я" або "Ego", завжди означає для людини лише власне життя, в якому все, що міститься, - а саме світ, в якому "Я" живе, - має властивість бути моїм світом. "І от у моїй власній інтенціональності конституюється якесь "Я", ego, яке не є немовби "я сам", а є немовби "відображенням в моєму власному "Ego". Однак суть полягає в тому, що це інше "Ego" не просто є тут і, строго кажучи, не дане мені "особисто", а конституюване як alter Ego і Ego, входить як один із моментів у дане словосполучення, і є "я сам" у власному бутті. "Інший" у своєму конститутивному розумінні вказує на мене самого, є відображенням мене самого і, водночас, строго кажучи, не є відображенням: це мій аналог, який і не аналог у звичайному значенні слова" [62, с. 78]. Звідси випливає надзвичайна важливість співприсутності "*Іншого*" в моєму власному світі, як чогось радикально іншого, недоступного і недосяжного, але такого, котре існує так само реально, як стіл, камінь або будь-який інший предмет. За Гуссерлем, поряд із моїм трансцендентальним суб'єктом виникає сукупність монад (розмаїття культур), членом якої я є в значенні монади. Ці монади (культури) складають істинне співтовариство, тобто можуть спілкуватись одна з одною за допомогою слів та різних інших засобів, можуть повідомляти одна одній, що відбувається в їхніх трансцендентальних світах. Зрештою, із їх взаємної комунікації виникає те, що Гуссерль називає інтерсуб'єктивним світом, під яким він розуміє навколишній світ, включаючи природу і соціум.

Інтерсуб'єктивність – це структура суб'єкта, яка відповідає факту індивідуальної множинності суб'єктів і стає основою їх спільності і комунікації: саме завдяки їй трансцендентальне "Я" виявляється в існування "*Іншого*". Інтерсуб'єктивність поширюється не тільки на відношення між людьми, але й на всі відношення взагалі. Інтерсуб'єктивний світ, що означений присутністю кожної окремої *Іншості* з її системою життєво-світоглядних цінностей, складає підґрунтя світу великої науки, релігії, культури, освіти [44, с. 56].

Як зауважує В.Хьосле, у філософії інтерсуб'єктивності вихідними мають стати мета категорії: Це - (Es), "Я", "Ти", відповідно об'єктивність, суб'єктивність і інтерсуб'єктивність [177, с. 214]. Як бачимо, на перший план виходить проблема інтерсуб'єктивності, яка постає як проблема поєднання двох рівновекторних феноменів буття. А саме: прагнення людини до особистої самореалізації - та водночас необхідності упорядкованої, заснованої на певних раціонально-вивірених загальноприйнятих засадах поведінки, чітко унормованої системи спілкування. Зрештою, йдеться про потребу в людиновимірному співжитті, що ґрунтується на гуманістичних засадах. Як зазначає Ю.Габермас, "парадигма пізнання предметів повинна бути заміненою на парадигму взаєморозуміння між людьми, які здатні промовляти та діяти" [42, с. 288]. На цій підставі можна зазначити, що провідною тенденцією західної філософії ХХ століття стала відмова від віри у фундаментальні властивості людської свідомості й перехід до нової парадигми, конституйованої такими поняттями, як взаєморозуміння, інтерсуб'єктивність та мовленнєва діяльність. Завдяки відношенню інтерсуб'єктивної сфери як визначальної у світі сучасної людини стає можливим здійснення результативних пошуків із кризового стану, в якому опинилась людина, зорієнтована на класичні орієнтири індивідуальної свідомості.

Інтерсуб'єктивність постає як корелятивний зв'язок прагнення до самоідентифікації кожної особистості та об'єктивно існуючої вимоги соціальної унормованості та упорядкованості індивідуальних орієнтацій. Вона є однією з вихідних онтологічних підвалин людського буття і створює умови для автентичного співбуття культурної спільноти. Отже, інтерсуб'єктивність – це своєрідне поєднання можливостей безперервної індивідуальної ініціативи і раціонально облаштованої спільної "домівки буття". Найвагомішим підґрунтям при ствердженні по-сучасному облаштованої буттєвої сфери виступає опертя на реальні міжособистісні комунікативні стосунки, сферу інтерсуб'єктивного. Саме завдяки останній

можна долати соліпсизм, релятивізм, монологічність підходу до світу тільки з позиції індивідуальної свідомості та самосвідомості. Життєвий світ сучасної людини спирається на певні традиції та звичаї. Але передовсім, це світ пошуку, критичності і самокритичності, постійної інтерпретації набутого досвіду, що може бути реалізований лише у процесі спілкування, діалогічного зв'язку, в комунікативній сфері.

Коли в ХХ ст. виникає глобальний інтерес до діалогу як форми мислення і пізнання дійсності, діалог розглядається не просто як реальна розмова двох його учасників, а як поліфонія різних голосів, що існують у різні часи. Тому на перший план виходить колізія хронологічного і синхронного зрізів діалогу. Філософія як феномен культури має бути реконструйована відповідно до ідей поліфонічності; поза такою реконструкцією кожен із філософів постає як матеріаліст чи ідеаліст, міфолог чи теолог, але не як співучасник єдиного філософського процесу. Реконструйований у такий спосіб філософський діалог переводить різночасових філософів у режим філософів-співбесідників. Кожен із цих голосів є конче потрібним для іншого, оскільки без нього не можлива сама ситуація діалогу; він несе свою мову, свою логіку які є взаємодоповняльними і не можуть існувати одна без одної, але й не можуть бути зведені одна до одної. Тільки за цієї умови – за існування "*Іншого*" з притаманною йому мовою і логікою – діалог і може слугувати формою створення єдиного простору культури.

Людське буття діалогічне, завжди існує у зустрічах між іншими людьми, на межі їх спілкування. У другій половині ХХ століття виникає потреба посилити комунікативні зв'язки. Інтерсуб'єктивність як новий образ буття ми сприймаємо через співбуття з *Іншим*. Культурна взаємодія різних типів культур, на думку К.Контора, полягає у тому, що запозичуючи будь-які цінності "чужої культури", людина неодмінно перетворює "чуже" на "своє" не втрачаючи своєї первинної своєрідності [77, с. 23]. І знову, як бачимо, на перший план виходить проблема інтерсуб'єктивності. Завдяки відношенню

інтерсуб'єктивної сфери як визначальної у світі сучасної людини стає можливим здійснення результативних пошуків із кризового стану, в якому опинилась людина, зорієнтована на класичні орієнтири індивідуальної свідомості. Сам процес комунікації потребує *Я* та *Іншого*, а, отже, і співбуття, спів-дія *Я* та *Іншого* і є умовою для розвитку власного *Я*.

Свого часу німецький філософ К.Ясперс звернув увагу на нові обставини сучасного життя, за якими в даній епосі виникли принципово нові проблеми у сфері комунікативного співбуття людей. За Ясперсом, людина має змогу вийти за рамки того, що вона робить, їй дано свободу. Ця можливість, котра характеризує найглибші пласти людського буття, найповніше виявляється саме в актах спілкування однієї особистості з іншою. Така комунікація ґрунтується, на думку Ясперса, на відкритості та єднанні. У системі людського буття насамперед існує комунікація наявного буття як комунікація предметності, доцільності, вписаних у систему виробничої діяльності і функціональ-рольового спілкування. Людське буття стало б мабуть просто нестерпним, якби вся система людських стосунків зводилася тільки до такого різновиду комунікації. Сучасній людині дана можливість вийти за рамки лише того, що вона робить, їй дана замість, свобода вибору, а найголовніше, реалізуватися в актах спілкування однієї особистості з іншою. Екзистенція на комунікація тримається на взаємності, відкритості та єднанні.

Даний підхід до розуміння комунікативної природи людського буття співзвучний з ідеями, висловленими у номадичному проекті постмодернізму, згідно з яким не існує постійної природи людини. Людинотворчий потенціал комунікації виявляється у тому, що її внутрішня індивідуальність визначається актами комунікації: особистість твориться і реалізується в комунікативному процесі між індивідами. Людина в сучасному просторі тлумачиться як кочівник, приречений на вічне мандрування в соціокультурному просторі. У праці Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі "Тисяча плато" через експлікацію сенсів метафор "кочування" розкриваються евристичні можливості номадичних концептів в культурній царині. Суть номадичного

проекту, на думку Горбунової Л.С. полягає, перш за все, в намаганні вийти за межі класичної традиції і завоювати новий простір мислення [52, с. 106]. Номадичне мислення, це поступове просування вперед, крок за кроком. Сучасна людина-кочівник безупинно рухається вперед, від одного пункту до іншого, вона не є володарем земельних ділянок, однак, можна припустити, що вони їй належать як опора під ногами, як шлях, як спосіб життя. На своєму шляху така людина постійно стикається з новими соціокультурними реаліями, з якими вона має себе ідентифікувати в процесі комунікації.

Постсучасна культура зорієнтована на процесуальність, на переживання актуального стану "тут і тепер", як у теперішньому, так і в майбутньому, тобто їй не властиві ні архаїзм, ні футуризм у чистому вигляді. Для Ж.Дельоза свідомість, несвідоме, мислення, пізнання, являють собою "проекції віртуальної реальності" і дають можливість існування світу культур, що є рухливою множиною "текстів", в яких губиться і розчиняється свідомість і несвідоме окремого індивіда та його діяльність, поведінка, здатність функціонувати в часі і просторі, бути "тут" і "тепер" [182]. Номадичність передбачає гнучкість та активність, а процес і рух стають домінуючими в процесі існування. В сучасній культурі номадичність – це право вільного комбінування будь-яких її елементів, що й зумовлює неоднорідність соціокультурного процесу.

У сучасному світі процес глобалізації та інтенсифікації міжнаціонального спілкування, став причиною формування толерантних відносин між людьми, які репрезентують різні культурні світи. Поняття "міжкультурна комунікація" сьогодні трактується дуже широко і включає різні рівні – від міжособистісного спілкування представників різних соціальних груп із культурними світами, що відрізняються один від одного, до взаємодії між представниками різних національних культур чи цивілізацій.

В сучасній науковій літературі все більшого вжитку набуває нове поняття "інтеркультурна комунікація", яка характеризується як особливий

тип культури представників різних національностей, з притаманною йому взаємодією національних культур і проявляється у національність самосвідомості, рівні демократизму в суспільстві, етнокультурній компетентності особистості, терпінні, такті і прагненні до міжнаціональної згоди у всіх сферах спілкування. Інтеркультурна комунікація має справу з розумінням і порозумінням, що означає: розуміти чуже і водночас бути зрозумілим, спілкуватись чужою мовою.

В ХХІ столітті багато людей сприймають культурну ідентичність у мультиполярному просторі не як дещо гарантоване, а як суперечливе і процесуальне. Водночас сприймання розбіжностей між культурами веде до нагальної потреби до міжкультурного діалогу, міжкультурної комунікації. В контексті нашого дослідження доцільно також згадати таких американських дослідників ХХ століття, як Е.Холла і Д.Трагера та їхню спільну працю "Культура як комунікація: модель і аналіз" [183]. Саме в даній праці міжкультурна комунікація розглядалась як особлива царина людських відносин. Згодом, Е.Холл в роботі "Німа мова" розвинув ідею про взаємозв'язок культури й комунікації й уперше виводить цю проблему на рівень не тільки наукових досліджень, але й самостійної навчальної дисципліни [176].

Досить цікавою є розроблена Е.Холлом модель культури, яку він порівнює з айсбергом, де найбільш значимі частини культури перебувають "під водою", а те, що є очевидним, "над водою". Тобто, Холл намагався пояснити, що "побачити" саму культуру не можливо, недостатньо просто спостерігати, щоб зрозуміти та пізнати іншу культуру. Ґрунтовніше вивчення може відбутися лише при безпосередньому контакті з іншою культурою, що багато в чому означає міжособистісну взаємодію. Автор вважає, що ціннісні орієнтації індивідів (щодо дій, комунікації, ситуативного оточення, часу, простору тощо) регулюють комунікативні дії у тому або іншому ситуативному контексті й у такий спосіб відбувається якийсь обмін між

носіями різних культур. Слід також зазначити, що саме Е. Холл став засновником міжкультурної комунікації як окремої дисципліни.

Предмет міжкультурної комунікації – комунікація між індивідами з різних культур, або ж комунікативні процеси, що відбуваються в культурно-варіативному оточенні. У філософському плані відбувається усвідомлення того, що сучасні культури являють собою динамічні відкриті системи. Міжкультурна комунікація виступає як засіб здійснення різноманітних зв'язків – прямих і зворотних, що приводять, з одного боку, до збагачення культурних надбань, а з іншого, - до втрати культурної самобутності і пошуку нової ідентичності.

При міжкультурній комунікації кожна культура являє собою систему кодів, що поширює свою дію на повсякденні відносини, соціальні і культурні норми тощо. Ці кодові системи культур, зазвичай, не схожі між собою. У зв'язку з цим, в процесі комунікації набуває кодування й декодування інформації. З цього приводу слушною вважаємо думку О.А.Леонтовича, висловлену у статті "Проблема розуміння в міжкультурній комунікації". Він пише: "Суть міжкультурної комунікації полягає в наступному: комунікант А показує в контексті повідомлення, використовуючи присупозиції і фонові знання, які властиві його культурі; адресат В декодує повідомлення, використовуючи інший набір пресу позицій і фонових знань" [97, с. 213]. Отже, комунікативний акт у ХХІ сторіччі розуміють не тільки як процес передачі інформації від автора до реципієнта, його пов'язують з особливістю учасника комунікації, розуміють як феномен того чи іншого типу культури.

Сьогодні стає все більш очевидним, що людство розвивається на шляху розширення взаємозв'язку і взаємозалежності різних країн, народів, їхніх культур. Ці зв'язки, відносини, контакти додають планетарній цивілізації, що формується, певну системну якість: збільшується всебічна взаємозалежність різних суспільств, країн регіонів, що все активніше впливають одне на одного.

Наслідок процесу інтеграції окремих етнічних культур у єдину світову культуру на засадах розвитку засобів комунікації, економічних зв'язків, соціальних перетворень тощо, відбувається глобалізація культури. В міжкультурній комунікації це відбувається через розширення контактів між державними інститутами, соціальними групами й індивідами різних країн та культур, запозиченні культурних цінностей та зміні культурного середовища внаслідок міграції.

На тлі сучасного глобального розвитку суспільства людство потребує нових прийнятних стратегій розвитку культур. Оскільки ми не можемо повернутися до їх ігнорування, ми повинні прагнути до їх порозуміння. При цьому стає все більш безперечним необхідність розвитку такої ідентичності, яка сягає за межі рамок звичайної культурної ідентифікації і відрізняється високою мірою інтеркультуральності. Є певні підстави вважати, що сучасна культура перестає бути культурою якогось конкретного регіону і все більше стає культурою часу, що, в свою чергу, торкається кожного із нас.

Як показує наше дослідження, роль комунікації в глобальному світі зазнає значних змін, але не втрачає свого значення. Це – спілкування у сімейному колі, з товаришами, різні види дозвілля, в яких процес соціалізації виходить за межі сім'ї, наприклад, нестандартні контакти, які необхідні для встановлення "психоемоційної рівноваги". Людина крізь призму спілкування набуває свого власного образу, стверджує себе у світі ведучи безперервний діалог як з іншими суб'єктами так і сама з собою. Рушійною силою цього процесу, безперечно і є інтеркультурна комунікація, яка надає людині можливість свідомо сприймати культурні норми, цінності, ототожнювати себе з культурними взірцями іншого суспільства. Тому необхідно з'ясувати роль інтеркультурної комунікації у формуванні вмінь у полікультурному середовищі бачити у *Іншому* подібність і відмінність і до того ж зберегти баланс між різною та іншими культурами, не протиставляючи їх, а встановлюючи нові зв'язки.

Особливо в останні роки поширились онтологічні моделі інтеркультурної комунікації, коли відбуваються спроби визначити особливості структурування мультикультурного простору через комунікаційні процеси. Отже, інтеркультурна комунікація (intercultural communication) – це спілкування між індивідами, які представляють різні культури. Це - не просто спілкування, а адекватне взаєморозуміння учасників комунікативного акту, що належать до різних національних культур; особливий тип культури, який характеризується взаємодією національних культур, етнокультурна компетентність особистості, толерантність, прагнення до міжнаціональної згоди у всіх сферах спілкування, тобто комунікація в єдиному сучасному, глобальному просторі [24, с.168].

Інтеркультурній комунікації як особливому типу культури притаманні певні складові: міжкультурна компетентність, яка означає знання життєвих звичок, моралі, звичаїв, установок даного соціуму, які формують індивідуальні та групові установки; індивідуальні мотивації, форми поведінки, невербальні компоненти (жести, міміка), національно-культурні традиції, системи цінностей.

В сучасних умовах доречним було б згадати й про віртуальне спілкування в мережі Інтернет, визначаючи його інформаційне, пошукове, освітнє наповнення та форму дозвілльового часопроводження. В нинішній час у процесі формування установок, орієнтацій особистості все більш значну роль починає відігравати не традиційна система виховання та освіти, не традиційні способи проведення вільного часу, а засоби масової інформації і комунікації, які активно формують, за образом висловлюванням А.Моля, "культурний екран" сучасної людини [100, с. 42]. Сучасна людина вже не просто спілкується, вона постійно перебуває в інтеркультурному просторі, де відбувається інтеркультурна комунікація, яка і надає можливості індивідам знайомитися та сприймати нові форми проведення вільного часу.

Стає очевидним той факт, що розвиток інформаційних технологій трансформує не тільки всю структуру комунікативного досвіду людини, а й

взагалі її "бюджет" часу, безпосередньо, і вільний час. Так, сучасна молодь все більше свого вільного часу присвячує спілкуванню засобами електронної пошти, через широкосмуговий та мобільний Інтернет. Мережеві технології створюють можливості багатобічної комунікації, сенс якої полягає в тому, що кожен індивід, який отримує інформацію за допомогою того, або іншого каналу, рівною мірою здатний взяти участь у повному і ідентичному контексті дискусії, може не лише чути, а й бути почутим. Сучасна людина має можливість одночасно підтримувати контакти з десятками і сотнями людей, включаючи представників різних культур і різних соціальних прошарків. Це вимагає від особи високої комунікативної компетентності (у тому числі мовних знань і навиків роботи з різними засобами передачі інформації). Під впливом розвитку інформаційних технологій набуває широкого розповсюдження така форма дозвільного часопроведення, як інтернет-контакт, де індивід знаходиться у спілкуванні з дуже вузьким колом людей, проте потенційно може вийти на кожного. Сучасні інформаційні технології допомагають долати багато з фізичних перешкод для комунікації, підвищують можливість учасників комунікації довести до інших і обґрунтувати свою точку зору.

Але в той же час потрібно сказати й про негативний вплив інформаційних технологій на комунікаційне середовище. Проявляється це в наступному: руйнується міжособова комунікація і співтовариства, засновані на безпосередньому міжособовому спілкуванні; людина, достатньо багато часу проводячи в кіберпросторі, відвикає від реальної дійсності і починає боятися безпосереднього спілкування з собі подібними. За приклад може правити досить невтішний факт: сьогодні мало хто може похвалитись написанням листа правильною, грамотною, літературною мовою. Адже, набагато простіше відправити кілька смайликів, що буде і коротко, і зрозуміло. Під впливом розвитку інформаційних технологій індивідуалізація суспільства приводить до швидкої легітимації соціальної самоти, до

виникнення так званої "інтерактивної" самоти, специфіка якої полягає у витісненні живих соціальних контактів віртуальними.

Таким чином, інтеркультурну комунікацію можна розглядати як наслідок і, водночас як один з вирішальних факторів якості сучасних практик, зокрема дозволяєвих. І саме сфера дозвілля, як сфера вільного вибору та реалізації особистісних бажань, є простором де відбувається інтенсифікація інтеркультурної комунікації.

Відмінною ознакою сучасного світу є становлення глобального комунікативного простору. Протягом останніх десятиліть були розроблені та впроваджені виробничі та програмно-технологічні засоби, комплексні використання яких значно прискорило збір, обробку та розповсюдження інформації. Це, в свою чергу, означає розширення та збагачення каналів, засобів, інструментів інформаційного обміну, виникнення та поширення нових засобів, моделей комунікації на основі електронних технологій. співпраці, без бар'єрів. Подолання етнічних, релігійних, расових та культурних бар'єрів залежить від волі, бажання і здатності людей вирішувати міжетнічні, міжконфесійні та міжкультурні конфлікти. Це можливо на основі розуміння й поваги до соціокультурних відмінностей народів світу і практичного здійснення основоположних принципів міжкультурної комунікації. Перед нами постає завдання віднайти шляхи налагодження міжкультурної комунікації. Одним із можливих варіантів розв'язання цієї проблеми є ознайомлення з ціннісними орієнтирами та нормами, накопиченим національним досвідом, моральними та естетичними ідеалами представників інших культур, що ми й спробуємо з'ясувати в наступному підрозділі.

2.2 Аксіологічний підхід до міжкультурної взаємодії

Характерною ознакою сучасного комунікативного простору є щільна взаємодія представників різних макро і мікрокультур, що сприяє швидкому

обміну інформацією, адекватному і толерантному ставленню людей один до одного, кращому взаєморозумінню комунікативних партнерів. Такі соціокультурні фактори як інтеграція й інформатизація суспільства, здійснюючи істотний вплив на зміст освіти, культури, науки визначають провідною метою компетентність особистості, тобто її спроможність правильно розуміти мінливу реальність, адекватно оцінювати ситуацію, в якій доводиться діяти, і продуктивно застосовувати свої знання, вміння та навички. В ХХІ столітті кожна людина як представник певної країни, нації, повинна глибше усвідомлювати і осмислювати той факт, що будь-яка культура має свою систему цінностей, яка у свою чергу, не може бути об'єктом оцінки, що припускає схвалення чи осуд з боку людей, які не поділяють цю систему цінностей. Тому сучасний світогляд включає в себе ідею визнання ціннісної розмаїтості культур та ідею однакової поваги до всіх культур, тобто ідею культурного плюралізму і ціннісного релятивізму.

Визнання унікальності системи будь-якої національної культури повинне доповнюватись проявом її "самості" на тлі "інакшості", що виявляється в процесі міжкультурної комунікації.

Аналіз літератури свідчить, що сучасне вживане слово "культура" асоціюється з процесом інтелектуального, духовного, естетичного і морального розвитку, позначаючи позитивний стан суспільства, заснований на визначному порядку, багато в чому збігаючись з терміном "цивілізація". Насамперед поняття "культура" вказує на особливості способу життя, цінності властиві певному суспільству чи групі людей. І саме це, має відіграти принципове методологічне значення в нашій роботі під час дослідження ціннісних аспектів міжкультурної взаємодії. Тому спробуємо виокремити загальні характеристики ціннісного відношення до світу, на основі яких базується міжкультурна комунікація.

Людина з моменту свого народження перебуває під впливом "культурного коду", її свідомість формується у світі пануючих і детермінованих культурою норм, в які трансформовано накопичений

національний досвід і досвід усього людства. Людина як суб'єкт культури у своїх думках, переживаннях, діях орієнтується на усталені норми і духовні цінності культури, до якої належить. А звідси випливає, що ще з раннього дитинства кожна дитина в процесі спілкування з рідними і незнайомими людьми оволодіває рідною мовою і засвоює культуру. У буденному житті людина сама визначає для себе корисність чи шкідливість предметів, явищ навколишнього середовища, з точки зору добра і зла, істини чи помилки, справедливого і несправедливого. Культура, як і суспільство, базується на системі цінностей.

Філософське обґрунтування теорії цінностей дали представники неокантіанства В.Віндельбанд та Г.Ріккерт, в роботах яких цінності носять надісторичний характер, утворюючи в сукупності своєрідний, вічний в своїй трансцендентності світ, незалежний від свідомості людей. Це такі цінності, як "істина", "добро", "краса", які є цілями самі по собі і не можуть слугувати засобом для якихось інших цілей. М.Вебер, розглядаючи "ціннісно-раціональну орієнтацію" як один із видів соціальної дії, підкреслював соціально-історичну природу цінностей. Для М.Шелера цінності виступають у якості джерела розвитку людського розуму.

Значний внесок у розробку проблеми цінностей та ціннісної свідомості зробили Ф.Брентано, М.Вебер, Л.Вітгенштейн, Н.Гартман, Е.Гуссерль, Дж.Дьюї, Е.Дюркгейм, А.Камю, К.Льюїс, Г.Марсель, Ж.Марітен, Т.Парсонс, Б.Рассел, Ж.-П.Сартр, М.Шелер та інші. Дискусії з приводу сутності цінностей, які точилися протягом 60-70-х років вказували на зміни, які намітились у розумінні значення проблеми цінностей. Під цінностями розумілися не лише усталені норми, моральні та естетичні ідеали, а будь-які феномени свідомості, що мають для суб'єкта або суспільства певну значимість. Це свідчило про багатозначність визначення терміну "цінність", який став вживатися в різних галузях наукового пізнання.

Різними аспектами проблеми цінностей займалися: В.Андрущенко, І.Бойченко, Г.Волинка, Л.Губерський, М.Каган, С.Кримський, В.Касьян,

А.Жукова, І.Надольний, Л.Панченко, К.Соловйов, В.Тугарінов, Т.Ящук, В.Шинкарук, В.Ярошевець. Протягом усієї історії становлення аксіологічної теорії проблема загальнолюдських цінностей розглядалась у взаємозв'язку з проблемами буття людини, сферами її життєдіяльності, матеріальною та духовною культурою. Цим пояснюється зацікавленість різних галузей наукового пізнання даною проблемою. Хоча це і є суто філософська проблема, але в самій філософії поки що відсутнє єдине бачення того, що є загальнолюдськими цінностями.

Фундаментом будь-якої культури є цінність. Як слушно зауважують Є.Верещагін і В.Костомаров: "Культура як суспільне явище – це сукупність матеріальних цінностей, накопичених певною спільнотою. Культура – це продукт соціальної активності людських колективів, вона має історичну генезу і відіграє визначальну роль у становленні окремої особистості" [35, с. 56]. І ми не можемо з цим не погодитись, адже роль цінностей у житті окремої людини, так і суспільства в цілому є надзвичайно важливою. У відповідності до них відбувається відбір інформації під час спілкування, встановлюються соціальні взаємини, формуються емоції та почуття, навички взаємодії тощо. У процесі міжкультурних контактів виявляємо найбільш відчутну різницю між тим, як сприймаються одні й ті ж самі цінності представниками різних культур, адже те, що для однієї нації є істотним, для іншої може бути на периферії ціннісних пріоритетів.

Цінності передають такі стосунки між людьми, які їх не роз'єднують, не відчужують людину від інших людей, від природи і від самої себе, а, навпаки, об'єднують, згруповують в осередки типу сім'я, колектив, народність, нація, держава, суспільство. Тому й, ціннісні взаємини виступають не чимось зовнішнім, примусовим, а внутрішнім, душевним прагненням самої людини, є її добровільним вибором.

Якщо норми власної національної культури людина засвоює з раннього дитинства, то процес акультурації може відбуватись у будь-якому завгодно віці. Кілька років тому процес акультурації визначався як зміна ціннісних

орієнтацій, рольової поведінки, соціальних настанов. Нині цей термін використовується для позначення процесу і результату взаємовпливу різних культур, при якому представники однієї культури (реципієнта) переймають норми, цінності, традиції іншої (донора). Метою акультурації є адаптація до життя в чужій культурі. Вона характеризується порівняно стабільними змінами в індивідуальній чи груповій свідомості, зумовленими вимогами оточення.

Адаптацію розглядають в двох аспектах – як психологічну і соціокультурну [129, с. 119]. Психологічна адаптація – це досягнення психологічної задоволеності в межах нової культури, яка виявляється в доброму фізичному і психологічному самопочуття. Людина усвідомлює свою культурну ідентичність і завдяки чому відчуває себе повноправною і успішною. Психологічна адаптація залежить від типу особистості, від життєвого досвіду і наявності дружньої підтримки.

Соціокультурна адаптація дає змогу вільно орієнтуватися в новій культурі і суспільстві, успішно вирішувати навчальні і побутові проблеми.

Для розуміння поняття культури звернемося до визначення концепту "цінності". Згідно з філософським енциклопедичним словником, "цінності – це соціально схвалені і підтримані більшістю людей уявлення про те, що таке добро, справедливість, романтизм, патріотизм, дружба і т.д. Цінності не підлягають сумніву, вони є еталоном і ідеалом для всіх людей" [151].

Отже, якщо ми говоримо про групу або суспільство, то їм належать цінності, а індивіду – ціннісні орієнтації. Цінності являють собою ряд переконань, до яких схиляється більшість людей, і до яких необхідно прямувати. Звертаючи увагу на структуру цінностей, необхідно виокремити три елементи, які взаємопов'язані між собою: значимість, норма та ідеал. Вчинки, дії, вибір поведінки людини визначається тим, що є значимим, корисним, розумним для неї. Цінності належать групі або суспільству, а ціннісні орієнтації – індивіду.

Честь і гідність сім'ї, з давніх давен – одна із найважливіших цінностей людства. Коли чоловік, як голова сім'ї, проявляє піклування про свою родину, він тим самим демонструє оточуючим свою силу, хоробрість і все те, що високо цінується у суспільстві. Саме ці цінності стали для нього культурною нормою, а психологічне ставлення – це ціннісна орієнтація. Навіть найпростіші норми поведінки уособлюють собою те, що ціниться групою чи суспільством. Культурні норми і цінності тісно взаємопов'язані. Але ні в якому разі вони не тотожні. Різниця між ними все ж таки є і має такий вигляд:

- норми – правила поведінки;
- цінності – абстрактні поняття про те, що таке добро і зло, правильне і неправильне, обов'язкове і не обов'язкове.

І цінності і норми мають загальну основу. Самі найрозповсюджені: дотримуватись правил особистої гігієни (чистити зуби, мити руки) в широкому сенсі виступають цінностями і перекладаються суспільством на мову розпоряджень (наказів). Цінності – це те, що виправдовує і надає силу нормам. Все життя людини – цінність, а його охорона – норма. Дитина – соціальна цінність, обов'язок батьків піклуватись про неї – норма. Одні норми (поступатись старшим місцем, вітатись при зустрічі) настільки прості і звичні, що ми виконуємо їх не замислюючись. Інші (залишатись з хворим родичем, йти воювати за батьківщину) вимагають від нас напруження, особливого морального вибору.

Без цінностей не може існувати жодне суспільство. Категорія цінності утворюється у людській свідомості внаслідок процесу порівнювання різних явищ. Кожна людина сама вирішує для себе, що для неї є важливішим, а що не настільки суттєвим, без чого вона може обійтись. Одні є прихильниками цінностей колективізму, а інші – індивідуалізму. Для певної кількості людей найвищою цінністю в житті можуть бути гроші, для наступних – політична кар'єра. Сама людина в результаті цього підбору цінностей, які на її думку є найважливішими в житті, формує загальне ціннісне відношення до світу, в

якому ті чи інші явища життя людей мають для них певний сенс і значимість. Цінність виступає не річчю, а відношенням до речі, процесу, явища і т.д. Професор Г.Вижлецов розробив концепцію ціннісного розуміння культури, "цінності виражають певні типи відносин між людьми, які не відчужують одних людей від інших, не роз'єднують їх, а навпаки – об'єднують людей в спільноти, такі як сім'я, нація, суспільство в цілому" [25, с. 74]. Але необхідно пам'ятати, що не слід зводити цінності до значимості. Добро, наприклад, - цінність не тому, що воно корисне, хоча воно і значиме в цьому плані. Добрим необхідно бути не тому. Вимога проявляти добро (моральна норма), навіть якщо вона здійснена, не означає повної реалізації добра як цінності. В. Соловйов вважав, що добро є належне, але воно може бути добром і тому, що бажане нами, якщо є переживання добра як ідеалу, як власної цілі, власного прагнення до добра. В будь-якій культурі цінності відіграють велике значення, так як визначають відношення людини до природи, до соціуму, до самого себе. У людській свідомості одночасно можуть існувати безліч цінностей, тому логічно буде говорити про систему цінностей, так як вони існують не хаотично, а певним чином впорядковано по відношенню одна до іншої. Засвоюючи цінності навколишнього світу, людина спирається на сталі в її культурі традиції, норми, звичаї і поступово формує систему головних і загальноприйнятих цінностей, які будуть їй як кермо в житті. Серед низки цінностей людського буття і культури можна спробувати виокремити декілька центральних: Віра (Бог), Добро, Краса та Істина (а іноді Свобода) [25, с. 32]. В окремі історичні періоди могло домінувати щось одне. Наприклад, в Середньовічній Європі на вершині ієрархії цінностей був Бог, в якому поєднувались всі інші цінності: Добро, Краса та Істина. Саме на цій основі в кожній культурі створюється своя система цінностей, яка зазвичай являє собою ієрархію, де цінності розміщені за зростаючою значимістю. Завдяки цій системі забезпечується цілісність даної культури її неповторність.

Існують цінності особистісного характеру, притаманні певному роду чи віку, цінності яких-небудь малих і великих груп людей, різних епох і держав і т.д. У науці прийнято всі культурні цінності систематизувати на дві основні групи [90, с. 58]. До однієї групи входять видатні архітектурні споруди, рідкісні витвори ремесла, археологічні та етнографічні відкриття. До іншої відносять: звичаї, стереотипи поведінки і свідомості, оцінки, думки і т.д., які ведуть до інтеграції суспільства, до зростання взаєморозуміння між людьми. Обидві групи культурних цінностей на практиці є "ядром" будь-якої культури і визначають її неповторний характер.

Важливу роль починають відігравати цінності в межах конкретної культури, адже одні і ті ж самі надбання неоднозначно сприймаються представниками різних культур. Таке співвідношення ціннісних значень для комунікантів значно впливає на ефективність процесу комунікації та досягнення її мети. В процесі міжкультурних контактів з'ясовується велика різниця між тим, як сприймаються одні і ті ж цінності людьми різних культур. В суспільстві одні цінності можуть вступати в конфлікт з іншими, хоча і ті та інші прийняті в суспільстві як невіддільні форми поведінки. Різні культури можуть віддавати перевагу різним цінностям, що зумовлено впливом низки факторів (героїзм на полі бою, матеріальні збагачення, аскетизм). Будь-яке суспільство має право встановлювати, що є цінністю, а що ні.

Розглядаючи культуру як систему цінностей, виникає питання про їх форми та існування в сферах розповсюдження. В культурній антропології зазвичай виокремлюють [90, с. 59] чотири головні сфери культурних цінностей: побут, ідеологію, релігію та художню культуру. В контакті міжкультурної комунікації із цих сфер найважливішою є сфера побуту, яка є історично першою сферою виникнення і існування культурних цінностей.

Не дивлячись на наявність ідеології, релігії, мистецтва, побутова культура і сьогодні залишається головним джерелом формування особистості, так як воно відбувається ще з дитинства, коли людина не здатна

до засвоєння цінностей ідеології, релігії та мистецтва. Специфіка побутової культури полягає в тому, що вона створює ті цінності, які відіграють головну роль для міжкультурної комунікації. Саме побут є охоронцем історичної пам'яті культури, тому, що він набагато сталіший і стійкіший ідеології і релігії і, змінюється набагато повільніше, ніж вони. Тому, побутова культура в більшій мірі містить в собі цінності "вічні" загальнолюдські і етнічні. Крім того саме побутові цінності є ядром існування ідеології, релігії і мистецтва. Норми і цінності побутової культури є самодостатніми. А це означає, що, користуючись лише цінностями побутової культури, людина може мати сталі орієнтири для життя в умовах відповідної культури. Додаткове значення побутової культури при міжкультурній комунікації надає їй стихійний характер. Цінності побутової культури народжуються в процесі життєвої практики і мають утилітарну спрямованість. Тому вони не потребують обґрунтування і доказів, носії даної культури сприймають їх як природні. Як з'ясовується, їх достатньо для залучення людини до культури.

Як уже згадувалось, в житті кожної людини культурні цінності відіграють різну роль. Так, людина в США, в першу чергу, вважає себе індивідом, а вже потім членом соціуму, в той час, як в інших країнах, таких, як Японія, люди, в першу чергу, вважають себе частиною соціуму і тільки потім індивідом. Коли люди з такими різними орієнтаціями вступають в спілкування, особливо ділове, завжди виникають ситуації непорозуміння. Які цінності відіграють важливішу роль і володіють більшим впливом, а які не приймаються до уваги – залежить від культури. Їх структура і значимість визначають своєрідність і особливість культури.

У процесі засвоєння культурного досвіду, людина знову і знову відкриває цінності власне для себе. Якщо ж цього не відбувається, то культурні цінності залишаються незатребуваними "мертвими". Можливо, саме тому В.Франкл звернув увагу на одну з найсерйозніших проблем нашої епохи - на проблему екзистенціального вакууму [153]. Руйнуються старі цінності і традиції, людина втрачає свої культурні корені, і як результат –

утрата сенсу життя. Зрештою, на сьогоднішній день, проблема засвоєння загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості – одна з фундаментальних проблем людського буття. Різноманітні соціокультурні типи суспільства мають специфічні цінності, які є важливим чинником визначення ціннісних орієнтирів і поведінки особистості, а також засобом її соціалізації.

Низка досліджень, проведених у симетрії двох найзначніших в історії людства ціннісних парадигм – Сходу і Заходу, свідчить про те, що кожна з них відбиває цінності, пов'язані зі специфікою способу життя відповідного суспільства. Так, для східної традиції характерним є ствердження єдності суспільства і людини, домінування таких норм і правил поведінки особистості, як гуманність, справедливість, щирість, людяність, повага до батьків і старших. Особливе місце в процесі соціалізації особистості належить тут родині та релігійним нормам. Власне кажучи, саме суспільство розглядається як велика сім'я одновірців. Головна спрямованість виховання і соціалізації особистості – не на зміну світу, а на зміну себе.

Для західної ж традиції характерним є протиставлення особистості і суспільства, пріоритет індивідуальних цінностей над суспільними. Відповідно до цього, соціалізація особистості пов'язується тут, насамперед, із зміною соціального середовища і світу. Отже, сьогодні ми спостерігаємо наявність суттєвих розбіжностей у ціннісних структурах різних культур. Підґрунтям, очевидно, є домінування у ціннісній структурі об'єктивних і суб'єктивних розбіжностей.

Система цінностей не тільки визначає розбіжності між культурами, але водночас є основою для діалогу, взаємодії між ними. В якості такого стрижня виступають загальнолюдські цінності, завдяки яким культура стає діалогічним феноменом. Саме система духовних, загальнолюдських цінностей визначає ту площину, в якій комунікація між культурами може бути найбільш ефективною та конструктивною. Усвідомлення ж індивідуальних цінностей відбувається лише у випадку непорозуміння, що

може виникнути, насамперед, в межах комунікативної взаємодії з носієм іншої культури, коли відбувається безпосередній контакт різних культурних ціннісних орієнтацій та виявляються їх основні розбіжності.

Досліджуючи процес міжкультурної комунікації, стає очевидним той факт, що дана комунікація виступає як засіб передачі інформації про системи цінностей, що може бути або прийнятий та актуалізувати перегляд власних систем, або ігноруватися і не впливати на ці системи. Слід зазначити, що цінності стоять на межі взаємодії суспільства і індивіда, і розглядаючи міжкультурні зв'язки через призму ціннісних орієнтацій можна пояснити особливості даної взаємодії. Міжкультурна комунікація діє як на рівні індивідуальних, так і на рівні соціальних цінностей. І в процесі міжкультурної взаємодії відбувається своєрідний процес обміну інформацією, яка окрім самих даних про наявність цінностей може містити ще й емоційний компонент.

Детерміновані великою кількістю факторів (економічних, політичних, релігійних) цінності становлять своєрідний фонд загальнонаціональної, загальнокультурної мотивації. В даному контексті виникають проблеми національного темпераменту та національних почуттів. Адже, незважаючи на наявність у представників різних культур всіх типів темпераменту, динаміка вияву їх психічної діяльності здійснюється за історично закріпленими у свідомості народу канонами, етнічними нормами. В основі ж національного (етнічного) почуття лежить емоційна сторона усвідомлення своєї етнічної, культурної належності.

Більша частина особливостей власної культури зазвичай, не усвідомлюється і сприймається як належне. Усвідомлення цінностей власної культури постає лише тоді, коли відбувається зустріч з представниками інших культур, у процесі комунікації, коли відбувається взаємодія різних культур і виявляються відмінності в їх ціннісних орієнтаціях. Саме в цих випадках виникають ситуації непорозуміння, безсилля, розгубленості і роздратованості, що викликають почуття образи, злості, відчуження.

Щоб уникати таких ситуацій в міжкультурних контактах, необхідно бути ознайомленим з особливостями ціннісних орієнтирів партнера. Це знання допоможе передбачити його поведінку, мету, бажання, воно забезпечить успіх у спілкуванні навіть з незнайомими людьми.

У сучасному світі на перший план вийшли питання культури як універсального контексту, що спричиняє розмаїтість людства, а також комунікації як найголовнішого виду взаємодії між людьми. Розвиток інформаційних технологій сприяє, поширенню по всьому світові як уже існуючих, так і утворюваних на локальному рівні цінностей, зразків, стереотипів тощо. Відповідно, міжкультурна комунікація постає як процес взаємного обміну цінностями, ціннісними установками, що відбувається в процесі міжкультурної взаємодії між різними суб'єктами-індивідами, соціальними групами та спільнотами, цивілізаціями тощо [49, с. 579-581].

Людина – ключовий елемент соціокультурних систем, який має достатньо чітку інформаційну структуру. Специфічно людський первісток набуває форми свого втілення в ідеї цінності – особистісному ставленні думки до дійсності, символічному вираженні затвердження людини у світі. Отже, ігнорування культурних особливостей будь-якої із спільнот унеможливорює процес комунікації, яка у найзагальнішому розумінні є процесом обробки та передачі інформації.

В умовах нового глобального світу якісною основою діалогу культур стає ціннісно орієнтована комунікація або ціннісна комунікація. На нашу думку, є необхідним висвітлення міжкультурної комунікації як простору спілкування, діалогу та взаємодії через ціннісну комунікацію, у якій відбиваються глибинні засади, сутнісні основи соціокодів культурних матриць (архетипи, смисли та значення, образи і символи, ідеї) взаємодіючих суб'єктів, учасників комунікативного процесу. Спробуємо пояснити це докладніше.

Діалог культур – це абстракція високого рівня, оскільки взаємодіють не культури, а люди, які належать до різних культур [60, с. 34]. Культура є

надзвичайно складною системою, що являє собою матеріалізацію духовного життя людства в його еволюційному розвитку. Концепти, ідеї, світоглядні універсалії як загальний підсумок актів переживання, розуміння та осмислення дійсності утворюють каркас культурної матриці з її особливим соціокодом. У пізнанні та осмисленні глибинних життєвих смислів кожна людина вибудовує власну систему ціннісних орієнтирів та встановлює зв'язки з навколишньою соціальною та природною дійсністю. Отже, освоєння інших культур відбувається насамперед через зіставлення ціннісних систем, які є фундаментом соціальної згуртованості у спільноту. Підкреслимо, що саме у рефлексії, мисленні та активній роботі свідомості цінність постає як цінність у повному розумінні цього слова. Тому пізнання сутності *Іншого* відбувається у рефлексії над світоглядними універсаліями, у пізнанні смислів, закладених у понятті цінності. Ціннісна комунікація як процес осмислення, зіставлення та пошуку, спрямованого на виявлення спільного серед різноманіття значень та смислів стає якісною засадою міжкультурного діалогу. Якщо пригадати відомий вислів М.Маклюєна про те, що засіб комунікації є повідомленням, зміст якого завжди є інший засіб комунікації [101, с. 9-10], то можна зауважити, що саме в ціннісному, знаково-символічному вимірі виявляє себе прикладна спрямованість міжкультурної комунікації.

Безумовно основою ціннісно орієнтованої комунікації є толерантність. Толерантність постає у традиційному її розумінні – як терпимість стосовно світу, й не тільки як поведінковий імператив "не нав'язування" власної унікальності, але і як змістовне відображення сучасних тенденцій та можливостей взаємодоповнення, як множинність у різноманітті. Толерантність у контексті міжкультурної комунікації – це, насамперед, поважне ставлення до різноманіття культур у світі, до культурних особливостей партнера до комунікації, до відмінних від власних норм поведінки й вираження думок. Толерантність передбачає вміння комунікантів сприймати певні факти з іншої культури, особливо якщо вони

відрізняються від норм і звичаїв власної культури, і в результаті, ми отримуємо розуміння і безконфліктне прийняття відмінної точки зору [126, с. 116]. Причому, міжкультурна комунікація як двосторонній процес передбачає наявність толерантного ставлення і прагнення до взаєморозуміння в усіх учасників міжкультурного спілкування. На нашу думку, в умовах трансформації соціокультурної ситуації фундаментальною основою сучасних ціннісно орієнтованих комунікативних практик має стати нова свідомість, сформована у дусі космополітичної толерантності – це визначатиме ступінь готовності світового співтовариства до відносин націлених на діалог.

З появою інформаційних технологій людина дедалі більше почала відчувати себе не тільки громадянином країни, а й частиною більшого цілого – Світу. Розвиток технологій підвищив поінформованість, збільшив обсяг та масштаб комунікацій, але й зменшив проміжок часу, потрібний для усвідомлення, переосмислення та адаптації безперервного потоку даних. Суспільна свідомість, що не встигає часто змінюватись, спрямована у бік локалізації, націоналізму та фундаменталізму, а індивідуальна свідомість, більш чутлива до сприйняття, переробки та використання інформації у бік космополітичного співчуття.

Упродовж двох тисячоліть поняття "космополітизм" наповнювали різним змістом: у класичному позитивному визначенні космополітизм інтерпретували як найвище досягнення людської історії, факт осмислення єдності людського роду та шлях взаємного зближення народів та держав заради спільного блага; у негативному – як реакційну буржуазну ідеологію, заклик до злиття націй через примусову асиміляцію; у нігілістичному – стосовно національної культури та традицій. Нормативно-ідеологічне наповнення стало причиною тривалого ігнорування цього поняття в науковому обігу, проте зміни, з якими стикнувся сучасний світ, акцентували інтерес як до ідеї космополітизму, так власне й до поняття, що дає змогу

описати тип мислення притаманний людині, яка існує у світі без кордонів, тобто "громадянину світу" [166, с. 50].

Сучасний німецький соціолог У.Бек визначає космополітизм як визнання "іншого" – як інакшого та схожого одночасно. На його думку, космополітизм поступово набуває реалізму та історичної специфіки, здатності переконувати та привертати у спосіб, за якого відбувається взаємопроникнення різноманітних стратегій сприйняття відмінностей [14, с. 94].

Якщо космополітичну толерантність розуміти загалом як бачення світу, у якому народи та держави взаємно поважають одне одного, усвідомлюють й приймають множинність різноманіття заради спільного блага людства як цілого, на засадах інтересу до пізнання й освоєння інших культур, то потреба у задоволенні цього інтересу стає мотивацією пошуку загальнолюдських цінностей, що не відкидає й не заперечує різноманіття національних аргументацій та символічних визначень. Формуючись на високому рівні особистісного та культурного розвитку, космополітична толерантність стає особливим типом мислення, ідентичності притаманної людині, інтенсивно зануреної у глобалізаційні потоки, тобто моделлю, яка визначає поведінку й відповідно формат соціальних практик, у якому немає необхідності відмовлятися від власної індивідуальності й своєрідності, де превалює інтерес побажання глибокого пізнання та усвідомлення культури *Іншого* як відмінного і рівного. Космополітична толерантність – це відповідь на питання, як перетворити культурні відмінності на таке співзвуччя багатоманітності й національних культурних особливостей, яке стане підґрунтям для подальшого розв'язання інших пріоритетних завдань людського розвитку. І саме поняття "космополітичної толерантності" вказує на певні вектори, які мають місце у сучасних соціальних практиках, у яких відображено інтегруючий формат процесу глобалізації в результаті розширення комунікативного простору її учасників.

Отже, міжкультурна комунікація як соціальний процес передбачає обмін між двома або більше комунікантами культури й продуктами діяльності, здійснюваний у різних формах. Міжкультурна комунікація виступає як сукупність різноманітних форм відносин між індивідами і групами, що належать до різних культур. Триумф ідей лібералізму в англо-американському регіоні і країнах Західної Європи поступово приводить до того, що людину починають розглядати і вивчати як цінність і для суспільства і для самої себе. Разом з тим, зауважимо, що до "планетарного" тріумфу ліберальних ідей поки що далеко. Усвідомлення цього, безумовно, існує в наукових колах. Виникає інша проблема, що знаходиться в практичній площині, - проблема врахування культурних і етнічних особливостей в міжкультурній комунікації.

Як приклад, можемо лишень пригадати 11 вересня 2001 року, коли увесь світ потрясли події, що сталися у США. Цивілізований світ разом з американським народом здригнувся від масштабів трагедії і, як ніколи гостро, відчув, що є цінності, які необхідно захищати всім світовим співтовариством. А поняття "глобалізація", "світова безпека", "міжнародний тероризм", "загальнолюдські цінності" набули такого реального змісту, що, здається вже всі зрозуміли – світ став дійсно іншим, а проблема співіснування в ньому – ключова. Ключовою, по суті, вона була в кожному епоху, лише наповнення її сенсу розглядалося та тлумачилося по-різному. Однак сьогодні поряд з уже усталеними нормами та цінностями ми з впевненістю можемо зазначити, що будь-які цінності чи норми кожна людина, незважаючи до якої культури вона належить, може пізнати, обрати для себе, зробити орієнтирами в своєму житті тільки завдяки спілкуванню.

Означення кардинального зламу загальноприйнятих цінностей, що культивуються в сучасних умовах, стосується всіх суб'єктів світового співтовариства і тим самим ставить їх в ситуацію ціннісного вибору. Людині не нав'язують нові цінності, як це було раніше, вона поставлена перед самостійним вибором ціннісних пріоритетів.

У сучасному світі сама комунікація виступає цінністю, адже мобільність людини ХХІ століття визначається такими критеріями як: телефон, комп'ютер, модем, Інтернет, та інші засоби зв'язку, за допомогою яких ми перебуваємо у процесі спілкування. Людина є істотою соціальною. У своїй діяльності вона завжди взаємодіє з іншими людьми. І ця взаємодія неможлива без спілкування. У сучасної людини відбувається формування таких цінностей, як толерантність, повага, свобода, без яких існування в інформаційному просторі не можливе і наявність яких уможлиблює міжкультурну взаємодію. Таким чином, цінність комунікації полягає сьогодні у тому, що вона створює умови для реалізації людинотворчого потенціалу особистості. Успішність даного проекту визначається її ціннісними пріоритетами, які мають узгоджуватися з загальнолюдськими цінностями.

2.3 Герменевтичний аналіз міжкультурної комунікації

Загальноновизнано, що мова – це складова частина культури, основний інструмент, за допомогою якого відбувається засвоєння звукове та візуальне, код трансляції досвіду, в якому виражені специфічні риси національної ментальності та історично-сформоване ставлення до явищ дійсності. Соціальна взаємодія реалізується через різні форми соціальної комунікації – мовної комунікації у світі повсякденності. Мова являю собою знакову систему, що є засобом спілкування і мислення. Мова є засобом пізнання світу, зображення і передачі інформації.

Подолання мовного бар'єру не достатньо для забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур. Для цього потрібно подолати бар'єр культурний. Існують так-звані національно-специфічні компоненти культур, тобто, саме те, що і створює проблеми міжкультурної комунікації. Мова - це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова - це всі глибинні пласти духовного життя народу, його

історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова - це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу. Вона зберігає культурні цінності – у лексиці, у граматиці, у прислів'ях, приказках, у фольклорі, у художній та науковій літературі, у форма письмового і усного мовлення. Мова – передавач, носій культури, вона передає скарби національної культури, що зберігаються в ній, з покоління в покоління.

Становлення особистості відбувається у процесі праці і спілкування. Міжкультурне спілкування є моделлю всякого спілкування, умовами якого є наявність деякої єдності, а також наявність розбіжностей – якби не було розбіжностей між людьми, не виникла б потреба у спілкуванні чи обміні інформацією, почуттями, думками, що супроводжуються оцінкою співрозмовника і самооцінкою.

У трактуванні й дослідженні природи мови на сучасному етапі існують дві основні лінії: аналітична й екзистенціально-герменевтична [136, с. 574]. Аналітичний підхід представлений теорією значень, розглядом мови як семіотичної системи, мовних виразів як знаків, загальною теорією знакових систем, у цілому семіотики як науки з її складовими семантикою, синтаксисом, прагматикою, у розвитку яких особливу роль зіграли концепції Ч.Моріса, Ч.Пірса, Г.Фреге, Ф. де Соссюра. У свою чергу, аналітичне дослідження мови як засобу спілкування, логічний аналіз мови, побудова її синтаксису, розрізнення мови-об'єкта й метамови, ідеї мовної терапії (Б. Рассел) та мовних ігор (Л.Вітгенштейн), аналіз мовної структури науки й природи повсякденної мови (Д.Райл, П.Стросон), розробка теорії мовленнєвих актів, де мовні вираження розуміються як дії (Д.Остін), звернення до лінгвістики тексту й аналізу дискурсу – це, й багато чого іншого не тільки істотно перетворило предмет і методи лінгвістики, але й вивело філософію мови на принципово інший рівень – рівень філософської дисципліни, яка розвиває систематичну теорію значення, лінгвістичний

аналіз, уживання мовних виразів і виявляє "глибинну" логічну структуру мови на відміну від граматики.

Разом з тим у філософській герменевтиці – друга лінія – мова постає як "досвід світу", в якому "знаходить" себе людина, яка пізнає, що є особливо значущим не стільки для лінгвістики, аналітичної філософії, скільки для гуманітарного знання й філософії пізнання в цілому.

Для розуміння характеру філософських проблем мови в контексті екзистенціально-герменевтичного підходу звернемося безпосередньо до ідей В.Гумбольдта щодо духовно-символічної сутності мови та її трансцендентності, які набули подальшого розвитку у творчості Е.Кассіра, М.Гайдеггера, Г.Гадамера, М.Фуко, Ж.Дельоза, Ж.Дерріда. У цьому випадку мова розглядається не на рівні речень та їх сукупності, а на рівні мови як цілісності, де мова – це вже не стільки "засіб", система знаків і їх значення, скільки культурно-історичний контекст і, більше того, "обрій онтології". У цьому випадку досвід герменевтики, її "онтологічний поворот на дороговказній нитці мови" (Гадамер) виявляється гранично значущим для філософії пізнання, яка намагається подолати "чистий гносеологізм". Уперше такий підхід запропонував і розробив В. Гумбольдт, ідеї якого про мову як особливу "енергію", "особливе світобачення" привернули увагу провідних представників герменевтики – Гадамера й Гайдеггера, які сприйняли його ідеї як вихідні у міркуванні про мову та її онтологічні ролі. Гумбольдт справедливо поставлений у ряд з іншими герменевтиками, оскільки він визнаний не тільки одним з основоположників мовознавства, але й творцем особливої концепції мови, де розуміння висувається на передній план.

Робота Гумбольдта "Про різницю будови людських мов і їх вплив на духовний розвиток людства" [58] містить принципові судження про мову як діяльність. На його думку, це особливого роду діяльність – мовна, що передбачає зв'язність, цілісність, сукупність, і тому розчленовування мови на слова й правила позбавляє мову її живої сутності, представляє її лише як "мертвий продукт наукового аналізу". Гумбольдт точно виражає діалектику

діяльністю, живої мови, сутність якої "є щось постійне й разом з тим у кожний даний момент минуле", і головне – "мова являє собою постійно відновлювану роботу духу", а "визначення мови як діяльності духу цілком правильне й адекватне вже тому, що буття духу взагалі може мислитися тільки в діяльності й у якості такої" [59, с. 70].

Суттєвими є думки Гумбольдта про розуміння, що трактується аж ніяк не як оволодіння смислом слів і речень, але як здійснюване "за допомогою духовної діяльності" на основі двох важливих факторів. Насамперед це спілкування – "наявність слухаючого й відповідаючого", коли слово знаходить свою сутність, а мова – повноту. У спілкуванні він бачить навіть свого роду "спасіння" від помилок, оскільки попри все те, що пізнання істини і її достовірність закладені в самій людині, її духовне устремління до неї завжди наражається на небезпеку, подолання якої, за Гумбольдтом, гарантує постійне спілкування з іншими людьми, оскільки мовна діяльність постає як поєднання індивідуальних сприйнятів із загальною природою людини. За цим стоїть розуміння того, що різні рівні й форми соціальності та соціокультурної обумовленості мови в комунікаціях суб'єкта набувають особистісної форми, включаючись в "концептуальну значеннєву систему" носія й інтерпретатора мови. Мова в цілому не тільки створює можливість мислення й розуміння, фіксацію результатів цього процесу в значеннях слів і граматичних категорій, але припускає такий феномен, як мовна апперцепція або "мовне світобачення". Уводячи цей термін, Гумбольдт вважав, що "мова – це світ, який лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини", що "мова – не просто засіб обміну, що служить взаєморозумінню, а воістину світ, який внутрішня робота духовної сили покликана поставити між собою й предметами...", що їх "розходження полягає не тільки у відмінностях звуків і знаків, але й у розходженні самих світобачень" [58, с. 304]. Мова відображає не стільки властивості позамовного світу, скільки спосіб, за допомогою якого дається цей світ людині, відношення людини до

світу. Ці відношення, а саме, "світобачення" залежать від семантичного членування, властивого кожній мові.

У результаті того, що мова належить цілому народу, передається, змішуючись, очищаючись, перетворюючись, від покоління до покоління, від народу до народу, вона врешті-решт створює людський рід у цілому, тим самим мова стає "великим засобом перетворення суб'єктивного в об'єктивне, переходячи від завжди обмеженого індивідуального до всеосяжного буття" [58, с. 318]. Гумбольдт проникливо помічає, що стосовно пізнаваного мова суб'єктивна, але для суб'єкта вона об'єктивна, оскільки є "відзвук загальної природи людини". Що стосується істини, то вона виявляє, як ми вже відзначали, можливість уточнювати достовірність знання, очищати його від помилок, завдяки комунікативності пізнання й використанню мови. Крім того, із залежності думки й слова, за Гумбольдтом, випливає, що мова, є не тільки вираженням відомої істини, але, що особливо важливо, і засобом відкриття нової істини. Для нього сукупність пізнаваного – цілина, що має бути оброблена думкою. "...Наступає процес внутрішнього сприйняття й творчості, з якого й стає зовсім очевидним, що об'єктивна істина виникає від повноти сил суб'єктивно індивідуального. Це уможлиблюється тільки за допомогою мови й через мову" [58, с. 320], що, у свою чергу, виводить пізнання на об'єктивні моменти.

На межі ХХ і ХХІ ст. загострилися проблеми мовної комунікації, вивчення засобів комунікативного впливу, вони стали найбільш актуальними. Змінився "мовний смак епохи": на зміну "тоталітарній мові" прийшла "вільна" мова засобів масової інформації, що створюють загальний простір міжкультурного спілкування, формуючи в людей загальні реакції і поширюючи доступну для всіх інформацію, у плані нашого розгляду ми виділяємо раціонально та логічно-обґрунтовану мову. Основними факторами, які визначають ефективність комунікації, виступають:

- адекватність сприйняття переданої інформації;

- здатність викликати позитивні почуття співпереживання і схвалення;
- встановлення тривалих контактів на базі досягнутого взаємопорозуміння;
- взаємне збагачення учасників комунікації, збагачення двох культур, що вступають у діалог.

Успіх мовної взаємодії між представниками різних культур багато в чому визначений не логічною аргументацією, а ступенем взаємної симпатії та довіри. У результаті вже першого знайомства складається психологічна установка, у рамках якої відбувається все подальше спілкування.

Різні люди становлять різний інтерес як партнери по спілкуванню. У різних культурах існують різні критерії вибору партнерів по спілкуванню. І не можна не погодитись, що такі характеристики як стать, заняття, вік, влада, талант можуть як приваблювати, так і відштовхувати. Те, що одні культури вважають правильним (розмову про політику, секс, релігію), інші – аморальним. Кожна людина має своє коло проблем, своє коло людей, з якими вона може їх обговорювати. Фінансові питання, наприклад, вона воліє обговорювати з батьками, сексуальні проблеми – тільки з друзями.

Культура може розглядатись як ієрархія її мов (семіотичних систем) або як ієрархічна система "текстів", створених мовами даної культури.

Дана проблематика завжди була предметом пильного осмислення як у вітчизняній, так і зарубіжній філософській думці, яка розгорталась у просторі досліджень мови, мовленнєвих актів та діалогу. Як зазначає професор Каліфорнійського університету в Берклі Дж.Серл, наш час - свого роду золота доба філософії мови. Саме тому, варто констатувати, що осмислення феномена тексту, інтертексту відбувались на тлі комунікативного повороту. Здобутки лінгвістичної феноменології Д.Остіна, психосемантики та теорії значення П.Грайса, теорії інтенційності та мовленнєвих актів Д.Серла, теорії мовних ігор Л.Вітгенштейна доповнюються напрацюваннями представників німецької комунікативної філософії (трансцендентальної прагматики мови

К.-О.Апель, теорії комунікативної дії Ю.Габермаса), феноменологічної філософії Е.Гуссерля, М.Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, П.Рікьора та діалогічної версії філософської антропології М.Бубера, Е.Левінаса, які репрезентували собою методологічний поворот від класичної парадигми свідомості до посткласичної парадигми філософії комунікації.

Суттєвим концептуальним підґрунтям дослідження слугують теоретичні роботи, які з'явилися у вітчизняній науці у пострадянський період здійснені у працях Г. Косикова, С.Кримського, С.Куцепал. Необхідно відзначити ґрунтовні розробки Н.Автономової, О.Соболь, В. Лук'янець, І.Ільїна, в яких проаналізовано основні здобутки філософії постструктуралізму. Докладний аналіз проблеми наявний у працях Ю.Лотмана та М.Бахтіна. Предметом пильного аналізу дана тема постала також у М.Фуко, Р.Якобсона. Значний вплив на формування теоретичного підходу до аналізу означеної проблеми справили розробки М.Мамардашвілі, С.Васильєва, І.Гальперіна, Р.Павільоніса та ін.

Як відзначає Ж.-П.Ліотар, ледве з'явившись на світ, дитина включається у процес виробництва текстів і співвіднесенням з іншими. Перший текст, що позиціонує її з іншими – її власне ім'я. "Незалежно від того, молода людина чи стара, чоловік це чи жінка, багата чи бідна, вона завжди виявляється на "вузлах" ліній комунікації, якими б малими вона не були. Краще сказати: людина є розміщеною в пунктах, через які проходять повідомлення різноманітного характеру. І навіть найбільш знедолений ніколи не буває позбавленим влади над повідомленнями, які проходять через нього і позиціонують його, - будь то позиція відправника, одержувача чи референта" [98, с. 45].

В контексті сучасного суспільства феномен тексту розширюються доробками Д.Лайона, Е.Тоффлера, Й. Масуда, М.Кастельса, в яких дослідження персоналізованого гіпертексту мережевого суспільства переплітаються з вивченням внеску інформаційних технологій у створенні нового, більш гармонійно функціонуючого суспільства. Суспільства, де

інформаційно-семантичне виробництво грає одну з головних ролей, текст як вихідний матеріал і продукт виробництва набуває статусу універсального засобу обміну. У процесі багаторівневої комунікації текст інституалізується, набуває своїх власних функцій та структури. З набору знаків, що несуть певну інформацію й виконують допоміжну функцію в інших соціальних структурах, текст перетворюється на самостійну соціальну структуру.

Сучасна ситуація культури, на думку С.Куцепал, уявляється як "парад культурно-історичних форм", котрі існують незалежно одна від одної [91, с. 116]. Розглядаючи питання причини і перспективи модернізації постмодерну, С.Куцепал робить акцент на тому, що постмодерн сприймається Н.Терещенком і Т.Шатуною у їхній спільній праці "Постмодерн як ситуація філософування" як постійний супутник модерну, що пригадує і відроджує фрагменти минулого, прагнучи врівноважити минуле з метою позбавлення крайнощів, тобто наслідків, які можуть призвести до само руйнації "перетворює минуле на власне Інше. Як наслідок – співпадають "учора" та "завтра", реалізується теперішнє, заперечується поетапність і перспективність прогресу і, нове виникає як поєднання вже завершених фрагментів буття". Обидва автори визначають найбільш болючі моменти проблематики постмодернізму, і однією з таких вони виокремлюють проблему суб'єкта, який виявляється в діалозі з *Іншим*. Але цей *Інший* має не реальну, а віртуальну природу. Велика увага приділяється авторами ототожненню тексту з людиною, онтологізації духовного життя, проблемі репрезентації реальності. Стверджується, що постмодернізм, залишився у полоні класичного уявлення про людину. "Якщо свідомість розуміється як сукупність мовних практик, котрі далеко не завжди носять індивідуальний характер, то сутність людини все ж є пред-заданою..., людина завжди вибирає, але вибирає із наявного [144, с. 68].

Найактивнішими популяризаторами терміну інтертекст у другій половині 60-х років минулого століття стають Ю.Крістева та Р.Барт.

На думку більшості західних теоретиків, саме Барт дав канонічне формування понять "інтертекстуальність" та "інтертекст": "Кожний текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях в більш-менш пізнаваних формах: тексти попередньої культури й тексти культури навколо них. Кожний текст це нова тканина, зіткана зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони поглинуті текстом і перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту і навкруги нього існує мова. Як доконечна передумова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не може бути зведена до проблеми джерел і впливів; вона, спільна царина анонімних формул, походження яких рідко можна виявити, несвідомих або автоматичних цитацій, що даються без лапок" [8, с. 78].

У зазначених вище працях автор здійснює спробу виокремити в творі - об'єкті два особливих предмети аналізу, протиставляючи їх – Твір і Текст. Два різних предмети дослідження потребують аналізу, що ґрунтується на якісно різних засадах. Літературних твір постає завершеною цілісністю, єдність якої визначається єдністю його смислової інтенції. Мета Твору – сугестивне навіювання споживачу заздалегідь встановленого смислу, визначеного уявлення про дійсність. Твір – інтенціональна телеологічна конструкція, що організована з метою впливу на адресата. Це – повідомлення призначене для комунікації.

Інтенціональності та цілісності твору Барт протиставляє неінтенціональність та смислову множинність тексту. Текст – це не естетичний продукт, з усталеним смислом, а означуюча практика; не структура, а структурація; не об'єкт, а робота та діяльність; не сукупність відокремлених знаків, що наділені встановленим смислом, а діапазон існування зміщуючих слідів.

Отже, Барт розуміє текст не як лінійну послідовність слів, а "багатовимірний простір", "галактику позначених", де поєднуються і зіштовхуються різні види письма, жоден з яких позбавлений статусу

вихідного. Текст – множина цитатій, що відсилає до тисячі інших культурних джерел. Таким чином, основу тексту становить не його внутрішня замкнена структура, а його вихід в інші тексти. Головна мета текстового аналізу – занурення в процес означування, пошук не єдино встановленого істинного смислу, а осягнення шляхів смислоутворення, переживання "множинного смислу", "відкритості процесу означування", "просторової багатолінійності позначених" [8, с. 424]. Важливим елементом постає спроба відтворити, класифікувати форми та коди завдяки яким відбувається виникнення смислу.

В концепції Р.Барта твір виконує денотативну функцію, текст – належить рівню конотації. Якщо твір можна охарактеризувати як те, що "сказав" автор, то Текст – те, що висловилося в творі незалежно від авторської волі. Хоча єдиною безпосередньою данністю, яка постає перед читачем, є твір, а не текст. Шлях до Тексту пролягає тільки через твір. Таким чином, твір постає коннотатором тексту.

Бартівський текст можна охарактеризувати як різновид інтертексту Ю.Крістевой. Текст постає нерозрізною сукупністю культурних смислів, якими пронизаний твір. Для того, щоб впорядкувати текстову множинність, зробити її досяжною для аналітичної об'єктивації, дослідник вводить поняття коду. Бартівський "код" – асоціативне поле коннотацій до яких відсилають фрази твору, "трамплін інтертекстуальності", діапазон, в якому розгортаються численні культурні "голоси", що сплітаються в текст." Код – це перспектива цитатій, зіткана зі структур, це осколки того, що вже було читане, здійснене, пережите; код – це слід цього вже, який відсилає до написаного раніше" [8, с. 45]. Така множинність культурних, історичних кодів, смислів впорядковується та фокусується, на думку Р.Барта, у визначеній точці, якою виявляється не автор, а читач. Саме читач постає творцем тексту. Отже, текст набуває єдності не у своєму походженні, а лише за своїм призначенням. Народження читача обумовлюється "смертю автора".

Тлумачення запропоноване Ю.Крістевою від бартівського відрізняється і виявляється воно в наступному. По-перше, Крістева інтертекст розуміє не як зібрання цитат із творів різних авторів, а як простір, де зустрічаються різні цитати. Причому, цитата виступає лише частковим випадком цитацій, предметом якої є не окремі фрази, абзаци чи уривки, запозичені з інших творів, а всі можливі дискурси, з яких складається культура і в атмосфері яких занурюється будь-який автор не залежно від власної волі та бажань [92, с. 70]. А це означає, що будь-який текст за своєю природою є інтертекстом, а літературне слово стає місцем, де перетинаються текстові площини. По-друге, відмінність позиції Крістевої щодо інтертексту полягає у тому, що процедуру виникнення даного феномену (інтертексту) вона називає "читанням-письмом": "інтертекст пишеться у процесі зчитування чужих дискурсів і тому, будь-яке слово (текст) є таким перетином інших слів (текстів), де можна прочитати щонайменше ще одне слово (текст)" [178, с. 145]. І, по-третє, концепція інтертексту Крістевої відрізняється від концепції Барта тим, що вона має динамічний аспект, інтертекстова структура не наявна, але виробляється відповідно іншій структурі. Саме в інтертексті попередні тексти зустрічаються та взаємодіють один з одним, причому, виникнення нової структури передбачає активні відношення прийняття – неприйняття до всього попереднього текстового матеріалу, "будь-яка попередня структура або спирається на іншу структуру, або їй протистоїть" [178, с. 144]. Отже, слідуючи за думками Ю.Крістевої, ми з'ясуємо, що інтертекст не є зібранням цитат різних авторів, а виявляється простором сходження різноманітних цитацій, предметом яких виявляються будь-які можливі дискурси з яких складається культура й до атмосфери яких залучений кожен автор. У філософії інтертекстуальності кожне слово постає стійким смислом, а "місцем перетину текстових площин, діалогом різних видів письма – письма адресанта, адресата, і нарешті, письма, яке утворене теперішнім, чи попереднім культурним контекстом" [86, с. 428]. Таким

чином, поняття інтерсуб'єктивності замінюється поняттям інтертекстуальності.

У 1967 році дослідниця сформулювала ідею міжтекстового зв'язку на основі переосмислення роботи М.М. Бахтіна "Проблеми змісту, матеріалу та форми в художній творчості". Хоча Ю.Крістева надала концепту інтертексту особливого семіологічного статусу, проте вперше ідею між - текстового відношення й розмежування тексту на вісі (амбівалентності та діалогу), висловив М.М.Бахтін. У його металінгвістичних побудовах поняття "амбівалентності" передбачає включеність історії в текст і текст - в історію. Принцип діалогізму передбачає осмислення слова (тексту) як елемента поліфонічного міжтекстового простору, де будь-яке слово виявлялось словом про слово, що звернене до іншого слова.

Отже, у концепції М.М.Бахтіна феномен діалогового, інтертекстового відношення виникає як складова методологічного повороту від філософії свідомості до філософії комунікації, що зумовлена спробою вийти за межі індивідуальної свідомості, одиничних смислів, текстів.

Розмірковуючи щодо особливостей феномена тексту, Ю.Крістева пропонує нову модель інтертекстового відношення. Наслідуючи здобутки М.М.Бахтіна, Ю.Крістева стверджує, що, окрім даної задумом митцю текстової дійсності, він має справу ще й з попередніми і сучасними надбаннями літератури, з якими він перебуває у стані діалогу. У даній концепції автор виокремлює три виміри тексту: суб'єкта письма, адресанта та інші тексти. Означені три інстанції перебувають у стані діалогу, в яких статус слова визначається вертикально та горизонтально.

Горизонтальна вісь тексту вказує на те, що слово в тексті одночасно належить і суб'єкту письма, і його отримувачу, вона вказує на смисловий зв'язок між автором та адресантом; вертикальна вісь – слово в тексті орієнтовано на відношення з сукупністю інших текстів, інших смислів більш ранніх чи сучасних. Проте "горизонтальна вісь" (суб'єкт - отримувач) та "вертикальна вісь" (текст - контекст) зрештою співпадають, і виявляють

інтертекстуальний зв'язок. Таким чином, за Ю.Крістевою, будь - який текст будується як мозаїка цитат, будь - який текст є продуктом трансформації іншого тексту, інших смислів.

Отже, узагальнюючи окреслене, слід наголосити, що М.Бахтін та Ю.Крістева, завдяки процедурі письма - читання, вперше залучили текст в життя історії та суспільства, аналізуючи історичний вимір смислового буття тексту. Діалог, амбівалентність та інтертекстуальність виявляються єдиним способом, котрі дозволяють автору залучитися до історії.

Інтертекстові побудови постають "садом, в якому розходяться стежини" у історичному вимірі. Інтертекст виявляється "лабіринтом часу" [26, с. 12], оскільки в ньому розгалужується минуле, теперішнє та майбутнє, створюючи в уяві численні можливі світи історії, та "лабіринтом символів", в якому зливаються, перетинаються та розходяться множинні смислові стежини сюжету. Це – робить текст нескінченним. Для нашого дослідження ця нескінченність тільки ще раз підкреслює, про значимість зустрічей між культурами, про їх співпрацю, налаштованість на діалог, яким немає кінця. Завдяки поняттю "інтертекст" у філософському просторі пост сучасності утверджується теза про можливість "прочитання" будь-якого феномена (політика, культура, економіка, суспільство). Вся людська реальність взагалі, а культура зокрема, трактується як інтертекст, який своєю чергою не є сталим і незмінним, а створює собою перед текст будь-якого тексту, можливо у майбутньому [92, с. 70].

Таким чином, Ю.Крістева чимало уваги приділяє процедурі інтертекстуального читання-письма, оскільки вона постає єдиним способом, що допомагає читачу залучитись до історії. Завдяки механізму читання-письма текст постає медіумом між минулим, теперішнім та майбутнім. В ньому виявляються здійснені та нереалізовані можливості минулого, які здатен творчо актуалізувати читач. У такий спосіб історія отримує нове продовження, вона "повертається" у теперішнє, набуваючи нових вимірів та смислів. Зітканий з множини різноманітних кодів, текст стає плетивом

історії. Постаючи історичною "пам'яттю", він здатен зберігати надбаня минулого, а також бути джерелом нових смислів, теперішньої та майбутньої історії.

Отже, інтертекстуальність – поняття постструктуралістської філософії, що стосується відношення твору до інших творів – як тих, що передують, так і сучасних йому творів чи дискурсів, а також взаємодії останніх з соціокультурним середовищем. Завдяки смислопороджуючій функції, інтертекст може слугувати смисловим полем виникнення та існування історико-філософського знання, а також, на нашу думку, інтертекстуальність може бути обґрунтована як методологічний принцип історико-філософського дослідження, що розгортає та зберігає глибинні сенсожиттєві запити та варіативно-панорамну множину філософських відповідей щодо буття смислу в історії.

Слушно, що філософія від моменту вступу в пору зрілості прямими або ухильними шляхами йшла до очищення від будь-якого суб'єктивізму, але так само слушно й те, що на цьому шляху схрещувалися її сила та її слабкість. Сила — оскільки не можна було й сподіватись на можливість філософського підходу без попереднього очищення думки від необов'язкових суб'єктивістських присмаків, проте й слабкість — оскільки думка, послідовно очищена від випадкових і сторонніх факторів, настільки захопилася самим чищенням, що вирішила очиститися взагалі від будь-яких ознак індивідуальності. Як не згадати тут, наприклад, Гьоте, який інстинктивно остерігався філософії ("філософія зруйнує в мені поезію", — казав він).

Отже, якщо в аналізі діалогічних зв'язків культури ми робимо акцент на "порівнянні" різних культур (оцінюванні значущості одних її форм чи типів щодо інших), то поставлена постмодерністською парадигмою культури проблема інтертекстуальності передовсім учить нюансувати "модифікацію" та "трансформацію", що визначає продуктивність тексту культури як такого. Таким чином, перед філософією культури постають такі завдання: з одного

боку, збагнути культуру з усіма її діалогічними зв'язками, а з іншого — знайти в ній те, що здатне розвинути її з усіма трансформованими модифікаціями. Трансформації слід розуміти не лише в аспекті мінливості текстів культури, а й аспекті їх тривкої усталеності (синонімії різних варіантів певного тексту). Намагання ж витлумачити природу інтертекстуальної модифікації примушує звернутися до телеологічного пояснення: інтертекстуальна модифікація культури — це така модифікація, яка сприяє поліпшенню її вираження. Тому інтертекстуальність, так само, як ідеал необмеженої комунікативної спільноти (хоча він виступає як належне, що тільки ще має реалізуватися в реальному історичному суспільстві), може проектуватися на реальне суспільство.

Інтертекстуальний аналіз зв'язків і трансформацій текстів культури сприяє розумінню її внутрішніх пов'язань. Адже за всіма трансформаціями завжди постає певний інваріант — межа, до якої прямують трансформи. Проте інтертекстуальний підхід виходить за межі широкого ціннісного контексту, а інтертекстуальність стає чинником, що допомагає дослідити кожний твір культур як спів-буття та взаєморозвиток багатьох зовсім різних світів — різних онтологічно, духовно, душевно, тілесно. Скажімо, дедалі більша теоретична увага української історіографії до проблеми мультиплікованості українського соціокультурного простору — яскраво вираженої контактної зони з вельми строкатим спектром соціокультурних феноменів — стимулює внутрішню налаштованість на створення узагальненої моделі української інтертекстуальності. Ця модель має врахувати, як наголошує Н. Яковенко, не лише "західність" української культури, а й інтерналізований фактор орієнтальної традиції (не тільки візантійської чи російської, а ще й тюркської), що виступав органічною частиною життя слов'янського етносу. Таке "розкриття" українського життєпростору усуває необхідність розмежування "нашого" та "чужого", дає змогу збалансувати загублений у глибинах повсякденності "справжній" Схід

із розташованим буквально на поверхні культури Заходом, а відтак — проголошує інтертекстуальну відкритість українського життєсвіту.

Від філософії інтеркультурності, як зазначає Б.Вальденфельс, очікують розуміння нового універсалізму, головний інтерес якого пов'язаний із феноменом інтеркультурності лише тоді, коли він допускає інші інтереси, враховує свій власний вплив і домагання чужого досвіду. Тобто, "інтеркультурність означає більше, ніж мультикультурність у сенсі культурної множинності, а також більше, ніж транскультурність у сенсі переступання меж певних культур" [28, с. 94].

Легко помітити, що постановка питання про можливість співіснування "відмінностей без суперечностей" (Ж.Дельоз), "толерантності до різноманіття", що визнана Ж.Ф.Ліотаром домінантою усвідомлення сучасністю проблемності своєї унікальності, як і сенс "розрізнення" Ж. Деріди (як наявності не наявного, нетотожності тотожного, присутності в теперішньому, ще, минулого та вже, майбутнього) виявляється в принциповій відкритості різних парадигм буттєвості культури, а отже, й у своєрідній "інтертекстуалізації" сучасної культури. До того ж, реальне зіткнення між різними культурами, як стверджує відома американська дослідниця С.Бенхабіб, створює не лише "співтовариство обговорення, а й співтовариство взаємозалежності" [16, с. 42]. Якщо ми поважаємо людей як творців культури, то це не означає, що ми маємо "класифікувати й упорядковувати" їхні світи або відмовити їм у повазі, відсторонюючись від їхніх життєсвітів. "Глобальну цивілізацію, в якій братимуть участь громадяни світу, потрібно буде зрощувати з місцевих уподобань; зі змістових культурних суперечок; з переосмислення "нашої" ідентичності; зі звички до демократичного експериментування з побудовою та перебудовою інститутів" [16, с. 211]. Безумовно, "інтертекстовий універсум культури" є розумова конструкція, що виникає в процесі суб'єктивної рефлексії (заснованої, проте, на соціальній об'єктивації). Проте в межах цього символічного універсуму (символічної сукупності текстів) можна просто жити, що ми й робимо. Всі

члени соціуму можуть вважати себе причетними до смислового універсуму, який існував до їхнього народження й існуватиме після їхньої смерті. Вся культура має тепер сенс.

Висновки до другого розділу

Отже, людське буття принципово комунікативне, людське існування характеризується постійним прагненням виконати себе, самореалізувати. Комунікативна природа людського буття онтологічно зумовлена. Людина живе, працює, розвивається завдяки спілкуванню. Без нього людина не може існувати, творити, тому, виникає потреба у комунікативному зв'язку як такому, що допомагає певним чином здійснювати акти співтворчості, самотворчості і творчості взагалі. Саме комунікація виступає необхідною передумовою функціонування і розвитку соціальних систем, оскільки забезпечує зв'язок між людьми, робить можливими накопичення і передачу соціального досвіду, розподіл праці і організацію спільної діяльності, управління, трансляцію культури. Сьогодні комунікативна взаємодія може трактуватися як соціальне явище та процес, які виконують роль життєзабезпечення в сучасному суспільстві.

Комунікативній природі людини особливо приділяється увага в номадичному проекті постмодернізму, згідно з яким його/її внутрішня індивідуальність визначається актами комунікації, твориться і здійснюється між індивідами лише в комунікативному процесі. Людина в сучасному просторі тлумачиться як кочівник, приречений на вічне мандрування в соціокультурному комунікативному просторі.

Вирішальним чинником у формуванні міжкультурної комунікації є вивчення її ціннісного аспекту. Ціннісні орієнтації розглядаються як знаки культурних розбіжностей, і їх вивчення має сьогодні велике та важливе значення, оскільки від них залежить можливість більш плідного міжкультурного спілкування. Цінності – це важливі компоненти людської

культури на рівні норм та ідеалів і їх існування ґрунтується на активності суб'єкта культурної творчості, його діалозі з іншими людьми. Тому аксіологічний аспект міжкультурної взаємодії можна тлумачити як зустріч з цінностями інших людей, інших культур, взаємозбагачення та урізноманітнення соціокультурного життя шляхом редукції уніфікуючого дискурсу монокультури і створення умов для рівноправного співіснування численних культур, стилів життя та мислення.

РОЗДІЛ 3

ЛЮДИНОТВОРЧА СПРЯМОВАНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

3.1 Принципи мультикультурності та трансверсальності як концептуальні складові міжкультурної взаємодії

Останні десятиліття ХХ століття народи планети та їхні культури знаходилися під впливом потужного глобального процесу. У 1990-і роки, практично одночасно з поняттям "постмодернізм", яке використовувалось для описання складності та різноманітності соціально-політичних процесів і явищ сучасного світу, виник термін "глобальний процес" [160, с. 26]. Термін "постмодерн" вживався спорадично з періоду першої появи у 1979 році в книзі Рудольфа Панвіца "Криза європейської культури" до появи у 1979 роботи Ж.-Ф. Ліотара "Стан постмодерну" [98]. Цей термін французький філософ вживає для позначення стану культури після трансформації, яких зазнали правила гри в науці, літературі та мистецтві наприкінці ХХст. Ж.-Ф. Ліотар вперше ввів термін "постмодерн" для визначення стану зрілості і обмеженості засад, на яких групувалася система знання західної цивілізації [157, с. 5].

Багатоаспектність і масштаби процесу глобалізації засвідчують, що людство вступає в нову добу свого розвитку, який матиме характер планетарних змін. Сьогодні жодна країна, жодне суспільство не сприймається як замкнені. Загальна взаємозалежність, взаємозв'язок є закономірністю вкрай складних і суперечливих процесів глобалізації.

Глобальні зміни, які відбуваються сьогодні в світі, виявляють серйозні протиріччя майже в кожній сфері життєдіяльності людства. Саме сфера культури є найбільш чутливою до таких проявів, адже вона є найбільш різноманітна і духовно вільна тому, що кожен суб'єкт культури створює свій духовний світ.

Останнім часом явище глобалізації та глобалізаційні процеси привертають пильну увагу політиків, журналістів і вчених-суспільствознавців. Спочатку глобалізацію розглядали, зокрема Дж. Рітцер, як позитивний процес проникнення західного (західної моделі розвитку, західного способу життя, західних цінностей як найкращих і найпрогресивніших) у всі сфери життя різних країн, під час якої відбувається зміцнення зв'язків і взаємозалежність між ними. Німецький соціолог У.Бек, стверджує, що глобалізація – це насамперед, утворення і поширення змішаних форм соціальності – створення множини різнопорядкових локальностей, які взаємодіють між собою. Е.Гідденс трактує глобальність як процес змішаних між собою соціальних відносин і відзначає, що глобальною її ознакою є здатність просторово віддалених подій впливати, не рідко миттєво, одна на одну.

На розуміння терміна "глобалізація" мала великий вплив концепція канадського соціолога Маршала Маклюена, головним концептом якої було уявлення про світ як "глобальне село". Глобалізація передбачає безупинний процес інтеграції одиничного, самотнього в загальний, культурний, соціальний політичний контекст "глобального села". "За своєю суттю, - пише О.В.Зернецька, - все те, що перебуває в процесі глобалізації, не що інше, як сили, що уособлюють виробництво, дистрибуцію та споживання продуктів і послуг, які, в свою чергу, спрямовані на гомогенізовану (однорідну, типову) поведінку споживача (в якому б куточку світу він не жив). За глобалізаційною парадигмою, він повинен споживати одне і теж їстівне (наприклад, стандартизовану їжу: кока-колу, продукцію мережі Макдональдс, пепсі, піцу) або неїстівне (програми телебачення, фільми, одяг, англосаксонський бізнесовий стиль і т. ін.). Цей процес, який дістав влучну назву "макдональдизація", разом з тим вносить в дискурс про глобалізацію нове поняття - "глобальна культура". Воно виникає як критичний концепт наприкінці 80-х років і належить до цілого комплексу потоків і процесів, які перетинають національні кордони за останні двадцять років" [75, с. 47].

Все це, звичайно, руйнує національні культурні цінності країни, яка потрапляє в систему глобальної культури, і підпорядковує її інтересам панівної нації в глобальній системі. Так, створюваний в наш час глобальний інформаційний світ має явно виражену проамериканську або прозахідну орієнтацію, де пострадянські країни почувають себе залежними від правил гри в цьому глобальному світі. Глобальний інформаційний світ (глобальна культура, світова культура) тримається на розвиткові багатонаціональних ринків, корпорацій, надскладних систем комунікацій, сучасних медіа-технологій. Ця організаційно-технологічна основа глобального світу, з одного боку, сприяє єднанню людей, народів, з другого боку, нівелює їхні етнічні, політичні, культурні особливості. Але цей процес глобалізації є незворотнім. Якщо ж супротивитись цьому процесу, стримувати себе у взаємовідносинах між іншими країнами, знаходитись таким чином як на безлюдному острові, від цього в першу чергу, напевне, постраждає країна, її народ, традиції, звичаї та й взагалі все, що потребує розвитку, потребує зв'язків, взаєморозвитку. В результаті такої бездіяльності, небажання спілкуватися, обмінюватися інформацією дана країна примусово буде поглинута глобальною інформаційною системою. Вихід один: якомога швидше сягати високого рівня розвитку інформаційних технологій і комунікативних систем, щоб на рівнях увійти в глобальний світ. На думку академіка М.Амосова, глобалізація – це сучасний (і планетарний) етап розвитку цивілізації, суть якого у зростанні міжнародних зв'язків, взаємозалежності країн, розповсюдженні нових технологій та єдиних стандартів життя. Процес даний пронизує різні сфери життя і має свої плюси і мінуси. Плюси найчастіше помічають ті, які належать до благополучних у глобальній системі або захищають інтереси благополучних. На мінуси вказують ті, хто, на жаль, не володіють світовою енергією, не контролюють світову промисловість, не володіють передовими інформаційними технологіями.

Деякі дослідники (К.Поппер, А.Іваницька, Е.Коваленко, І.Мозговий, А.Фоменко та інші) зазначають, що людина втрачає свою індивідуальність, а разом з нею і потребу в духовному самовдосконаленні за допомогою культури. Внаслідок досконалої системи розподілу праці в інформаційно-технологічному суспільстві індивід стає деталлю техномашини, а культура – індустрією розваг.

Саме індустріалізація культури і стала однією з закономірностей ХХІ століття. Наслідки цього процесу є суперечливими в духовному відношенні: з одного боку, розвинута техніка репродукування та тиражування робить мистецтво доступним для широкої аудиторії, з іншого - загальнодоступність творів мистецтва перетворює їх на предмет побуту, знецінює. Полегшеність та спрощеність сприйняття робить непотрібною внутрішню підготовку до спілкування з мистецтвом, а це різко знижує його позитивний вплив на розвиток особистості.

В суспільстві поширюється "масова" культура, синоніми якої - "популярна культура", "індустрія розваг", "комерційна культура" тощо. На відміну від високої, елітарної культури, яка завжди була орієнтована на інтелектуальну, думаючу публіку, масова культура свідомо орієнтується на "середній" рівень масових споживачів. Головним каналом поширення масової культури є сучасні засоби комунікативної техніки (книгодрукування, преса, радіо, телебачення, кіно, відео - та звукозаписи). Маскульт створюють спеціалісти (менеджери, письменники, режисери, сценаристи, композитори, співаки, актори та ін.) не завжди на професійному рівні, часто якість їх творів визначається лише одним критерієм - комерційним успіхом. У другій половині ХХ ст. "законодавцем моди" в масовій культурі стали США, які зосередили потужні фінансові та технічні ресурси в галузі поп-культури. Багато хто з сучасних культурологів навіть застосовує щодо процесу поширення масової культури термін "американізація культури". Про небезпеку принад американської масової культури, яка має мало спільного із творчістю таких видатних діячів світової культури, як письменники Уїльям

Фолкнер (1897-1962 рр.), Ернест Хемінгуей (1899-1961 рр.) або актор, кінорежисер та сценарист Чарльз Спенсер Чаплін (1889-1977 рр.), говорять англійці та французи, німці та японці, представники інших європейських і неєвропейських культур. Загострюється ця проблема і в Україні. Адже не може бути нічого страшнішого для культури, ніж втрата її національної самобутності.

Відповідь на питання, чи можливе цивілізоване співіснування різних культур в єдиному світовому просторі в епоху глобальних змін, намагались дати багато вчених. Зокрема, ґрунтовне осмислення даної проблематики знаходимо в працях Д.Белла, Л.Вітгенштайна, Ю.Габермаса, Г.Гадамера, М.Кастельса, Е.Кассірера, Ю.Лотмана, Ф.Ніцше, П.Сорокіна, І.Фіхте та інших.

Культурний обмін між країнами є невід'ємним атрибутом розвитку людського суспільства. І тут, необхідно зауважити на тому, що культура є творінням не одного дня, ми з впевненістю можемо констатувати той факт, що вона є хранителем пам'яті суспільства. Ю.Лотман з приводу цього пише: "Культура завжди передбачає збереження попереднього досвіду. Більше того, одне з найважливіших визначень культури характеризує її "негенетичну" пам'ять колективу. Культура є пам'ять. Тому вона завжди передбачає безперервність морального, інтелектуального, духовного життя людини, суспільства та людства. І тому, коли ми говоримо про культуру нашу, сучасну, ми, можливо, навіть не підозрюючи того, говоримо й про величезний шлях, який ця культура пройшла. Шлях цей нараховує тисячоліття, крокує крізь кордони національних культур і занурює нас в одну культуру – культуру людства" [99, с. 5].

Потужним критерієм в створенні цієї культури людства виступають такі засоби, як міжкультурна комунікація та діалог культур, про які ми говорили в попередньому розділі. Діалог культур як соціальне явище виникає внаслідок їх взаємодії, а взаємодія, в свою чергу, відбувається за певними

канонами і нормами які засвоєні традиційними носіями культури, які мають символічний знаковий характер.

Як стверджує Ч.Кукатас, в сучасному світі для більшості країн характерне етнічне та культурне розмаїття. Торгівля, туризм, міжкультурний діалог учених та діячів мистецтва, мобільність кваліфікованих спеціалістів і міграція призводять до того, що в одній країні можуть проживати люди, які належать до різних культур [88].

Семантичне визначення слова "полі" як множини відносно до полікультурного суспільства, підкреслює межі простору суспільства, що однієї з характерних ознак має багатокультурну різноманітність. В сучасному науковому середовищі поряд із широкоживаним поняттям полікультурне середовище набуло вжитку поняття "мультикультурність". Однак, одразу зазначимо, що єдності у тлумаченні цього поняття не простежується ні серед науковців, ні серед політиків. Тому спробуємо проаналізувати його найбільш вживані та поширені тлумачення.

Слід зазначити, що такий термін як мультикультуралізм – і як феномен, і як ідеологія – постійно перебуває в полі зору сучасної філософської думки. Явище мультикультуралізму на сучасному етапі розвитку суспільства постає як проблемна стратегія, ідеологія та дискурс, що стверджують значимість існування різноманітних культурних форм. Світова практика так званої зворотної дискримінації та інституалізації відмінностей призвела не до прогнозованого мирного співіснування культур, а навпаки, до загострення відносин між різними культурами та етнічними спільнотами. Тому, можна стверджувати, що проблема взаємодії культур та їх діалогу є надзвичайно актуальною та важливою у сучасному світі. Людина у сучасній соціокультурній ситуації перебуває на межі різних культур, взаємодія з якими вимагає від неї діалогічності, розуміння, поваги до культурної ідентичності інших людей. На думку Аксьонової В.І., сучасний індивід, будучи заручником соціальної структури, має багато ідентичностей, які часто взаємоперехрещуються, - соціальну, релігійну, корпоративну, національну

державну ідентичність, має великий досвід взаємодії з різними культурними ідентичностями і толерантності до чужого [2, с. 135].

В контексті дослідження вважаємо за необхідне звернутися до історичної сторони поняття "мультикультуралізм", зокрема його виникнення та еволюції, показати позитивні та негативні прояви його в сучасних полікультурних, фрагментованих суспільствах, що є предметом дослідження чималої кількості науковців. Взагалі, поява концепції мультикультуралізму пов'язана з тим, що починаючи з 60-х років ХХ століття у Канаді та Австралії активізувалися пошуки нових форм взаємодії з етнічним населенням. Однією з таких форм було зниження рівня матеріальної нерівності людей різної етнічної та расової належності. Проте, не зважаючи на зусилля влади, соціальна напруга у таких полікультурних державах зростає. Повсюди розпочалася боротьба за право "бути іншим", відстоювання власної самобутності. Для представників різних етнічних груп, які сформувалися, насамперед, із недавніх мігрантів, суперечливість ситуації полягала ще й у тому, що з одного боку, інструментально, для їх процвітання в країні необхідно було якомога скоріше та повніше влитися в іншу культуру, а з іншого боку – реконструкція їх старої ідентичності пов'язувалася з тим, що для збереження достатнього психологічного комфорту мігрантам необхідно було зберегти елементи рідної культури [109, с. 156].

Як етико-філософська і культурологічна концепція, ідеологія і політична стратегія – мультикультуралізм набув свого поширення у 70-90-х роках ХХ ст. в таких країнах, як США, Канада, Велика Британія. До проблеми мультикультуралістського дискурсу звертались такі вчені, як Е.Голл, К.Клакхон, А.Кребер, Р.Портер, Д.Трагер. Теорії мультикультурної взаємодії розробляли західні дослідники К.Бергер, С.Гантінгтон, С.Даль, Ч.Тейлор та ін. На теренах України можна відмітити Т.Андрєєва, який, розглядаючи українське суспільство як поліетнічне, що знаходиться на перехідному етапі, віддає належне місце мультикультуралізму. С.Дрожжина розглядає мультикультурну політику як основу української політики в

європейському просторі. М.Заковича, І.Зязюна, В.Малахова, М.Михальченка у мультикультуралізмі віддають належне толерантності, в основі якої лежить свобода іншого. Обговорення проблеми мультикультуралізму вітчизняними науковцями особливо активізувалось у середині 80-х років минулого століття і на сьогодні відбувається у декількох площинах: філософській, освітній, літературознавчій.

Мультикультуралізм, як відзначає Предборська І.М., ґрунтується на таких провідних положеннях: визнання природності різноманіття образів життя, рівноправності будь-яких культурних форм; легітимізація шляхом реабілітації маргінальних культур, які в добу домінування модерністського способу засвоєння світу були позбавлені права на адекватне самовираження; визнання багатовимірності соціокультурних явищ; відмова від панування цілого над одиничним, загального над частковим; визнання принципу плюралізму і децентрації; відмова від лінійності [121, с. 212].

Мультикультурне середовище, на думку О.Гриви, формується історичним шляхом упродовж певного часу і впливають на даний процес специфічні умови взаємовпливу різних культур, що зосереджуються в одному регіоні і збагачують цінність одна одної. Мультикультуралізм вимагає відмовитись від уявлення про можливість домінування якоїсь "сильнішої" або "старшої" культури. Завдяки цьому культура стає сплетінням і нормою її існування є мультиідентичність.

Звернемось до думок американського політолога Ч.Кукатаса, який ґрунтовно досліджуючи мультикультуралізм, пропонує п'ять варіантів реакції суспільства на культурне різноманіття: ізоляція, асиміляція, м'який мультикультуралізм, жорсткий мультикультуралізм та апартеїд [88]. Ізоляцію він вважає найбільш очевидною реакцією суспільства, а спроби не допустити виникнення культурного різноманіття в країні провадяться через жорстку імміграційну політику. Таким чином суспільство прагне зберегти традиційні переваги та привілеї більшості своїх членів, але в такому випадку обмеження

виключно імміграції недостатньо, оскільки окрім контактів з іммігрантами існує ще безліч способів впливу інших культур на те чи інше суспільство. Асиміляція є альтернативою ізоляції і полягає в тому, аби допускати в країну приїжджих, але провадити політику їхньої асиміляції. Але ця політика також не є ефективною, оскільки, по-перше, іммігранти не тільки асимілюються, але й самі впливають на повсякденне життя та менталітет приймаючого суспільства; по-друге, не всі культурні меншини готові змінюватися в тій мірі, як того вимагає соціальна політика приймаючої держави; по-третє, в суспільстві, де традиції індивідуальної свободи є переважаючими, асиміляторська політика може вимагати введення обмежень не тільки до тільки прибулих іммігрантів, але й до громадян, які народилися та вирости в даній країні.

Найбільш конструктивною реакцією Ч.Кукатас вважає м'який мультикультуралізм. В цьому випадку мультикультуралістичною реакцією на існування культурного різноманіття є відмова як від спроб не допустити його виникнення шляхом самоізоляції, так і від прагнення не дати йому вкоренитися за рахунок асиміляції меншин. Згідно з цією точкою зору, допускається і прийом країною представників різноманітних культур, і спокійне ставлення до того, що меншин можуть залишатися "не інтегрованими". Іншими словами, необхідно дати свободу вибору ступеню асиміляції, що визначається бажанням та здатністю кожного окремого індивіда.

Наступною реакцією виступає жорсткий мультикультуралізм і його характеристикою є те, що суспільство повинне вживати заходів для забезпечення меншинам не тільки повноцінної участі в житті суспільства, але й надання максимальних можливостей для збереження їх власної особливої ідентичності та традицій. Згідно з такою точкою зору, вважає дослідник, до різноманіття потрібно ставитися не просто толерантно, а його потрібно закріплювати, заохочувати та підтримувати не тільки фінансово, але й через надання культурним меншинам особливих прав.

Четвертою реакцією суспільства на культурне різноманіття дослідник називає апартеїд. Він не закриває для представників культурних меншинств доступ до країни, але передбачає повну заборону на їх асиміляцію. Таку політику, підкреслює Ч.Кукатас важко здійснювати протягом тривалого часу через природне прагнення людей до спілкування та об'єднання. Але зберегти подібний політичний устрій можна тільки репресивними методами.

Основним підсумком теоретичної розвідки Ч.Кукатаса є теза про те, що "ідея мультикультуралізму в тій мірі, в якій вона відображає філософську позицію, а не просто конкретний політичний курс, і в тій мірі, в якій вона говорить про необхідність визнання, а не пригнічення культурного різноманіття, знаменує собою відхід від різних точок зору на користь концепції відкритого суспільства" [158, с. 76].

В умовах сучасних глобалізаційних процесів до основних переваг застосування концепції мультикультуралізму відносять відмову від ксенофобії та шовінізму, різного виду упереджень, визнання та толерантне ставлення до расових, етнічних, релігійних угруповань та гендерних і сексуальних меншин. Як зазначає Предборська І.М., мультикультуралізм розуміється не як паралельне існування, балансування у певному соціокультурному просторі автономних ідентичностей, а як їхня взаємодія через конкуренцію, позиціонування і взаємне проникнення, що веде як до створення нових культурних форм, так і до їх взаємної трансформації у напрямку до транскультурності – формування спільного комунікативного простору, який за своєю природою є надетнічним [121, с. 214].

Мартьянов М. стверджує: "Мультикультуралізм як політика, спрямована на відхід від уніфікованого дискурсу монокультури і створення умов для рівноправного існування численних культур, стилів життя і мислення, притаманних різним етичним, соціальним і релігійним групам" [102, с. 213]. В мультикультурному суспільстві людина зберігає свою ідентичність попри впливи з боку інших культур. Аналіз основних соціально значущих компонентів культури (пізнавальних, нормативно-ціннісних,

оціночних, поведінкових та ін.) показує, що кожен індивід може належати до кількох культур, і що представники меншин можуть повноцінно інтегрувати в суспільство, зберігаючи хоча б частково сукупність власних етнокультурних, психічних, ціннісних та інших специфічних національно зумовлених ознак. Мультикультуралізм означає співіснування в єдиному політичному суспільстві кількох помітних (видимих) культурних груп, які бажають і, в принципі, здатні відтворювати свою специфічну ідентичність. Із визнання суспільства мультикультурним впливають два основні напрямки: перший - переосмислення уявлень про культурну єдність суспільства, що включає відмову від спроб "ігнорувати" різні етнічні групи, оскільки інтеграція передбачає перетворення на невід'ємну частку домінуючої культури; другий – переосмислення поняття культурного розмаїття: слід враховувати владні відносини, відносини домінування між різними культурними групами, аналізувати міжкультурні взаємини [55]. Необхідно відмітити, що мультикультурність, є чи не найголовнішою ознакою сьогоденного світу. Дрожжина С. зазначає, що мультикультуралізм – це стан, процеси, погляди, політика етнонаціонального культурного неоднорідного суспільства, орієнтовані на свободу вираження культурного досвіду, визнання культурного розмаїття; культурний, політичний, ідеологічний, релігійний плюралізм, визнання прав меншин як на суспільному, так і на державному рівні [66, с. 114]. До того ж на відміну від попередніх епох багатокультурність у XXI ст. характеризується наступними специфічними ознаками.

По-перше, вона стає фактором напруження у глобалізованому світі. Із розвитком засобів комунікації та транспорту, виходом людини на планетарні масштаби у власній діяльності, світ перетворюється на "велике село", у якому доводиться контактувати із представниками інших культурних утворень, що породжує протиріччя на світоглядно-ціннісному, комунікаційному, побутовому рівнях. Неможливість вирішення подібних суперечностей на рівні держав і націй може бути причиною напруження у геополітиці, системі

світової безпеки і на рівні світового господарства, а це вже несе загрози стабільності існування людства як єдиної суперсистеми.

По-друге, попри динамічність світових глобалізаційних процесів, мультикультурність призводить до порушення єдності в загальносвітових масштабах.

Зазвичай поліетнічністю називають наявність в межах однієї держави кількох етносів. Україна, як і більшість сучасних держав, за своїм складом населення є поліетнічною країною. Суспільно-політичні процеси ХХ ст. та ряд історичних обставин привели до того, що сьогодні на території України мешкають різні національні меншини, що, в свою чергу, мають власні традиції, культуру, звичаї. Як наслідок, широку увагу науковців привертає питання стану консолідованості різних етнічних груп. Однією з цілей, що ставить перед собою мультикультуралізм - є створення структури загальнонаціональної ідентичності, яка б дозволила зберегти етнокультурні особливості усіх громадян країни. Досягнення даних цілей здійснюється за допомогою основних принципів мультикультуралізму, до яких належать: толерантність, відкритість, визнання рівноправного суверенітету (свободи) людини. Саме поняття "толерантність" (яке ми неодноразово згадували в попередніх розділах) посідає одне з перших місць у культурному лексиконі. Генеральна конференція ЮНЕСКО у 1995р. ствердила Декларацію принципів толерантності [63, с. 12], яка розглядається як розмаїття культур, форм самовираження та проявів людської індивідуальності, як ствердження норм, що встановлені в міжнародних правових актах у галузі прав людини.

Толерантність як один із принципів мультикультурності передбачає налаштування на розуміння та діалог з Іншим, визнання і повагу їхніх прав та відмінностей. Толерантність в своїй основі – це процес збагачення новим культурним надбанням, соціальним досвідом. Активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості – основні компоненти поняття толерантності. Природно, що ці компоненти не виникають на порожньому місці, і не є, як будь-яка соціальна якість, уродженими. Отже, й активна

моральна позиція разом із психологічною готовністю формуються, стимулюються (насамперед – «зсередини») і корегуються. Метою формування даних соціально-психологічних якостей є позитивна взаємодія з людьми інших культур, поглядів, позицій, орієнтацій [122, с. 110-111]. Однак побутова толерантність і толерантність у міжкультурній взаємодії – не одне й те ж: якщо перше є передумовою і втіленням останнього, то міжкультурна взаємодія вимагає спеціального і цілеспрямованого зусилля. Більше того, вона апелює до певних трансцендентальних передумов, спільних для всіх людей у світі. З цих позицій толерантність є повага, прийняття і висока оцінка розмаїтості світових культур, форм самовираження і способів людського буття.

Таким чином, за своїм змістом толерантність, не будучи синонімом терпимості, стає цільовим устремлінням, спрямованим проти будь-якої ксенофобії, і сприяє запобіганню конфліктів у світі. У своїх проявах толерантність змінює форми в суспільстві й державі і, може бути політичною, соціальною, релігійною, культурною, етнічною та економічною. Саме з цієї причини сьогодні важливо зрозуміти, що необхідно розвивати одночасно усі форми толерантності у всіх пластах суспільства, для того, щоб пізніше не шкодувати про втрачені можливості. У сучасному світі глобальної взаємозалежності толерантність стає умовою виживання людства. Однак, необхідно розповсюджувати та поглиблювати міжкультурну взаємодію в умовах миру, толерантності і демократії з метою подолання наростаючої міжетнічної, національної та релігійної нетерпимості, перш за все, в зонах стикання різних культур та релігій, адже дух нетерпимості все більше проявляється в різних регіонах світу. Нетерпимість до чужих поглядів, чужої віри та національності ризикує набувати характеру глобальної хвороби. Ми відчуваємо її згубний вплив і в сфері культурного життя, і в міжетнічних стосунках. Під загрозою виявляється зв'язок культур – надбання усього людства. І, саме міжкультурна взаємодія покликана сприяти утвердженню ідеалів і практики толерантності як способу пізнання й поваги щодо інших, як

шлях до взаємного духовного збагачення. Слід зазначити, що міжкультурна взаємодія - це не сліпа доброзичливість, а діяльна і свідомо взаємодія з іншими країнами.

Щодо принципу відкритості, то саме налаштування на даний принци, уможливорює мультикультуралізм, як існування в одному середовищі багатьох культур. Завдяки бажанню спілкуватися через відкритість, сучасне полікультурне середовище збільшує обрії множинності культур та можливості їхнього існування. Відкритість є основою для здійснення міжкультурного діалогу.

Культури в сучасному суспільстві можуть разом розвиватися, створювати щось нове, тобто, вони трансформуються з норми в культурний образ. У контексті мережевої культури відбувається переплетіння різних вузлів, немає місця ієрархії, що надає можливість, здатність і право сучасним культурам ставати більш активними учасниками комунікації. О.Колесников зазначає, що там, де досягнуто комунікації, може існувати трансверсальність, для виявлення якої необхідне різноманіття [81, с.22].

В умовах коли множинність є сутністю і коли необхідно виявити не лише дану множинність, але і зв'язки, фокусом рефлексії стає трансверсальність, яка виступає як можливість управління в плюралістичному середовищі, як методологічний підхід, згідно з яким всі відмінності суміщаються, і бінарності заперечуються, здійснюється взаємоперехід, взаємопроникнення одиницьностей в процесі комунікації.

Трансверсальність – це єдність, в якій об'єднується все без винятку різне, це різне зникає в універсальному та стає частиною цілого і, таким чином, втрачає свою самостійність. Етичні норми, що складаються в комунікативних практиках, зазнають впливу загальнолюдських цінностей, які, в свою чергу, збагачуються різноманіттям соціальних дискурсивних практик горизонтального етичного плану.

Наше життя демонструє нам потяг до об'єднання, в якому комунікативна реальність перетворює *Іншого* у *Свого*. З цього приводу, у

В.Вельша існує думка про те, що бути *Іншим*, означає мати ідентичність, основу, яка не схожа з ідентичністю сусідів у просторі. Саме ця ідентичність одних і інших притягує останніх, так як при їх зустрічі відбувається становлення третьої ідентичності. Трансверсальна єдність – творіння Modernity: при такому типі самоідентифікації агент культури розуміє значення своєї індивідуальної позиції в соціокультурному просторі [81, с.22].

В процесі переплетіння різних, але рівноправних культур, кожна усвідомлює власну ідентичність. В даному контексті доречним є звернення до розуміння В.Вельшом трансверсального розуму. Розмірковуючи над цим поняттям, він наводить приклад про чабана, роботу якого порівнює за аналогією з тим, що робить трансверсальний розум. На думку Вельша, окремі ідентичності – це вівці, по відношенню до яких чабан не є власником, він лише слідкує за тим, щоб вони не розбіглись. Сучасні локальні культури, згідно з В.Вельшем, не замкнені в собі цілісності, нечіткість меж яких з неминучістю ставить їх в реальну ситуацію постійних взаємодій – конфліктів, обміну і діалогу [82, с.119]. Центральною темою в концепції філософа про трансверсальний розум є проблема переходів, перехідних станів між різними типами раціональності, тема трансекторального руху розуму як перехідного, або трансверсального [33].

Раціональність характеризується переплетінням з іншими раціональностями, де розбіжності, зв'язки, переходи – це середовище трансверсального розуму, який уникає декретів, виявляючи прогалини в профілі раціональності, сприяє їх подальшому розвитку. Трансверсальний розум реалізує єдність, але тільки через здатність до переходів, коли наявною є різноманітність. Здійснюючи переходи, трансверсальний розум звільняється від системних однобічностей. Горбунова Л.С. зазначає [53], що концепція трансверсального розуму в сучасних умовах існування різних позицій має значний евристичний потенціал, який виявляється в множинності, різноманітті, де нічого не зникає, кожен має право на існування, а саме існування є результатом перехідних станів.

Серед прихильників цієї концепції можна назвати Б.Вальденфельса, який виступав за "множення розуму". В свою чергу Ю.Габермас і Ф.Ліотар стверджували, що концепція трансверсального розуму здійснює комунікацію за межами гегемонії, та підкреслювали факт встановлення зв'язків перехідним розумом без примусу.

Як вже зазначалось, мультикультурність вимагає від європейців толерантно сприймати всі культурні явища суспільного життя незалежно від національної, етнічної чи расової форми виявлення, а тому мислення інформаціонального суспільства набуває мультиментальної властивості, тобто стає багатогранним з погляду сприйняття різноманітних цінностей і традицій, багатоаспектним у смислі можливостей вибору стилю життя за власними уподобаннями. У такому соціальному середовищі виникає принципово нова модель мислення – трансверсальне мислення, яке докорінно відрізняється від метафізичного тотального і модернового плюрального мислення [32, с. 22-33]. Трансверсальне мислення - це мислення доби постмодерну, яке засвідчує суттєві зміни в мисленні сучасних європейців, що відбулися у зв'язку з розширенням культурного простору і технологічної інтенсифікації життя. Загалом, як зазначає Колесников А.С., появу трансверсальності стимулювала криза ідей глобалізації, які в свій час поставили на передній план цінності плюралізму і комунікації [82, с. 6].

Саме поняття трансверсальності має витоки в екзистенційних міркуваннях Гваттарі, який виступив за трансверсальне відкриття суб'єктів з боку непередбачуваних можливостей. При цьому окремі особи і групи повинні бути готові з самого початку брати на себе ризик конфронтації з нісенітницею, смертю і чужорідністю [32, с. 23]. Мислення сучасної людини, що постійно перебуває в комунікативному просторі, на думку Гваттарі, ситуативне. Рефлексивність сучасного соціального життя полягає у факті, що соціальне життя постійно змінюється під впливом інформації, відповідно виникають різні варіанти соціального досвіду. Пізня сучасність показує розрив, що збільшується, між знанням і контролем. Нове мислення допомагає

людині не лише створити нову картину світу, а й віднайти у цьому світі власний оновлений образ, відчутти себе частинкою світу, що творить.

Розвиваючи поняття трансверсальності, Ф.Гваттарі доповнює його поняттям детериторіалізації. Культури, що перетинаються в мультикультурному просторі, не зливаються в щось єдине, вони відсилають сигнали одна одній назустріч, обмінюючись ними. І жодна не відчуває меж території, на якій вони можуть себе проявити. Культура розвивається тоді, коли постійно перебуває у пошуках, мандрує по безмежній території, і саме безмежність дає можливість на зустріч з *Іншим*, синтез, обмін.

Ідеологічно трансверсальність наближується до адогматизму через таке поняття, як "ризом", яке для Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі стало ключовим у розробці нової моделі мислення [118]. Дельоз і Гваттарі побачили в ризоматичній структурі аналогію для сучасного типу мислення. На їхню думку, таке мислення здатне виконати те, що кристалізувалося в останній час як розумово-теоретичне побажання сполучити між собою відмінності і переходи. Наприклад, як поєднуються в один комплекс бульвар, проспект, площа з зупинкою (станцією) метро за допомогою підземного переходу. До ризоми відноситься те, що кожна довільна точка може бути сполучена з кожною іншою, тому ризома, на думку Петрушова В., постійно утворює "мережу", "павутину" [118, с. 195]. В сучасному світі трансверсальність стає "фокусом рефлексії", в умовах, коли відбувається зустріч культур, їх перетин, з'являється нова культура. І поява цієї нової культури ні в якому разі не означає заміну старої. Потрібно зазначити, що свої зустрічі культури не планують заздалегідь. Вони зустрічаються і знову розходяться.

Перехід ідентичностей одна в одну – партикулярні різноманітності, що взаємно проникають, перетинаються, змішуються немов у хімічній реакції. Етичні норми, що формуються в комунікативних практиках, повинні корегуватися впливом інших - загальнолюдських цінностей, які, в свою чергу, конкретизуються, збагачуються різноманітністю соціальних мовних практик горизонтального етичного дискурсу. Трансверсальна філософія – це

здатність переходити від однієї форми раціональності до іншої. До речі, цю властивість Дельоз і Гваттарі назвали номадичністю. Трансверсальна філософія таким чином перетворюється із статичної, побудованої на усталених принципах, на рухоми і динамічну.

Отже, трансверсальне мислення є суттєвою ознакою доби постмодерну і засвідчує суттєві зміни в мисленні сучасної людини, що відбулися у зв'язку з розширенням культурного простору, комунікаційно-технологічною інтенсифікацією життя. Трансверсальність знаменує постійні зміни, що відбуваються під впливом інформації і допомагають в процесі міжкультурної взаємодії віднайти в сучасному плюральному світі власний оновлений образ, людині надається можливість не лише відчутти себе частинкою світу, а й прийняти участь у творенні цього світу. Нові мережні технології уможливають трансверсальне процесі, в яких постійно відбувається зустріч, перетин вузлів, що призводить в результаті до появи нової культури. Таким чином, принципи мультикультуралізму та трансверсальності передбачають відмову від тоталізуючого дискурсу будь-якої культури в процесі комунікації, визнають право на існування протилежних позицій, парадигм.

В кінці даного підрозділу звернемо увагу на деякі праксіологічні аспекти міжкультурної взаємодії в контексті заявлених принципів мультикультуралізму і трансверсальності. Ми є свідками співіснування різних культур та стилів життя. Процес мультикультуралізації та "перемішування" стає особливо значним в останньому десятилітті. Все частіше на сайтах та ЗМІ почали з'являтися гасла: "Політика мультикультуралізму зазнала поразки" (Н.Саркозі), "Ідея мультикультуралізму зжила себе" (патріарх Кирило), "Провал політики мультикультуралізму", "Мультикультуралізм зазнав поразки" (А.Меркель). Всі вони і ще багато інших розчарувалися в мультикультуралізмі, як такому, де суспільне життя полягає в співіснування у рамках одного суспільства багатьох культур. Президент Франції Ніколя Саркозі під час свого виступу у

телепрограмі "Paroles de Français" зазначив, що мусульмани повинні шанувати закони та звичаї цієї країни. Саркозі є прихильником поважливого ставлення до культурних відмінностей, однак вважає, що громади не повинні уживатися поруч один з одним. За його словами, імігранти повинні ставати частиною національного французького співтовариства і поважати місцевий спосіб життя [168]. Президент Франції вважає нормальним існування мечетей але разом з тим додає, що "ми не хочемо показового моління на вулиці. Молитва нікого не ображає, але ми не хочемо агресивного релігійного прозелітизму"[135].

Але практика постійних перекручень у сфері культурної політики нічого спільно не має з ідеями мультикультуралізму, спрямованими на відхід від уніфікуючого дискурсу монокультури і створення умов для рівноправного співіснування численних культур, стилів життя і мислення, притаманних різним етнічним, соціальним і релігійним групам. На жаль, в політиці має місце механістичне розуміння рівноправ'я культур, що на практиці веде до "краху" мультикультуралізму, про який говорять згадані вище політики. Одним з яскравих прикладів механістичного розуміння практики мультикультуралізму слугує висловлювання патріарха Кирила: "У склянку зливають різні компоненти, щоб зробити коктейль, але струсити не виходить, компоненти є, а коктейлю немає. Може не треба було зливати.... Неможливо з турка чи араба зробити англосакса, навіть якщо дуже постаратися...." [188]. В дійсності маємо справу з провокацією і поширенням практика нетерпимості до *Іншого*. Результатом такої "мультикультурної" практики стає посилення національного нігілізму або ксенофобії. В обох випадках максимально ускладнюється міжкультурна взаємодія.

Сучасна культура, вбираючи ідеї мультикультуралізму і відстоюючи свободу самовизнання, самовираження особистості, повинна навчити людину проживати життя як вільний вибір бути серед "розмаїття різнокультурних "універсалій" [83, с. 44], гармонізувати свої стосунки з *Іншим*.

В епоху глобалізаційних комунікацій гостро постають питання пізнання іншої культури при умові збереження етнічної культурної ідентичності саме збереження культурного різноманіття є важливим завданням управління освітньою і соціально-культурною сферами всього цивілізованого суспільства. Розробка колективної й адекватної стратегії міжкультурної взаємодії є необхідною умовою для країн, які прагнуть стати сучасними мультикультурними державами. Як показує світова практика, найуспішніше вирішення цих проблем пов'язане з упровадженням мультикультурної освіти. Саме на заклади освіти покладається завдання не допустити перетворення "людини з корінням" на "людину з антенами" (А.Перотті), перед якою відкривається велика кількість можливостей та цінностей сучасного світу, але за умов динамізації культури, швидкоплинності соціальних змін, процес формування особистісної ідентифікації проблематизується. Завданням освіти повинно стати вивчення історії та життєвого досвіду рідного народу, що забезпечить найбільш суттєву для кожної особистості етнічну або культурну ідентифікацію, та дозволить людині відкрити для себе свою справжню природу, духовність, автентичний досвід буття і, можливо подальшу долю. Наголосимо на тому, що певні традиції, обряди, звичаї, а також історичні події, героїв та цінності етнонаціональної культури потрібно вивчати не відсторонено, а включаючи безпосередньо в життєдіяльність особистості. Тільки тоді, історія зможе передати прийдешнім поколінням не тільки добродійність предків, а й сучасні права та обов'язки.

Важливою передумовою мультикультурної освіти в Україні є становлення і розвиток громадянського демократичного суспільства, для якого неприйнятними є шовінізм, етнічний егоїзм, расизм, водночас воно має бути відкритим у ставленні до інших країн, народів і культур, пропагувати виховання в дусі миру і взаємопорозуміння. Соціально-політичним чинником функціонування мультикультурної освіти останнім часом стає інтенсивний розвиток інтеграційних процесів як важливої складової трансформації

сучасного інфосвіту, а також прагнення України й інших країн інтегруватися у світовій і європейській соціально-культурній і освітній простір, зберігши при цьому національну самобутність.

Аналізуючи дослідження і публікації щодо мультикультурної освіти і виховання у європейському просторі, можна зазначити, що дана проблематика впродовж останніх років викликає значний інтерес у науковців. Полікультурна (мультикультурна) освіта як наукова проблема розглядається в наукових працях зарубіжних учених, таких як: Д.Бенкс, П.Бателаан, Д.Дьюї, Р.Льюїс; філософсько-психологічні аспекти мультикультурного виховання аналізуються в розробках російських учених: О.Джуринського, Г.Дмитрієва, К.Олександрової, наукові праці українських учених (Л.Голік, Л.Гончаренко, О.Грива, О.Баранков та ін.) присвячені вивченню теоретико-методичних засад формування і впровадження мультикультурної освіти в Україні. Американський філософ Джон Дьюї виявив зв'язок між мультикультурними демократичним суспільством і освітніми інститутами. За Дьюї, освітні інститути повинні зосереджуватися на урівноваженні різноманітних елементів для продукування спільних інтересів та настроїв. Засвоюючи знання про суспільство, учні, навіть будучи представниками різних культур, вироблятимуть єдиний досвід та спільне середовище, які об'єднують плюралістичне суспільство. Він писав: "змішування дітей у школі різних рас, релігій і традицій створює для всіх нове і більш широке оточення. Спільний предмет вивчення привчає всіх до єдності поглядів на більш широкий обмін, ніж той, який видно членам однієї групи в ізоляції" [173, с. 25].

Отже, основна мета мультикультурної освіти полягає у формуванні толерантної особистості, здатної на основі діалогу активно взаємодіяти з представниками різних культур. Полікультуралізм в освіті передбачає реалізацію принципу культурного та світоглядного плюралізму; визнання рівноцінності і рівноправності всіх етнічних і соціальних груп; недопущення дискримінації людей за національною чи релігійною ознакою.

Сьогодні як ніколи необхідний пошук нових форм комунікації, розвиток здатності до діалогу, вміння бачити і приймати відмінності, шукати загальнокультурні позиції. Саме освіта стає могутнім інструментом створення сприятливого демократичного і гуманістичного соціального клімату, засобом гармонізації відносин представників різних цивілізацій і культур.

3.2 Міжкультурний діалог і створення комунікативного простору

Метою взаємодії культур є не тільки спілкування, співпраця, мирне вирішення проблем, пізнання інтересів, цінностей, потреб, менталітету іншої культури, але також соціальна самореалізація суб'єкта однієї культури через взаємодію і взаємодоповнення з репрезентантом іншої культури. Вся історія людства — це діалог. Діалог пронизує все наше життя. Він є у своїй основі засобом здійснення комунікаційних зв'язків, умова взаємопорозуміння людей. Взаємодія культур, їхній діалог — найбільш сприятлива основа для розвитку міжнаціональних відносин. Так як діалог культур є формою взаємодії, розуміння й оцінки культурної предметності, він знаходиться в центрі культурного процесу. Найголовнішим методологічним пріоритетом у дослідженні і оперуванні проблематикою міжкультурного діалогу є розкриття гуманітарно-екзистенційного потенціалу кожного репрезентанта певної культури (окрему людину, соціальну групу чи великий культурний масив). Ця методологічна засада базується на іншому не менш важливому принципі, сенс якого полягає у визнанні принципової рівноправності різних культур.

Видатний німецький історіософ О.Ранке назвав це явище "рівновіддаленістю культур, народів і епох від Бога". Йдеться про те, що кожна культура, народ чи історична епоха є ціннісно-цивілізаційною індивідуальністю з цілком унікальними й самобутніми виявами в

світоглядному, аксіологічному, сенсожиттєвому, етичному, естетичному та інших аспектах віддзеркалення та перетворення дійсності [133, с. 15].

Зрештою, наведена точка зору є доволі поширеною в середовищі філософів, істориків і культурологів. У той чи інший спосіб її висвітлювали М.Шелер і А.Тойнбі, О.Шпенглер і М.Вебер, М.Данилевський і К.Леонтьєв та Б.Чижевський.

За О.Ранке, "рівновіддаленість усіх від Бога" є категоричним запереченням "зверхності" й "прогресивності" одних культур та "неповноцінності" й "вторинності" інших. Ця ж "рівновіддаленість" є важливою методологічною, аксіологічною й загалом соціально-філософською основою підходу до дійсності. Звичайно, допоки культурний диференціал, багатоманітність та різнобарвність культурного фону людства залишатиметься явищем очевидним, доти існуватиме культурний егоцентризм. Інша річ, можна і треба уникати претензій культурного егоцентризму на месіанізм, універсалізм чи виняткову загальнолюдську значущість [116, с. 115-117].

Феномен міжкультурного діалогу не підлягає "лінійній" аксіологічній оцінці, котра передбачає винесення певного категоричного вердикту щодо позитивності чи негативізму такого діалогу. Міжкультурний діалог – складний, суперечливий і амбівалентний фактор сучасності, який є комплексом багатьох складових і залежить від впливу низки системних факторів (суспільно-політичних, світоглядно-аксіологічних, історико-спадкоємнісних, культурно-цивілізаційних, стереотипічних тощо).

Тенденції міжкультурного діалогу належать до переліку принципово коригованих явищ, тобто, з одного боку, їм слід надавати належного значення й виказувати на їхню адресу повагу з огляду на об'єктивну данність, обумовлену історичними передумовами, а, з іншого, – усвідомлювати їхню до певної міри недосконалість, упередженість, а, відтак, і необхідність коригування й оптимізації з позицій "Належного". Цим "Належним" є, по-перше, рівність різних культурних надбань, з точки зору

загальноцивілізаційних цінностей, а по-друге, суверенне право як на запозичення й засвоєння будь-якою культурою норм іншої культури, так і на заперечення такої необхідності з огляду на неузгодженість іншокультурних нормативів з імперативами власної культури.

Процес діалогу культур може відбуватися в двох аспектах, а саме:

- 1) в площині взаємовпливів і трансформацій контактуючих систем світоглядних, етнічних, а також соціонормативних культурних цінностей;
- 2) як безпосередній комунікативний діалог представників різних культурних соціумів [116, с. 123-124].

На сучасному етапі має місце зближення пріоритетних напрямків багатьох культур відносно самоідентифікації, егалітаризму-елітаризму, концепції часу, контролю, автономності-колективності, прямого, неформального спілкування. Відмінними ціннісними орієнтаціями визначаємо наступні: універсалізм-партикуляризм, відстань до влади, концепція роботи і статусу, концепція долі, тип мислення, пряма-непряма комунікація, вузький-широкий контекст, інструментальність-експресивність

Сучасна Європа являє собою доволі складне культурне утворення, яке виникає і відтворюється внаслідок накладання один на одного декількох шарів культурної ідентичності, до яких, безумовно, належать економічна ідентичність, політична ідентичність тощо, а також ідентичність на рівні літератури, кіно, інших проявів духовної культури. Доречно згадати велику кількість правових документів, які закріплюють ці та інші ідентичності – Шенгенська угода, НАТО, Рада Європи, ЄС, ряд інших рамкових домовленостей і угод, а також такі знакові закони, як, наприклад, скасування смертної кари тощо. Для філософії освіти знаковими стали Лісабонські домовленості (1997 р.) та Болонський процес, що визначає спільні пріоритети і цінності у сфері освіти, які поділяє більшість європейських країн. Всі ці рівні і види культурної ідентичності відображаються, впливають один на іншого, до певної міри взаємоузгоджуються і закріплюються не лише у правових нормах [122, с. 108].

Значно більш стійкими формами закріплення і, так би мовити, "контролю" над процесами культурної ідентифікації виступають на нашу думку, геополітичні структури і цінності, на яких вони базуються. Спробуємо, звернувшись до історії з'ясувати чим була спровокована поява діалогу, які чинники впливають на можливість діалогу культур та яку стратегію повинна обрати для себе та чи інша культура – учасниця діалогу?

Проблема міжкультурного діалогу є похідною від теорії міжкультурної взаємодії або ж комунікації, що була ґрунтовно розроблена А.Модем. Розглядаючи діалог, як процес спілкування, під час якого відбуваються їх взаємні трансформації, можна виокремити такі стратегії, розроблені А.Модем: домінування однієї культури над іншою; синтез культурних надбань та формування нової культури на фоні занепаду взаємодіючих культур; синтез культурних традицій зі збереженням взаємодіючих культур.

Для того, щоб зрозуміти як працює механізм діалогу культур, методично корисно уявити культуру у вигляді своєрідної системи, яка складається з декількох підсистем. Для взаємодії з іншою культурою, створюється відповідна підсистема, у якій відбувається складний процес адаптації власних культурних кодів з кодами іншої культури. Такі процеси відбуваються в обох культурах, які є учасниками діалогу, кожна з них створює спеціальну підсистему для діалогу з іншою. Неуспіх культурної адаптації призводить до згортання діяльності цієї підсистеми, а не системи всієї культури. Успішне просування культурної адаптації може приводити до більш широкого впливу вже видозмінених відповідною підсистемою зовнішніх культурних впливів на всю систему культури [122, с. 109].

Діалог культур можливий лише за умов збереження власного культурного коду, "ядра" кожної культури-учасниці. На зламі століть у різних країнах і регіонах активізувалися процеси культурного самовизначення етносів, відродження етнокультурних традицій, як відповідь на зростаючу глобалізацію світу з її небезпекою уніфікації і стандартизації способу життя. Небувалий стрибок у розширенні міжнародного

співробітництва всупереч усім очікуванням не призвів до зниження гостроти етнічних, релігійних та економічних проблем. Світ став більш конфліктним, що, як ніколи, змушує шукати шляхи до філософії мирного співіснування членів світового співтовариства. Саме останнє гостро ставить проблему поваги до чужих цінностей, а ще більше – як позиції, що припускає розширення кола особистих ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії з іншими культурами. Шанобливе ставлення до інших культур – це процес збагачення новим культурним надбанням, соціальним досвідом. Активна моральна позиція і психологічна готовність до сприйняття *Іншого* – основні поняття толерантності. Природно, що ці компоненти не виникають на порожньому місці, і не є – як і будь-яка соціальна якість – узгодженими. Отже, й активна моральна позиція і разом із психологічною готовністю формуються, отримуються і корегуються. Метою формування даних соціально-психологічних якостей є позитивна взаємодія з людьми інших культур, поглядів, позицій, орієнтацій.

Міжкультурний діалог вимагає спеціального і цілеспрямованого зусилля. Більш того, він апелює до певних трансцендентальних передумов, спільних для всіх людей у світі. З цих позицій толерантність є повага, прийняття і висока оцінка розмаїтості світових культур, форм самовираження і способів людського буття. Таким чином толерантність за своїм змістом, не будучи синонімом терпимості, стає цільовим устремлінням, спрямованим проти будь-якої ксенофобії, і сприяє запобіганню конфліктів у світі.

В процесі діалогу культур прийнято виокремлювати культуру донора, яка більше віддає, ніж запозичує, і культуру реципієнта, яка запозичує інновації. Діалог — це спілкування з культурою свого "Я" і спілкування з іншими. Це діалог творця і споживача культурних цінностей, це і діалог поколінь, і діалог культур, як форми взаємодії і порозуміння народів. В міру розвитку торгівлі, добросусідства, міграції населення взаємодія культур неминуче поширюється. Вона служить джерелом їхнього збагачення і розвитку. Взаємодія культур і цивілізацій припускає якісь загальні культурні

цінності. Діалог культур може виступати як примирювальний фактор, що попереджає виникнення воєн та конфліктів. Він може знімати напруження, створювати обстановку довіри і взаємної поваги. Поняття діалогу особливо актуальне для сучасної культури. Саме процес взаємодії і є діалогом, а форми взаємодії являють собою різні види діалогічних відносин. Діалог культур – це взаємовплив, за яким кожен може залишатись на своїй точці зору, але обох цей діалог сутнісно збагачує.

Вважається, що розуміння має діалогічну основу, а майбутнє філософії полягає не в індивідуалізмі, де за основу береться самотня людська особність, і не в колективізмі, де особистість повністю розчиняється у спільностях, а у сфері "між", у конкретному спілкуванні. Сам акт діалогу передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині та іншій культурі суверенного суб'єкта, повагу до нього, а це, в свою чергу, є початком етичного зв'язку. Саме діалогічність зв'язків різних культур, ступінь і міра відкритості, визначає істотну сторону історичного буття будь-якої культури. А необхідність розгляду національної культури в широкому контексті міжкультурного спілкування, взаємодії між різновидами діалогу різної якості стають актом саморегулятивних і міжрегулятивних можливостей суб'єктів спілкування.

Діалогізм взаємодії сприяє такій системі контактів культур, коли надбання однієї сторони лягає в основу створення цінностей іншою, а таким чином, як зазначає В.С.Біблер, "чужий" текст стає "своїм". Діалогізм – це основна ознака культури, особливий спосіб творення культурних цінностей. Світова культура включає в себе діалог різних суб'єктів, без позицій зверхності або неповаги до "чужого" авторитаризму, догматизму, національної обмеженості.

Діалог – це "зустріч між" людьми, передумовою якої виступає взаємна відкритість. У діалозі відбувається становлення людської особистості. Самими учасниками діалогу створюється спільна мова, що дає можливість досягти їм згоди, а не підкоряти іншого власній думці. Проблема діалогу,

діалогу культур – це не тільки проблема діалогового спілкування на особистісному рівні, а також і діалогової комунікації на міждержавному рівні.

Особливої актуальності при дослідженні феномена діалогу культур, набувають його етичні аспекти, такі як: відповідальність, толерантність, не насилля, довіра, відкритість по відношенню до Іншого, співучасті, миру, ідеї рівноцінності культур та принципу гостинності. Вивченням даної проблеми займається багато філософських дисциплін. Це і філософська антропологія, і філософія культури, феноменологія, герменевтика, етика та ін.

Найбільш широкого і ґрунтовного аналізу і розвитку дана проблематика отримала у сучасній французькій феноменологічній філософії Е.Левінаса і П.Рікьора. Дві концепції, що їм належать, можна назвати діалогічними. Саме в них найглибше було розкрито морально-етичні аспекти діалогу: відповідальність, толерантність, принцип "гостинності" як такі, без яких діалогічне відношення сьогодні просто неможливе.

В науково-дослідній літературі діалог визначається як одна із форм спілкування, пошуку об'єктивної істини у процесі поживавлення обміну думками між співробітниками (особами, групами людей) [134, с. 30]. Реальний діалог передбачає живе спілкування, наповнюючи життя повноцінним сприйняттям голосу кожного його учасника. Ця ідея була буквально вистраждана у ХХ столітті з її нечуваною ідеологічною нетерпимістю та масштабним геноцидом як кредо нового гуманізму представниками "діалогічної філософії", серед яких можна виокремити відомого російського мислителя М.Бахтіна. Саме він довів, що діалог – це не суперечка, яка у кінцевому результаті веде до загального смислового знаменника універсальної істини. Навпаки, діалог, згідно з поглядами філософа, з самого початку передбачає плюралістичний мир різних свідомостей, що постає творчим стимулом для продукування нових культурних цінностей [12, с. 426]. Як відомо, бар'єром для спілкування будь-яких суспільних відносин можуть бути політичні, світоглядні, моральні,

психологічні обмеження або заборони. Першим кроком на шляху подолання таких нагромаджень, звичайно є діалог культур.

Ідея діалогу рівноправних культур передбачає включення наступних позицій:

- розуміння та сприйняття об'єктів діалогу;
- їхнє взаємне походження, "комунікативний" текст стає "своїм";
- принцип доповнюваності.

Ідею діалогу – розуміння висуває й Г.Гадамер, підкреслюючи, що, незважаючи на різність у національних ознаках, ментальності, діалог передбачає розширення горизонтів світобачення, при цьому на перший план виступають солідарність і доступність взаємних позицій. Г.Гадамера доповнює М.Гайдеггер, який обстоює теорію взаємопроникнення культур, коли ідея "мого" – "твого" переходить у категорію спільного. Близькою до цих параметрів є ідея входження, яка має ще більш широкі рівні розробок шляхів і методів. Поширеною у науковій літературі є ідея "золотого моста" І.Франка, під чим розуміється входження в співконтакт між далекими, давніми поколіннями сучасного покоління. Кожна культурна цілісність вбирає в себе ті ознаки і якості, яких їй бракує. Це формує ще один принцип – доповнюваності, коли культура, що не може реалізувати в собі всі спектри і багатозначності буття, вміє існувати не за принципом "краще-гірше" або "вірно - невірно", а з розумінням іншого як "свого - іншого".

Діалог висуває співконтакт партнерів, де кожна з сторін екстраполює в загальне те, чого немає партнер. Така якість діалогу викликає дію порівняльного і зіставного підходів. На допомогу знову приходять основоположні ідеї Бахтіна про типи зовнішнього та внутрішнього контакту, мікро- і макродіалогу.

На рівні структурно-теоретичних засад теорія діалогу передбачає такі якості, як здатність сприйняття чужого і вміння виховати в собі толерантність до іншого суб'єкту контакту.

Українська культура, що існувала в умовах бездержавності, з комплексом меншовартості, тим не менш завжди була толерантною до інших культур, але постійна закомплексованість і приниження іншими культурами не давало їй змоги вести рівноправний діалог, пишались своїми надбаннями.

У наш час поняття "діалогу культур" має досить широке використання. Під цим словосполученням розуміється "така форма і спосіб комунікації двох культур, коли кожна із сторін визнає іншу як рівну, виявляє до неї інтерес, визнає її відмінність, поважає її унікальність і водночас через пізнання і визнання характеристик іншої культури поглиблює уяву про себе, чіткіше усвідомлює себе, свої контури і якості, поглиблює самоідентичність" [161, с. 33].

Інтерес — початок діалогу. Діалог культур — це потреба у взаємодії, взаємодопомозі, взаємозбагаченні. Діалог культур виступає як об'єктивна необхідність і умова розвитку культур. У діалозі культур передбачається взаєморозуміння. Тобто діалог культур можливий лише на основі взаєморозуміння, але разом з тим — лише на основі індивідуального в кожній культурі.

М. Бахтін розробив методологію діалогу, де вказав можливі варіанти результатів даної дії:

- по-перше, синтез вихідних позицій, злиття їх в одну загальну;
- по-друге, коли при діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не переміщуються, а кожна зберігає свою єдність і відкрити цілісність;
- по-третє, можлива ситуація, за якою діалог веде насамперед до розуміння істотних принципів різних вихідних настановлень, коли "чим більше розмежування, тим краще, але розмежування доброзичливого – без бійки на межі" [12, с. 360]. М. Бахтін намітив нову методологію гуманітарного знання, затвердив центральне значенні діалогу в культурі, багатоголосся культур, сприяв появі ряду дослідників діалогу культур

(Л.Баткін, Г.Бірюкова, М.Каган, В.Маклин, Н.Перлина й інші). З'явилась "школа діалогу культур" (В.Біблера).

В.Сагатовський в статті "Діалог культур і "російська ідея" вважає, що існує ще й четвертий варіант результату діалогу, коли "домовитись не вдалося, позиції виявились не сумісними, зачеплені принципові інтереси, можливе (а іноді й необхідне) не діалогічне зіткнення сторін" [128, с. 21].

Але, якщо повернутись до вищесказаного, де діалог – це взаємопорозуміння, то останній варіант результату, швидше за все можна назвати конфліктною ситуацією.

М.Шульга у статті "Формула злагоди – діалог культур", доповнюючи думку М.Бахтіна, запропонував такі умови, які ведуть до результативності діалогу:

- подолання егоцентризму кожної із сторін;
- визнання іншої сторони діалогу як рівноправного партнера;
- вияв толерантності і бажання почути і зрозуміти партнера;
- вияв сумніву, щодо основ, принципів власної позиції;
- визнання за партнером права мати іншу картину світу й інший сенс буття;
- розгляд досвіду іншої сторони як знання, що розширює горизонт власного буття [161, 32].

Отже, під діалогом розумітимемо таку комунікаційну взаємодію, яка веде до вирішення існуючих спільних проблем на основі принципів толерантності та необхідності збереження існуючого культурного різноманіття світу. Такий діалог, що можна бачити із самої дефініції, передбачає тривалий і складний процес вироблення адекватних моделей побудови нової соціокультурної конструкції, що відповідала б викликам часу, однак саме він може закласти основи майбутньої системи людських відносин в межах полікультурного світу. І, якщо ми сьогодні говоримо про діалог культур, то повинні врахувати ще й такий діалог, де існує не принцип

переконання, а взаємовплив, взаєморозуміння: коли кожен залишається при своєму, але обох цей діалог сутнісно збагачує.

Звернення до діалогу є найбільш фундаментальним радикальним моментом у сьогodнішній людській історії. Люди виступають творцями "соціального цілого" як діалогічної структури в силу їхньої причетності до процесу спілкування, завдяки якому відбувається визнання іншого як самого себе [94, с. 86].

Суб'єктами міжкультурного діалогу завжди виступали і виступають самі люди, які вже є носіями певної культури. Як відомо, кожна людина входить до складу тієї чи іншої суспільної групи, яка теж у свою чергу, має певну культуру, що впливає на її поведінку. Поведінку людини визначають система суспільних відносин та культура, до яких вона належить, але кожний учасник, що задіяний у комунікативному просторі має свою власну систему правил, які впливають на його поведінку. Ці правила зумовлені його соціокультурною належністю, до якої потрібно віднести не тільки національну (етнічну) культуру, але й культуру всіх груп, до яких належить той або інший індивід, а також його освіту, виховання, професію, сімейний стан тощо. Потрібно також враховувати і стимул засвоєння певної культури, який обумовлений ціннісноорієнтованими процесами. Можна сказати, що комунікація в міжкультурному просторі – це стан сучасного суспільства, в якому складну структуру соціального і культурного простору втілено в символічних формах і образах, які здатна сприймати і розуміти суспільна та індивідуальна свідомість різних національних спільнот та етнічних груп. Саме це й створює такі образи соціального світу, які водночас є і змістом, і об'єктом взаємодії соціальних суб'єктів комунікації. Водночас міжкультурна комунікація є процесом особистісного вибору, що відбувається у просторі етичного напруження, виникає між представниками різних культур під час взаємодії в умовах мультикультурного середовища.

Міжкультурний діалог у всіх його вимірах розглядається як головна передумова забезпечення культурного розмаїття сьогodнішнього світу та

ефективний інструмент побудови конструктивних міжнародних відносин та між цивілізаційного спілкування взагалі.

Для того, щоб досягти позитивного результату у культурному діалозі, необхідно розвивати космічний світогляд і враховувати той факт, що кожна культура є унікальною. М.Бердяєв підкреслював, що культура ніколи не була й ніколи не буде відокремленою від людини, вона завжди лишатиметься конкретно-людською, тобто національною, індивідуально-народною і лише в тій якості вона підніметься до загальнолюдської [19]. Щоб пізнати культуру іншого, необхідно ознайомитися з історією культури. Знання історії цих культур певною мірою здатне подолати суперечності, які постійно виникають у сучасному нестійкому соціумі. Подолання ж суперечностей є однією з умов досягнення діалогу культур.

Дана проблема набуває особливої актуальності в сучасних умовах розвитку українського суспільства. Трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, потребують спілкування між суб'єктами, що мають різні соціальні, економічні та політичні інтереси, але повинні йти до досягнення згоди та консенсусу у розв'язанні соціальних суперечностей і конфліктів. Важливу роль тут має відігравати багатоканальна, постійно діюча суспільна комунікація, що стосується найактуальніших цивілізаційних проблем українського сьогодення між різними соціальними верствами, політичними силами, владою і народом.

Характерною рисою сучасного світу є не тільки інтенсивний діалог культур, але й взаємопроникнення культур, що може бути описано такими поняттями як дифузія, конвергенція, інтеграція, зближення, асиміляція, творча взаємодія й ін. Позначені цими поняттями динамічні процеси сприяють формуванню єдиної світової спільності. У той же час вони супроводжуються іншими, протилежними їм процесами, спрямованими на визначення культурної ідентичності, підкреслення унікальності культур, установлення культурної автономії, — і в цьому відмітна риса сучасної культурної ситуації.

Міжкультурний діалог – це особливий вид безпосередніх відносин і зв'язків, що встановлюються між двома або декількома культурами, а також тих впливів, взаємних змін, які проявляються в ході цих відносин. Вирішальне значення в процесах взаємодії культур набуває зміна станів, якостей, сфер діяльності, цінностей тієї чи іншої культури, породження нових форм культурної активності, духовних орієнтирів і ознак способу життя людей під впливом зовнішніх імпульсів. Процес міжкультурного діалогу, як правило, є довготривалим явищем (не менш декількох десятиліть).

Міжкультурний діалог – не лише гарантія соціальної злагоди, але й джерело соціальної активності – звичайно, за умови його плекання. Тому не менш важливим чинником міжкультурного діалогу є уникнення таких явищ як культурна зарозумілість і самозакоханість, зневага або заздрість до інших культур, стереотипне сприйняття себе та інших, небажання змінюватись і подвійні стандарти у ставленні до себе та інших. Весь комплекс чинників можна адекватно осмислити, виходячи з цілісної світоглядної позиції, яка поєднується з раціональною самокритичністю. Все це робить невідворотною побудову національної філософії освіти, яка єдина може виступати надійним теоретико-методологічним підґрунтям для дослідження й виховання спроможності людини до активного (й толерантного) міжкультурного діалогу.

Інтеграційні процеси, які пронизують сучасний світ, створюють об'єктивні передумови для поглиблення контактів між народами, розширення горизонтів співробітництва, а відповідно й вимагають створення адекватних механізмів для діалогу культур, поглибленого розуміння народами одне одного, толерантного сприйняття відмінностей, подолання суперечностей та локальних конфліктів, що інколи виникають. До цього ж спонукають інтенсивні міграційні процеси, обсяги яких щороку зростають і які породжують низку проблем і суперечностей економічного, політичного і соціокультурного плану.

Кожна національна культура містить універсальні цінності, які притаманні всім національним культурам, але й певні особливості також. Коли ж є намагання підпорядкувати одну культуру іншій, то такі особливості зникають і світ стає одноманітним. Тоді не можна говорити про "діалог культур", а про ворожнечу культур, які забули власні корені.

Міжкультурний діалог повинен збагачувати культури. Культурний міжнародний взаємообмін потрібний для того, щоб люди різних культур могли спілкуватися, а спілкуючись стирали різноманітні стереотипи, упереджене ставлення одних до інших, які сформовані ідеологічним чи політичним протистоянням, тобто тими, хто хоче розділяти і владарювати. "Єдність у різноманітності" — це гасло ХХІ століття. Світ не одноманітний, а багатокультурний, багатомовний, в якому кожна культура розвивається і досягає значних висот.

Підкреслюючи дієвість економічних, політичних та правових чинників, вважаємо, що й мовні стратегії не можуть бути вторинними засобами, бо саме вони прокладають шлях і готують ґрунт до розуміння народів і культур, толерантного сприйняття та співпраці.

Мовні стратегії розглядаються як механізми освоєння і користування іноземними мовами в багатомовному культурному просторі. Їх сукупність є основним культурним комунікаційним засобом, провідним елементом соціалізації особистості, її акультурації. Поряд і спираючись на досягнення таких наук, як семіотика (аналіз знакового представництва мови), лінгвістика (аналіз природних мов), культурна семантика (аналіз мови як засобу відображення смислу) філософія освіти розглядає мовні стратегії як засіб розуміння народами культурних відмінностей одне одного, осягнення цих відмінностей як унікального формовитвору єдиної людської сутності, досягнення на цій основі їх (особливостей) толерантного сприйняття. Вони розглядаються як засіб подолання непорозуміння (неадекватного розуміння), яке завжди виникає при комунікації культур у багатокультурному просторі.

Змістовним завданням міжкультурного діалогу є досягнення певної згоди між представниками різних культур у вирішенні найважливіших проблем сучасного людства. У комунікації як діалозі культур актуалізуються та вирішуються як в теоретичному, так і в практичному планах проблеми формування нової методології поєднання загальнолюдських цінностей з системами цінностей, особливими для кожної культури і для кожної особистості як представника певної культури.

Отже, у ХХІ сторіччі найважливішим завданням у сфері інформації та комунікації є міжкультурний діалог, дискурсивне знайомство з поглядами інших культур та їхнім баченням нас самих, а також усвідомлення того, що утвердження гуманізму для людини і в людині здійснюються тільки через культуру, в якій людина й залишається людиною рідної культури, водночас перебуваючи в силовому полі культури глобальної.

Міжкультурний діалог стає взагалі можливим тільки тоді, коли його учасники визначають свою рівність перед абсолютною моральною інстанцією. Отже, це дає підстави для пошуку спільних цінностей та загальних вимог, які об'єднували б полікультурне суспільство.

3.3 Становлення комунікативних компетенцій у суб'єктів міжкультурної взаємодії

Говорячи про сучасність, все частіше згадуємо маккліоєнівське "всесвітнє село", послуговуємося термінами "глобалізація" чи "американізація", підставою до чого виступають суспільні процеси інтеграції та уніфікації. В той же час звертаємо увагу на зростання тенденції до зворотніх таким процесам рухів, що спрямовані на загострення інтересу до традиційних форм культури, збереження національної і культурної самобутності. Такий супротив та конфліктність напрямів змушує порушувати питання про різноманітні форми діалогу та співпраці не лише на рівні міжкультурному та міжнаціональному, а й міждержавному.

Необхідно відзначити, що в інформаціональному суспільстві, коли інформація стає вищою цінністю, а інформаціональна культура людини – визначальним фактором професійної діяльності, змінюються і вимоги до системи життєдіяльності, відбувається істотне підвищення її статусу. Людина все менше стає на себе схожою і найбільші культурні прориви відбуваються саме на межі культур, коли українець опиняється в полі західної культури, чоловік в полі жіночої культури, або навпаки. Перехрещення кордонів між мовами, етносами і всіма іншими ідентичностями – ось джерело найбільш "гарячої" культурної творчості. Виникає питання, що ж таке людина в цьому багатому на культури світі? Можна припустити, що вона постійно знаходиться під тиском власних внутрішніх і зовнішніх факторів, що так яскраво проявляються в сучасному світі. Провідним способом організації її стає принцип "матрьошки" (вислів В.Разіна); а у О.Геніса, - майже синонімічно – "парадигма капусти" [47, с. 114-117].

Складний процес обміну інформацією, налагодження взаємопорозуміння під час діалогу, передбачає наявність певного комунікативного простору, тобто середовища, де можливе побудування комунікативної моделі. На суб'єктів спілкування комунікативний простір може впливати не лише опосередковано, тобто, загальною інформацією, яка утворилася процесі обміну, але і через засоби комунікації, встановлені в конкретному соціокультурному середовищі правила спілкування, моральні звичаї та норми тощо. Комунікативний простір, загалом, можна охарактеризувати, як складне утворення з певною системою зв'язків і, його можна вважати таким, який наділений відповідними системними властивостями: цілісністю, структурністю, автономією структурних компонентів.

Сучасний індивід постійно перебуває під впливом *Інших*, до того ж не нав'язливо, а так, тому, що це - такий спосіб мобільного існування людства, де ми постійно спілкуємось - як приймаємо інформацію, так і ділимося нею. Дуже важливо для сучасної людини постійно перебувати під постійним

всепроникним впливом технологій, які кожної миті манять у свій простір, свою культуру, традиції, тобто знайомитись з цим середовищем, приймати таким, яким воно є, сприймати культуру *Іншого*, але не втрачати власної ідентичності, перебувати у комунікативному глобальному просторі. Самотність спонукає до пошуку нової моделі ідентичності, яка б допомогла зберегти відчуття єдності людства, але при цьому стандартизувати своє існування, сприйняти ідею культурної множинності, та не розчинитися в ній.

У своїх працях М.Бахтін, А.Лосєв, Ю.Лотман, Д.Ліхачьов, С.Аверинцев, В.Іванов, В.Біблер, Л.Баткін, О.Гуревич та інші поширювали культурний простір. Відкривалась перспектива культури культур, тобто такої універсальної системи знаків, в якій були б присутні варіанти всіх культур існуючих, а можливо і майбутніх.

Загострення уваги з боку наукових кіл до глобалізаційних процесів зумовлено не лише намаганнями описати наявний стан, визначити позитивні та негативні сторони, а й спробами проаналізувати тенденції, що зароджуються і можуть мати наслідки у майбутньому. Питання про сучасний стан культур, що тісно пов'язаний з процесом глобалізації, окреслюють терміном "транскультурність". Та в світлі різних світоглядних парадигм цей термін набуває різного окреслення. Так, наприклад, постмодерністське уявлення про транскультурні процеси ґрунтується на теорії про стирання як видимих так і невидимих меж, знищення локальних культур і створення єдиної для всіх культури. Так на думку німецького філософа і теоретика постмодернізму В.Вельша, "транскультурність не припускає будь-яких відносин між культурами, які могли б розумітись як цілісні, це не є ані зустріччю, ані діалогом двох монолітних культур; транскультурність руйнує цілісність, просякає їх, стаючи істотним атрибутом сучасних суспільств [185, с. 14.]

Подібним чином описує культурні процеси і М.Гордон у своїй праці "Супермаркет культури". Він порівнює світ із супермаркетом і зазначає той факт, що у світі глобалізації надзвичайно важко розуміти культуру як

цілісність, згідно з текстом, "людство попрощалося зі світом культурної мозаїки, яка складалася із окремих різних між собою елементів і меж. Культурні відносини все частіше пронизують світ наскрізь" [174, с. 17].

Аргументи на противагу таким поглядам знаходимо у працях М.Бахтіна. його концепція розкриває нам сутність не лише діалогу на рівні особистісному чи особистісно-культурному, вона також описує його на рівні культурному. М.Бахтін не припускає під час діалогу культур розчинення однієї з них в іншій, справжній діалог – це можливість задавати запитання іншій культурі, яких та собі ніколи не ставила. Причому відкритість однієї культури щодо іншої несе в собі не загрози, а навпаки – це шанс на взаємне збагачення, а не взаємознищення. Так, "один сенс розкриває свої глибини зустрівшись з іншим, чужим: між ними починається ніби діалог, який долає замкнутість і односторонність цих смислів, цих культур. Ми ставимо чужій культурі питання, які вона не ставила сама собі..... Під час такої діалогічної зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, кожна зберігає свою єдність і відкриту цілісність, але вони взаємно збагачуються" [12, с. 335].

Сьогодні, як вже зазначалось, в соціокультурний простір стрімко проникає транскультура, що фіксує факт збереження особою власної самості при однобічній належності її до багатьох культурних традицій. Це нова сфера культурного розвитку за межами існуючих національних, расових і новітніх професійних культур. Це - область поза існування, поза місцем знаходження, це - свобода кожної людини жити на межі або за межами своєї "вродженої" культури, російської чи української, чоловічої чи жіночої. Термін транскультурність характеризує здатність людини однозначно засвоювати сукупність різних культурних традицій та культурний досвід різних країн.

Нині ніхто не заперечує проти права кожної суспільної групи населення самовиражатися як у себе вдома, так і на міжнародному рівні. Якщо запитати себе, що спільного між глобалізацією та багатокультурністю, відповідь можна побудувати таким чином. Це - глобальний детермінізм, який

проявляється, з одного боку, як незворотна тенденція світового розвитку, спільна для всіх країн і народів, а, з другого - як непереборна залежність культури від національності, етносу. Тому ми, так чи інакше, пов'язані з тією чи іншою культурою, чи фактом походження, чи невідворотною необхідністю жити в глобальній культурі.

У книзі Е.Беррі та М.Епштейна "Транскультурні експерименти: Російська і американська моделі творчої комунікації" ґрунтовно викладено концепцію транскультури [170, с. 25]. На думку М.Епштейна, який, власне, і є теоретиком транскультури, "культура – це нова скам'янілість на тілі природи, нова система психофізичного примусу, символічного насильства. Транскультура відносно культури – це наступний порядок звільнення, цього разу від беззвітних символічних залежностей, забобонів рідної культури" [69, с. 47].

Природна ідентичність має свою культурну цінність і свої "вікна" і "двері", "якщо вона дозволяє своїм вихідцям із неї виходити, але, якщо в ній залишитися, прикувати себе ланцюгами "приналежності" і "представництва" вона стає в'язницею. Іншими словами, - пише М.Епштейн, - я згоден визнати свою ідентичність на початку шляху, але я не згоден до кінця життя в ній залишатися, бути звірком, який репрезентує наклейку на своїй клітці. Я не згодний визначатися в термінах своєї раси, нації, статі, класу. Культура тільки й тому має якийсь зміст, що вона перетворює нашу природу, робить нас відступниками свого класу, статі й нації. Культура – метасихозис, переселення душі з тіла в тіло ще за життя" [71, с. 100-103].

Як традиційна, сьогоdnішня культура, в рамках якої відбувається наша вихідна ідентифікація, все сприймається як минуле, "вчорашнє" людства, як якась друга природа, звільнення від якої відкривається простором транскультури. Отже, транскультура – це культура, яка утворюється не всередині окремих своїх областей, а безпосередньо в формах самої культури, в полі взаємодії її з іншою культурою, тобто на межі, де зустрічаються дві

культури. Процес зустрічі переходить у процес взаємодії, обміну і, що важливо, на добровільній основі, без насильства.

Мережні мультикультурні технології дозволяють суб'єктам культурних розрізень переходити у віртуальний вимір, створювати публічні сфери в Інтернеті і формувати, таким чином, діаспорні середовища надраціонального рівня, переводячи аналіз полікультурності на новий епістемологічний рівень транскультури.

К.Розлогов та Є.Орлова під поняттям транскультурність розуміють здатність людини одночасно засвоювати різні культурні традиції та культурний досвід різних країн [127, с. 18].

Транскультура (лат. trans – крізь, через) – термін для позначення якісно нового типу культури, що виникає у процесі діалогу культур, становить собою їхній органічний зв'язок і єдність, це поняття, що відображає культуротворчі процеси. Тобто відображає ситуацію, коли певна етнокультурна спільність з огляду на добровільну міграцію, або примусове (насильницьке) переселення, переміщується в інший, часом досить віддалений, район проживання, де, або повністю немає інокультури, або вона представлена незначно [119, с. 391-392].

Транскультура покликана до життя процесами медіатизації культурних просторів, здатністю діаспорних культур заявляти про себе за допомогою Інтернет-комунікації та інтегруватись крізь кордони національно-державних просторів. На думку М. Хардта та А. Негрі, "транскультура – це така свобода, яку не можна проголошувати, можна тільки до неї прагнути і її частково здійснювати ризикованим досвідом своїх власних культурних мандрівок і мутацій" [155, с. 147]. Транскультура передбачає дифузю початкових культурних ідентичностей в міру чого індивіди перетинають кордони різних культур і асимілюються в них [70, с. 112]. Ті можливості, які дає нам сучасний техносвіт, тільки сприяють зростанню та значущості транскультурних процесів, адже саме комунікативний простір, де відбувається міжкультурна взаємодія набуває обертів завдяки можливості та

бажанню спілкуватися. Транскультурація, на відміну від акультурації, підкреслює факт взаємодії культур "через", "скрізь", територіально-державного простору і кордони, всупереч їм.

Транскультурні та гетерокультурні елементи органічно властиві глобалізаційній парадигмі, ставши наслідком посиленних процесів культурної взаємодії в світовому масштабі, соціально-політичних і духовних процесів. "У цьому сенсі, - вважає М.Тлостанова, - транскультурація акцентує кордони, міграції, полілінгвільність, культурну багатоскладовість, необхідність концептуалізації транснаціональних та транс імперських мов, літературних і культурних традицій, фокусуючи в собі ці явища і розкриваючи можливості змішаних, "нечистих" форм соціокультурних взаємодій, що попередньо інтерпретувалися у рамках сталих уявлень про "чисті" національні мови і культури. Космополітичний погляд фіксує у феномені транскультури взаємопроникаючі дифузії, нові форми тотожностей. З таких позицій очевидно, що процес транскультурація заснований на культурно-естетичному полілозі, в якому, однак не повинно проходити повного синтезу, злиття, повного культурного переводу, де культури зустрічаються, але не зливаються" [145, с. 179].

Транскультура – це така модель розвитку культури, в якій прослідковується яскрава риса свободи, свободи від власної культури, в котрій народився і був вихований. Мова йде не просто про політичне право на вільний вибір місця проживання, еміграцію, перетин державних кордонів. Є велика кількість людей, які залишають географічне місце своєї культури, до кінця свого життя перебувають в полоні її культури, мови, традицій. Інші, теж переселенці, відвернувшись від минулого, стають полоненими іншої, нової культури. І лише менша частина може жити, поєднуючи в собі декілька культур (свою – в якій народилась і іншу – нову, в країну якої переїхала) і зберігаючи свободу від кожної з них. Транскультура отримується нами на виході із власної культури і на межі з іншими.

Нарешті, транскультура, це не просто множинність (мульти) культур, це взаємодія і відкритість культур. Важливо зазначити, що на відміну від "мультикультурності", яка створює ціннісну рівність і самодостатність різних культур, концепція "транскультури" пропонує їх відкритість і взаємопроникненість. Отже, транскультура фіксує факт збереження особою власної самості при одночасній належності до багатьох культурних традицій. Транскультурна ідентичність, фіксує установку на єдність і багатоманітність, солідарність і плюральність (прихильність) одночасно.

Суттєвими видаються міркування В.Біблера про те, що "межа" культур є одночасно "позакультурною" і "внутрішньокультурною" [21, с. 45]. Де б людина не знаходилась, вона до останнього подиху залишається заручником своєї мови, національних традицій, звичаїв. На відмінну від багатокультурності, яка пропагує ціннісну рівність і самодостатність різних культур, концепція транскультури їхню відкритість і взаємне включення. Як зазначає М.Епштейн "тут діє принцип не диференціації, а інтерференції, тобто "розсіювання" символічних значень однієї культури в полі інших культур. Якщо полікультурність наполягає на приналежності і індивіда до своєї "природної" культури, то транскультура допускає дифузю вихідних культурних ідентичностей мірою того, як індивіди перетинають межі різних культур і асимілюються в них [71, с. 100-103].

В основі концепції культурного розмаїття та мультикультуралізму лежить відхід від ідеалу монолітної (тобто, базованій на єдиній мові, спільній естетичній та ідейній традиції) національної культури (поруч з якою можуть толеруватися культурні "резервації" національних меншин) – на користь рівноправного співіснування численних культурних, субкультурних, стилів життя та творчих практик, притаманним різним національним, етнічним, соціальним, релігійним чи навіть віковим групам з їхньою специфічною ідентичністю. На думку М.Епштейна, це - можливість кожної людини жити за межами своєї культури, наступний крок культури до виходу за межі власної мовної в'язниці, ідеологічних маній і фобій, нова сфера культурного

розвитку сформованих національних, гендерних, професійних культур. Вона переборює замкнутість їхній традицій, мовних і ціннісних детермінацій і розширює поле "надкультурної творчості". Водночас вона жодним чином не скасовує нашого культурного "тіла", сукупності символів і звичок, даних нам від народження і набутих у процесі виховання [69, с. 31].

Тут доречно провести деякі теоретичні паралелі. Можна припустити, що на основі сформованих національних культур транскультура продовжує той рух, який розпочав вихід людини з природи. Якщо культура звільняє людину від матеріальних залежностей, то транскультура звільняє культурну людину від символічних залежностей "батьківської" культури. Транскультурність формується у глибинних надрах духовного світу людини. На нашу думку, ефективним світоглядним механізмом формування транскультурної ідентичності є діалогізм як модель філософування і ставлення до світу. Діалог, як процес спілкування "Я" та "Іншого" надає, як мінімум дві необхідні передумови для транскультурної ідентифікації. Саме у понятті діалогу, яке колись застосовувалось лише для мовленевої поведінки, ХХ ст. побачило фундаментальний принцип зв'язку людини з іншими людьми, світом, Богом. Діалог, як зазначає П.Козловські, є щось інше ніж відповідь "так" і "ні". Він є предметом розмови, де порівнюються сили співрозмовників. Сенс відчущань виходить за межі мовних об'єктивацій, повідомлень чи інформації. Тілесність людини та фізична тілесність речей трансцендентує інформаційно-технічні стосунки між тими, хто сприймає інформацію та її носіями. Досвід дійсності, який дає діалог, набагато ширший та відкритіший за досвід простого повідомлення [80, с. 228].

Власне, культура має своїм завданням включити все багатство своїх повідомлень у душі та тіла людей. Головною рисою тривання культури є її засадничо-діалогічний характер. Культура, як і людська особистість, розвивається там, де є, підсумовує Дж.Г.Мід, "значущі інші" (кожний із тих, хто є для нас "значущим"), де є контакт із узвичаєними інтерсуб'єктивними

чинниками особи, такими, як традиція, життєво вартісні людські стосунки, горизонти значущості, перші за окрему особу [45, с. 56].

Однак, деякі дослідники в транскulturизації, як і в гомогенізації, вбачають загрозу для культури, вважаючи, що разом із глобальним поширенням зразків культурної індустрії і побутової культури "своє" втягнеться у вир універсальної одноманітності, або в північноамерикансько-англійську єдину культуру, або в гібридність, яка не знає конкуренції. Незаперечним сьогодні є той факт, що процеси модернізації завжди супроводжуються взаємними культурними впливами. Культурна множинність зростає у зв'язку з послабленням таких абсолютних (і об'єднуючих) переконань, як віра в технічний прогрес, у провідництво держави чи в релігію. Для індивідуума це розмаїття, в поєднанні з проблемою вибору, призводить до дедалі зростаючої рефлексивності та відчуження. Роз'єднання сучасної культури на два потоки (глобалізація і регіоналізація) дає про себе знати на всіх рівнях і породжує два парадокси, які потребують активного вирішення.

Перший – парадокс збереження культурної спадщини: зберегти – значить законсервувати й захищати, але водночас це означає використовувати й розвивати.

Другий – парадокс співіснування культур: об'єктивна культура несумісна з "чужим", якщо тільки в неї є власне змістовне ядро, але, водночас вона повинна допускати "інше" і співіснувати з ним у діалозі. Як висловився з цього приводу В. Межуєв, Європа – це не частина суші, а ідея співіснування давньої традиції й індивідуального вільного творчого пориву [104, с. 72]. Характерною рисою другої половини ХХ ст. є тенденція до культурної універсалізації, спрямованої не на поглинання одними культурами інших, а на пошуки можливостей співіснування різних культурних елементів у єдиному загальнолюдському просторі. Показовою в цьому розумінні є позиція відомого соціолога П.Сорокіна: "Як тільки національний принцип стає засобом пригнічення однією групою інших груп, ми повертаємося до

нього спиною, пам'ятаючи, що вища цінність – рівноправна людська особистість" [137, с. 252].

Говорячи про життєву важливість вільного діалогу, Т.Гоббс свого часу підкреслював, що для дотримання природного закону збереження себе й уникнення "війни всіх проти всіх" людині необхідно "прагнути до миру всюди, де це можливо" [50, с. 295]. Цим механізмом стала держава, яку Т. Гоббс назвав "згодою більшості" і означив як "спрямування людьми всіх своїх дій до спільної мети й загального добробуту"; "згода більшості" є не що інше, як "суспільство, створене тільки заради взаємної допомоги" [50, с. 329]. Розвиток світового співтовариства – це взаємовідносини світових культур у логічному та змістовному вільному діалозі. Ефективно охопити єдність у розмаїтті культур можливо лише за наявності знань один про одного та визначення шляхів переходу до стадії активного й доброзичливого взаємного співробітництва. Для цього необхідне взаєморозуміння, породжене контактами і досягнуте за допомогою комунікації. Зазначене співробітництво, на думку науковців, забезпечить вихід на вищий рівень співіснування, що могло б покласти початок глобальному інтеріснуванню та формуванню нової поліетносфери.

Безперечно, культура здатна розвиватися лише в діалозі з іншими цілісними культурами. "Культура – це мовби корабель Одиссея, який здійснює авантюрне плавання в іншій культурі, споряджений так, щоб існувати поза своєю територією", – зазначає В. Біблер [22, с. 74]. Водночас, дефіцит толерантності, насадження насильницьких форм вирішення проблем, що найбільше проявляється в тоталітарних і диктаторських методах і способах правління, у стратегічному відношенні є контрпродуктивні. Тому подальший розвиток творчих можливостей, які зміцнюють співробітництво й взаєморозуміння, спрямування їх на забезпечення довгострокового миру й безпеки – нагальне завдання всього людства. Політичний діалог і терпляче культивування етики "сусідів", а не "суперників", повинні стати підґрунтям продуманої культурної політики.

Кожен комунікативний акт реалізується через взаємодію конкретних особистостей, тому сучасна культура спілкування характеризується такою психологічною складовою, коли суб'єкти соціальної взаємодії під час діалогу виходять за межі формально-рольового, світського та наукового спілкування, тобто, коли вони прагнуть до комунікації на більш глибокому рівні. В даній ситуації їхня взаємозацікавленість змушує враховувати особистісні риси співрозмовника, що є важливим компонентом комунікативної компетенції.

Компетентність у спілкуванні передбачає розвиток вмінь адекватної самооцінки, орієнтації людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації, у завданні. Під комунікативною компетенцією розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, представниками інших культур; нагромаджувати певну сукупність знань, навичок, умінь, що в майбутньому забезпечить ефективність спілкування.

Формування комунікативної компетентності відбувається в умовах безпосередньої взаємодії, тому її можна визначити як результат досвіду спілкування між людьми. Важливо відзначити, що цей досвід є результатом не лише безпосередньої взаємодії, а також і опосередкованої, в тому числі з театру, кіно, літератури, з яких індивід отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішення. У процесі опанування комунікативної сфери людина запозичує з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і віртуальних форм.

Наявність у людини комунікативної компетенції розкриває перед нею широкий спектр можливостей для активної взаємодії з представниками інших культур, вона постає як інтегральна якість особистості, що виконує функцію адаптації й адекватного функціонування особистості в соціумі, містить у собі установки, стереотипи, позиції спілкування, цінності особистості її творчий потенціал. Загалом, комунікативна компетентність має декілька джерел розвитку в процесі становлення особистості людини:

трансляція комунікативних умінь у процесі міжособистісної взаємодії з іншими людьми, оволодінням культурною спадщиною, спостереження за поведінкою інших людей, аналіз актів комунікації та програвання в уяві комунікативних ситуацій. Даний розвиток можливий з погляду двох підходів: спрямованість на знаходження багатой різноманітної палітри спілкування та подолання труднощів, що можуть виникати у процесі спілкування.

В сучасному світі комунікативна компетентність, а радше, інформаційно-комунікативна компетентність особистості розглядається нами як частина соціокультурної компетенції людини, що дає змогу їй існувати в світі символів, знаків та соціальних кодів. Вона виступає як можливість орієнтуватися в динамічному соціокультурному середовищі, нарощувати обсяги інформації і знань, вибудовувати власний стиль комунікацій, що відрізняються підвищеною активністю особистості, новими принципами взаємодії в умовах становлення інформаціонального суспільства. Інформаційно-комунікативна компетентність передбачає вміння самостійно шукати, вибирати, аналізувати та передавати інформацію.

Здатність до комунікативної компетенції притаманна всім представникам *Homo sapiens*, але та чи інша реалізація цієї здатності культурно зумовлена, вона визначається унікальним індивідуальним досвідом кожної людини, з чого слідує, що при комунікації, яка є процесом обміну повідомленнями постійно відбувається відтворення смислів, тому що вони не співпадають навіть у людей, які розмовляють однією й тою ж мовою та соціалізувалися в одній і тій же культурі. Комунікативні компетенції мають забезпечити реалізацію свого "я" і виявити творчий потенціал людини, який буде спрямований на збереження всього людства, що є творцем культурних цінностей. Формування комунікативних компетенцій тісно пов'язане з потребою у новому мисленні, яке одним із сучасних дослідників Е.Мореном кваліфікується як складне мислення.

Складне мислення, на його думку, передбачає не лише трансляцію нових знань, не лише вміння мислити певним способом, але й вміння і навички способів мислення, переключення з одного гештальту, на інший, що передбачає внутрішню поліваріантність та світосприйняття.

В межах соціокультурного простору людина не розуміється як "віддзеркалювання світу", вона отримує здатність творити світ навколо себе і себе в цьому світі. Людині дано вибір, вона є відповідальною за власні рішення та вчинки, її діяльність спрямована у напрямку від споживання готової інформації до її створення. Така людина виявляє здатність адекватно сприймати й аналізувати, ухвалювати рішення та досягати поставлених цілей у складному, мінливому світі, що реалізується, оскільки вона володіє нелінійним мисленням. Отже, складне мислення, що розкриває та розвиває особистість учасників комунікативного процесу, відповідає сучасному етапу розвитку суспільства.

Діалогічна природа взаємодії культур фундується поняттям "трансгресія". Даний феномен некласичної філософії позначає подолання неподоланої межі, вихід за межі наявного даного. На думку Л. Горбунової, трансгресія виступає як новий досвід свободи, свободи подолання меж, встановлених насамперед, розумом. Філософія трансгресії - це філософія за і крізь межу, за якою втрачають сенс базові опозиції, цінності і смисли [53, с. 13]. У контексті нашого дослідження здатність до трансгресивного мислення означає можливість сприйняття і розуміння іншої культури в процесі міжкультурної взаємодії, є умовою толерантного ставлення до *Іншого*. В умовах мережевого суспільства вміння трансгресувати виступає однією з найважливіших ознак комунікативної компетентності, адже людина виходить за межі усталених стереотипів, наявного соціокультурного досвіду, визначених схем світосприйняття. Трансгресія надає можливість відкрити досвід "Іншого", цей досвід не має обмежень. Сам акт трансгресії знаменує перехід від одного досвіду свободи до іншого, зовсім не схожого.

Ефективне спілкування завжди передбачає спонтанний і творчий процес, тому ефективне спілкування - це спілкування, що розвиває. Крім особистісних особливостей до комунікативної компетентності входять особливості пізнавальних процесів й емоційної сфери. В цілому комунікативна компетентність пов'язана з адекватним використанням усієї палітри можливостей. Аналіз поняття комунікативної компетентності дозволяє виявити проблеми обґрунтування критеріїв ефективного спілкування і адекватної відповідності форм спілкування і ситуації спілкування.

Висновки до третього розділу

Отже, складний процес обміну інформацією, налагодження взаєморозуміння між учасниками міжкультурного діалогу передбачає наявність комунікативного простору, тобто середовища, де можливо побудувати адекватну комунікативну модель.

В умовах коли множинність є сутністю і коли необхідно виявити не лише дану множинність, але і зв'язки, фокусом рефлексії стає трансверсальність, яка є ознакою постійних змін під впливом інформації, що допомагає в процесі міжкультурної взаємодії віднайти в сучасному плюральному світі власний оновлений образ, та водночас відчуті себе частинкою світу, що приймає безпосередню участь у творенні цього світу. Трансверсальність – це єдність, в якій об'єднується все без винятку різне.

Принципи мультикультуралізму та трансверсальності передбачають відмову від тоталізуючого дискурсу будь-якої культури в процесі комунікації; визнають право на існування протилежних позицій, парадигм. Нові мережні технології уможливають трансверсальні процеси, в яких постійно відбувається зустріч, перетин вузлів, що спричинює появу нової культури.

Будь-який культурний ізоляціонізм в умовах інформаційного суспільства неминуче приречений на позбавлення культурою своїх нових витоків. Міжкультурний діалог у всіх його вимірах розглядається як головна передумова забезпечення культурного розмаїття сучасного світу та ефективний інструмент побудови конструктивних міжнародних відносин та міжцивілізаційного спілкування взагалі.

Діалогічна природа взаємодії культур фундується поняттям "трансгресія". Здатність до трансгресивного мислення означає можливість сприйняття і розуміння іншої культури в процесі міжкультурної взаємодії, є умовою толерантного ставлення до *Іншого*. В умовах мережевого суспільства вміння трансгресувати виступає однією з найважливіших ознак комунікативної компетентності

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців у роботі концептуалізовано міжкультурну взаємодію в інформаційному суспільстві.

Історико-філософський аналіз засвідчує, що міжкультурна взаємодія розглядається філософами в різних аспектах з різних методологічних позицій: як діалог культур; як акт трансгресії; визначається через поняття інтерсуб'єктивності, комунікативної поведінки, комунікативної дії, інтеркультурності, інтертекстуальності, полікультурності, мультикультуралізму, транскультуралізму, трансверсальності, інформаціоналізму, номадизму тощо; застосовується аксіологічний підхід до проблем міжкультурної взаємодії.

Інформаціоналізм як новий спосіб розвитку цивілізації, орієнтований на технологічний розвиток накопичення знань і дедалі складнішу обробку інформації, уможлиблює таку взаємодію комунікативного простору, що об'єднує всіх бажаючих спілкуватися у єдиний культурний простір планети і передбачає радикальну зміну способів та технологій передачі, збереження інформації, кардинальне збільшення обсягів інформації, доступної активній частині населення. Новий спосіб отримання інформації, знання зумовлює її появу нових форм і видів комунікації через формування мережевих суспільних комунікацій, налагодження зворотних зв'язків між інститутами і державами та встановлення системи вільного доступу до суспільно-важливої та особисто корисної інформації. Саме завдяки сучасним технологіям уможлиблюється і набуває обертів міжкультурний обмін, а міжкультурна взаємодія набуває нової якості. Комунікація трансформує фундаментальні виміри людського життя, орієнтує на комплекс взаємопов'язаних вузлів, які будь-якої миті готові до повсякчасного залучення нових вузлів, що є здатними до комунікації.

Потреба людини у взаємодії зумовлена суспільним способом її буття та необхідністю взаємодії у процесі життєдіяльності. Через спілкування виявляється людська сутність, людина реалізує себе. Міжособистісні комунікації полонили віртуальний простір, трансформували його, наблизили віртуальний сервер до потреб особистості, якій, в свою чергу, надали змогу стати як активним учасником, так і творцем ресурсів і послуг. Комунікативній природі людини особливо приділяється увага в номадичному проекті постмодернізму, згідно з яким його/її внутрішня індивідуальність визначається актами комунікації, твориться і здійснюється між індивідами лише в комунікативному процесі. Людина в сучасному просторі тлумачиться як кочівник, приречений на вічне мандрування в соціокультурному комунікативному просторі.

Мережева культура, без якої важко уявити комунікативний процес в сучасному суспільстві, повноцінно розкривається у вмінні цілеспрямовано працювати з інформацією, де остання, вже не просто знання, а елемент в системі, що творить. Матеріальним фундаментом мережевої культури є простір потоків і позачасовий час.

Культура мережевого простору набуває ознак мандрівника, де постійно відбуваються зустрічі, розходження, і ніхто не відчуває себе у мережі обділеним, так як завжди є право вибору. Культура мережевого простору – це багатолика культура, віртуальна культура, що постійно перебуває в русі. Механізм її функціонування має ризоморфну природу.

Мережева культура як інформаційно-комунікативна система об'єднує всі елементи мережі, які розділяються всіма позаматеріальними формами культури і забезпечують тим самим цінність і самовідтворюваність. Для культури мережевого суспільства властива фрагментарність. Вона має форму інтерактивної мережі, де основний засіб комунікації – гіпертекст, що веде до індивідуалізації культурних сенсів. Отже, культура мережевого простору презентує нову якість соціокультурного життя в інформаційно-комунікативному середовищі.

Вирішальним чинником у формуванні міжкультурної комунікації є вивчення її ціннісного аспекту. Ціннісні орієнтації розглядаються як знаки культурних розбіжностей, і їх вивчення має сьогодні велике та важливе значення, оскільки від них залежить можливість більш плідного міжкультурного спілкування. Цінності – це важливі компоненти людської культури на рівні норм та ідеалів і їх існування ґрунтується на активності суб'єкта культурної творчості, його діалозі з іншими людьми. Тому аксіологічний аспект міжкультурної взаємодії можна тлумачити як зустріч з цінностями інших людей, інших культур, взаємозбагачення та урізноманітнення соціокультурного життя шляхом редукції уніфікуючого дискурсу монокультури і створення умов для рівноправного співіснування численних культур, стилів життя та мислення.

Рівень розвитку міжкультурної взаємодії залежить від активності суб'єктів культурної творчості та їх діалогу з іншими. Одну із вагомих ролей у таких процесах відіграє вибір нових цінностей сучасного життя, які набувають ознак вільного вибору у трансформованому суспільстві. Мережа, як складова сучасного простору формує у представників різних культур такі цінності як толерантність, повага, свобода, наявність яких є обов'язковою умовою здійснення міжкультурної взаємодії.

Мережевий простір, мережеве суспільство є мультикультурним за своєю природою, в якому зароджуються, існують та розвиваються різні культури через свободу вираження культурного досвіду, визнання культурного розмаїття. Мультикультуралізм можливий в сучасному просторі за умов слідування принципам плюралізму, толерантності, відкритості, поваги, визнання рівноправ'я свободи людини, визнання *Іншого* як представника іншої культури. Завдяки бажанню спілкуватися, через відкритість, сучасне полікультурне середовище збільшує обрії множинності культур та можливості їхнього існування. Відкритість є основою для здійснення міжкультурного діалогу.

В умовах коли множинність є сутністю і коли необхідно виявити не лише дану множинність, але і зв'язки, фокусом рефлексії стає трансверсальність, яка виступає як можливість управління в плюралістичному середовищі, як методологічний підхід, згідно з яким всі відмінності суміщаються і бінарності заперечуються, здійснюється взаємоперехід, взаємопроникнення одиниць в процесі комунікації. Трансверсальність є ознакою постійних змін під впливом інформації, що допомагає в процесі міжкультурної взаємодії віднайти в сучасному плюралістичному світі власний оновлений образ, та водночас відчутти себе частинкою світу, що приймає безпосередню участь у творенні цього світу. Трансверсальність – це єдність, в якій об'єднується все без винятку різне. Останнє ж зникає в універсальному та стає частиною цілого і, таким чином втрачає свою самостійність. В процесі переплетіння різних, але рівноправних культур, кожна усвідомлює власну ідентичність.

Принципи мультикультуралізму та трансверсальності передбачають відмову від тоталізуючого дискурсу будь-якої культури в процесі комунікації; визнають право на існування протилежних позицій, парадигм. Нові мережні технології уможливають трансверсальні процеси, в яких постійно відбувається зустріч, перетин вузлів, що призводить в результаті до появи нової культури.

Будь-який культурний ізоляціонізм в умовах інформаційного суспільства неминуче приречений на позбавлення культурою своїх нових витоків. Міжкультурний діалог у всіх його вимірах розглядається як головна передумова забезпечення культурного розмаїття сучасного світу та ефективний інструмент побудови конструктивних міжнародних відносин та міжцивілізаційного спілкування взагалі.

У ХХІ сторіччі найважливішим завданням у сфері інформації та комунікації є міжкультурний діалог, дискурсивне знайомство з поглядами інших культур та їхнім баченням нас самих, а також усвідомлення того, що утвердження гуманізму для людини і в людині здійснюються тільки через

культуру, в якій людина й залишається людиною рідної культури, водночас перебуваючи в силовому полі культури глобальної.

Міжкультурний діалог – це неодмінна умова збереження усієї людської культури, в процесі якої відбувається не тільки пізнання іншої культури, взаєморозуміння, а і його постійна актуалізація, оновлення, безперервний розвиток завдяки постійному збагаченню однієї культури іншою. Що і становить основу людського життя. Отже, це дає підстави для пошуку спільних цінностей та загальних вимог, які об'єднували б полікультурне суспільство.

Сучасні технології дозволяють суб'єктам культурних розрізень переходити у віртуальний вимір, створювати публічні сфери в Інтернеті і формувати, таким чином, діаспорні середовища наднаціонального рівня, переводячи аналіз полікультурності на новий епістемологічний рівень транскультури. Транскультура визначається як культура, що утворюється не всередині окремих своїх областей, а безпосередньо в формах самої культури, в полі взаємодії її з іншою культурою, тобто на межі, де зустрічаються дві культури. Процес зустрічі переходить у процес взаємодії, діалогу, обміну і, що важливо, на добровільній основі, без насильства.

Кожен комунікативний акт реалізується через взаємодію конкретних особистостей, тому необхідним виявляється врахування особистісних рис співрозмовників, що є важливим компонентом комунікативної компетенції, під якою розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, представниками інших культур; нагромаджувати певну сукупність знань, навичок, умінь, що в майбутньому забезпечить ефективність спілкування, ведення міжкультурного діалогу. Компетентність передбачає уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера комунікації. Наявність у людини комунікативної компетентності розкриває перед нею широкий спектр можливостей для активної взаємодії з представниками інших культур. Можливості, які дає нам сучасний техносвіт, сприяють зростанню та значущості

транскультурних процесів, адже саме комунікативний простір, де відбувається міжкультурна взаємодія набуває обертів завдяки можливості та бажанню спілкуватися. Становлення комунікативних компетенцій у суб'єктів міжкультурної взаємодії тісно пов'язане з потребою у новому стилі мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. Ми покликані у спілкування / С.Аверинцев // Софія – Логос. Словник. – К.: Дух і Література, 2007. – С. 528-534.
2. Аксьонова В.І Міжкультурна комунікація в умовах сучасного діалога культур. Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2011. Випуск 49 (7) – 2011. - С. 123-135.
3. Андрущенко В. Модернізація вищої освіти України в контексті Болонського процесу / В.Андрущенко // Вища освіта України. - №1(11). – 2004. – С. 5.
4. Аристотель. Сочинения: В 4-х томах / Аристотель; АН СССР, Ин-т философии. – М.: Мысль, 1975. – Т.1. Метафизика. – 550 с.
5. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – К., 1999. – 74 с.
6. Апресян Г. Проблема справедливости в перспективе глобализации / Р.Г.Апресян, А.А.Гусейнов, А.В.Прокофьев // Диалог культур в глобализирующемся мире: мировоззренческие аспекты/отв. ред. В.В.Степин, А.А.Гусейнов; Институт философии. М.: Наука, 2005. - С. 125-150.
7. Базилевич В.Д., Ільїн В.В. Метафізика економіки. – К.: Знання, 2007. – 718 с.
8. Барт Р. Текстовый анализ одной новеллы Эдгара По // Р. Барт. Семиотика. Поэтика. - М.: Прогресс, 1998. – 616 с.
9. Басейнова Г.А. Проблемы образовательного знания в диспозитиве культуры. – Алматы: Искондиер, 2005. – 456 с.
10. Батищев Г.С. Противоречие как категория диалектической логики / Г.С.Батищев. – М.: Высш. шк., 1963. – 119 с.
11. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, феноменологии и других гуманитарных науках // Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. – М., 1982. - С.498.

12. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Сост. С.Г.Бочаров; Текст подгот. Г.С.Берштейн и Л.В.Дерюгина; Примеч. С.С.Аверинцева и С.Г.Бочарова. 2-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
13. Бек У. Космополитическое мировоззрение / Ульрих Бек. – М.: Центр исслед. постиндустр. о-ва, 2008. – 336 с.
14. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. М., Академия, 1999. – 578 с.
15. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства [Електронний ресурс] / Д. Белл. – Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bell.html>.
16. Бенхабиб С. Притязания культуры: Равенство и разнообразие в глобальную эру / под. ред. В.Л.Иноземцева.— М.: Логос, 2003. – 350 с.
17. Берегова О.М. Культура та комунікація: дискурси культуротворення в Україні в ХХІ столітті./ Берегова О. – К.: Інститут культурології АМУ, 2009.- 184 с.
18. Бердник Е.А. Сетевая культура как объект социологического анали за // Перспективы. – Серия: Філософія, історія, соціологія, політологія. – Одеса: ПДПУ імені К.Д.Ушинського, 2009. – 2(46). С.13-17.
19. Бердяев Н.А. Философия свободы. – Харьков: Фолио; М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 736 с.
20. Библер В.С. От науокучения к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век. – М., 1991. – 413 с.
21. Библер В.С. Нравственность. Культура. Современность. (Философские размышления о жизненных проблемах). – М.: Знание. 1990. 64 с.
22. Библер В. Культура. Диалог культур / В. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31–42.
23. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція / Володимир Ховхун (пер.з фр.). — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. — 230 с.

24. Бойко О. Дозвілля як простір інтенсифікації інтеркультурної комунікації. / Людинознавчі студії. Випуск 22. Філософія. – К., 1999. – С. 160-169.
25. Большаков В.П. Культура как форма человечности. Учебное пособие. – Великий Новгород: НовГУ имени Ярослава Мудрого, 2000. – 92 с.
26. Борхес Хорхе Луис. Сад, где ветвятся дорожки // Борхес Хорхе Луис. Дворец. - СПб: Кристалл., 2001. – 192 с.
27. Бубер М. Я и Ты / Бубер М. – М.: Высшая школа, 1993. – 175 с.
28. Вальденфельс Б. Топографія чужого: студії до феноменології Чужого. - Київ: ППС - 2002, 2004. - 206 с.
29. Вандельфельс Б. Вступ до феноменології. – Київ: Альтерпрес, 2002. – 176 с.
30. Вальденфельс Б. Феномен Чужого и его следы в классической греческой философии (Вальденфельс Б. // топос. – 2002. - №2(7) – С.15-21),
31. Вальденфельс Б. Мотив Чужого. Минск: Изд-во ЕГУ ЗАТ «Пропилен», 1999. – 176 с.
32. Вельш В. Трансверсальность. Трансверсальный разум и разум вообще // Культура у філософії ХХ століття: Матеріали ІV Харківських міжнародних Сковородинівських читань. – Харків, 1997. С.22-33.
33. Вельш В. Наш постмодерний модерн / Вольвган Вельш. – К.: Альтерпрес, 2004. – 328 с.
34. Вельш В. Жиль Делёз или гетерогенность и соединения // Проблеми раціональності наприкінці ХХ століття: матеріали V Харківських міжнародних читань. – С.102-112.
35. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров – М.: Наука, 1993. – 103 с.
36. Виноградов В.А., Скворцов Л.В. Создание информационной культуры для Европы. Доклад на VI конференции ЕКССИД, 23-25 марта 1991г. Кентербери, Великобритания//Теория и практика общественно-научной информатики. – 1991 – №2 – С. 5-29.

37. Выготский Л.С. Собранные сочинения: проблема развития психики. – М.: педагогика, 1982. – 368 с.
38. Высоцкая Н. Транскультура или культура в транссе? // Вопросы литературы. – 2004. - № 2.
39. Витгенштайн Л. Философия исследования / Л.Витгенштайн // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. Сборник: Пер. с разн. яз.; [сост. и вступ. ст. Н.Д.Арютоновой и Е.В.Падучевой]. – М.: Прогресс, 1985. – 500 с.
40. Воронов А.И. Философский анализ понятия виртуальная реальность: дисс. ...канд. Филос. наук: 09.00.08. / Андрей Иванович Воронов. – Спб., 1999. –197 с.
41. Габермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Д.В.Скляднев (пер. с нем. под ред.). – СПб.: Наука, 2000. - 380 с.
42. Габермас Ю. Інший шлях із філософії суб'єкта: альтернатива комунікативного та суб'єктоцентрованого розуму / У кн.: Хабермас Ю. Філософський дискурс модерну. К: Четверта хвиля, 2001.- С287-319.
43. Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації. Пер. з німецької // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. - С.87.
44. Ганаба С.О. Исторична освіта у методологічному фокусі інтерсуб'єктивності: монографія / Світлана Ганаба. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 152 с.
45. Гатальська Л.М Філософія культури К.: Либідь, 2005. - 328 с.
46. Гендина Н.И. Информационная культура и информационное образование / Информационное общество: культурологические аспекты и проблемы: тез. докл. междунар. наук. конф – Краснодар, 1997. – С. 103-104.
47. Генис А. Вавилонская башня: Искусство настоящего времени. – М.: Независимая газета, 1997. – 256 с.

48. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. – М.: «Наука», 1977. – 703 с.
49. Глобалистика: энциклопедия / [гл. ред. И.И.Мазур, А.Н.Чумаков]. – М.: ОАО Изд-во «Радуга», 2003. – С.579-581.
50. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. Т. 1. / Томас Гоббс. – М. : Мысль, 1989. – 622 с.
51. Горбунова Л. Номадизм як спосіб мислення та освітня стратегія / Філософія освіти. – 1-2(7). – 2008. С.47.
52. Горбунова Л. Номадизм як спосіб мислення та освітня стратегія. Стаття 2. Концепти та метафори / Філософія освіти. – 1-2(9). – 2010. С.103-114.
53. Горбунова Л.С Постнекласичні практики мислення в контексті перехідності. Культура і Сучасність : альманах. – К.: Міленіум, 2011. – № 2. – С. 11-15.
54. Грива О.А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: Автореф. Дис.... д-ра наук: 09.00.10. – 2008.
55. Гриценко О.А., Гончаренко Н.К., М'ягка Є.А. Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів (мультикультуралізм, багатокультурність, полікультурність)//http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2005_1_9.php.
56. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л.Губерський, В.Андрущенко, М.Михальченко. – К.: знання України, 2002. – 580 с.
57. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
58. Гумбольдт фон В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода [Текст] / В. фон Гумбольдт // История языкознания XIX-XX вв. в очерках и извлечениях. – 3-е изд. – М. : Молодая гвардия, 1964. – Ч.1. – 346 с.

59. Гумбольдт фон В. Избранные труды по языковедению [Текст] / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1994. – 264 с.
60. Гуревич П.С. Культура как объект социально-философского анализа // Вопросы философии. – 1984. - №5. – С.35-54.
61. Гусейнов А. О чём мы говорим, когда говорим о диалоге цивилизации / А.Гусейнов // Междунар. жизнь. – 2008. - №3. – С.34-43.
62. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль; пер. с нем. Д.В. Складневой. – СПб.: Наука-Ювента, 1998. – 315 с.
63. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28-й сесії в Парижі 1 листопада 1995р. // Віче. - №11 (128). – 2002. – С. 12-13.
64. Деміас О.О. Людиновимірність освітнього менеджменту: філософська інтерпретація. Автореф. дис. канд. філос. наук. - К.: 2012. - 20 с.
65. Донець П.Н. Теория межкультурной коммуникация: специфика культурных смыслов и языковых форм: Автореф. дис.докт. філол. наук / П.Н. Донец. – Волгоград, 2004. – 40 с.
66. Дрожжина С.В. Мультикультуралізм як проблема полікультурного українського суспільства / С.В.Дрожжина // Профспілки і духовність: матеріали між нар. наук.-практ. конф., (Донецьк, 16-17 грудня 2003.). – Донецьк. 2003. – С114-116.
67. Дьяков А.В. Человек кочующий: Номадизм как средство от тоталитаризма // Компаративистский анализ общечеловеческого и национального в философии. Под ред. А.С. Колесникова. СПб: Роза мира, 2006. – С. 44-51.
68. Еліас Н. Процес цивілізації: соціогенетичні і психогенетичні дослідження [Текст] (Норберт Еліас К.: Либідь. – 2003. – 699с.)
69. Эпштейн М. Новый вид свободы – транскультура [електронний ресурс] М. Эпштейн. – Режим доступу: / www.veer.info/59/epst_tra.html. С.47

70. Эпштейн М. От многокультурия – к транскультуре. – Доклад, прочитанный в Российском философском обществе 28 мая 2003 года // Весник Российского философского общества. – 2003. - №3. С. 112.

71. Эпштейн М. Разговаривать языком всех культур / М.Эпштейн // Наука и жизнь. – 1990. - №1. – С.100-103

72. Жалдак М.И. Система подготовки учителя к использованию информационной технологи в учебном процессе. – Автореф. дисс. докт. пед. наук.- М.: 1989. – 48 с.

73. Згуровський М. У вирі глобалізації: виклики і можливості / Михайло Згуровський «Дзеркало тижня» №45, 17 листопада 2001.

74. Землянова Л.М. Сетевое общесво, информационализм и виртуальная культура // Весник Московского университета, Серия 10, «Журналистика» - №2, 1999. - С.58-69.

75. Зернецька О.В. Глобальний розвиток системи масової комунікації і міжнародні відносини. – К.: Освіта, 1999, - 357 с.

76. Зоценко О.В. Інформаційне суспільство: ознаки й динаміка // Інтелект. Особливість. Цивілізація. Тематичний збірник наукових праць із соціально-філософських проблем. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2004. - №3. – С.72

77. Кантор К.М. Четвёртый виток истории / К.М.Кантор // Вопр. философии. – 1996. - №1-2. – С.19-42.

78. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / Пер. с англ. Под научн. ред. О.И.Шкаратона. – М.: Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.

79. Клакхон К. Зеркало для человека. Введение в антропологию / К.Клакхон. – СПб.: Евразия, 1998. – 352 с.

80. Козловски П. Культура постмодерна. — М.: Республика. - 1997. - 240 с.

81. Колесников А.С. Концептуальные проблемы на границах новейшей философии. Диалог культур и становление трансверсальной философии:

Материалы межвузовской конференции. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2010. – 334 с.

82. Колесников А.С. Становление мировой философии в условиях постглобализации. Диалог культур: Россия – Восток – Запад. Материалы межвузовской конференции. – СПб.: Санкт-Петербургское Философское общество, 2011. – С. 6-18.

83. Концепція мультикультуралізму. – К., 2005. – С.44.

84. Костенко Н.В. Цінності і символи в масовій комунікації //– Д.: Ін-т соціології НАН України, 1993. – 160 с.

85. Кочубей Н.В. Нелинейное мышление в образовании: смысл и значение постнекласических трансформаций [Текст] / Кочубей Н.В. // Філософські науки: зб. наук. праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – С.182-190.

86. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. сл. Г.К.Косикова. - М.: Прогресс., 2000. - С.428.

87. Кудря І. Нелінійна та просторова логіка інформаціоналізму. Totalgy- XXI. Постнекласичні дослідження. №25. – Київ: ЦГО НАН України. – 2011. – 294 с.

88. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма /http://dialogs.org.ua/ua/issue_full.php?m_id=10227

89. Култаева М.Д. Інтеркультурний діалог у сучасних дидактичних і практичних практиках // Збірник матеріалів. Міжнар. наук.-практ. конфер. «Міжнародні комунікації та толерантність в освіті». – К. Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С.27-33.

90. Культурологія: теорія та історія культури / Навчальний посібник / За ред. І.І.Тюрменко, О.Д.Горбула. – К: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.

91. Куцепал С.В. Модернізація постмодерну: причини та перспективи. Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я.В.Шрамко. Вип. 11. – Кривий Ріг. - 2010. - С.115-123.
92. Куцепал С.В. Dico ergo sum Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць Ред.: Я.В.Шрамко. – Кривий Ріг, 2007. - С.62-71.
93. Кушаков Ю. В. Нариси з історії філософії Нового часу. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 572 с.
94. Ларіонова В. Ціннісні засади соціальної етики//Актуальні проблеми трансформації моральних цінностей сучасного українського суспільства: Всеукраїнська науково-практична конференція (10-11 травня 2010 року):Матеріали доповідей та виступів. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2010. – 160 с.
95. Левинас Э. Путь к Другому: Сборник статей и переводов, посвященный 100-летию со дня рождения Э. Левинаса. – С.-Пб., 2006. – 239 с.
96. Лекторский В.А. Операциональная концепция интеллекта в работах Жана Плаже / В.А.Лекторский, Э.Г.Юдин., В.Н.Садовский // Плаже Ж. Избр. психол. Труды. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. - 457 с.
97. Леонтович О.А. Проблема понимания в межкультурной коммуникация / О.А. Леонтович // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград – Архангельск Перемене, 1996. – С.212-219.
98. Лиотар Ж.-П. Состояние постмодерна / Н.А. Шматко (пер. с фр.) – Спб: Алтейя, 1998. – 160 с.
99. Лотман Ю.М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIXвека). Введение / Ю.М.Лотман. – СПб.: Искусство, 1994. – 758 с.
100. Лях С.В. Формування соціокультурних орієнтацій особистості засобами масової комунікації.//Цивілізація на роздоріжжі: пошуки філософсько-світоглядних орієнтирів. – Зб. статей. – Вип.2. – К.: Заповіт, 1998. - С.42-43.

101. Маклюен Г.М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Маршалл Маклюен; [пер. с англ. В.Николаева]. – М.; Жуковский: "КАНОН-пресс-Ц", "Кучково поле", 2003. – 464 с.

102. Мартьянов М. П. Економізм сучасної епохи: загроза збереженню людських спільнот.//Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Випуск 243: В 4 т. – Т. II. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – 288 с.

103. Меднікова Г.С. Ціннісно-адаптаційний потенціал мистецтва постмодерну в аспекті неklasичної естетики: Автореф. дис. на здобуття ступеня д. філос. наук: спец. 09.00.01 «Естетика» /Меднікова Галина Сергіївна. – К., 2005. – 36 с.

104. Межуев В. М. Как возможна философия культуры / В.М. Межуев ; под ред. В. П. Визгина // От философии жизни – к философии культуры : сб. статей. – СПб. : Алетейя, 2001. – С. 22–41.

105. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия/М. Мерло-Понти; перевод с фр. И.С.Вдовиной, С.А.Фокина. – СПб.: Ювента, Наука, 1999. – 608 с.

106. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи /Михальченко М.І. – Дрогобич: ВФ «Відродження». 2004. – 488 с.

107. Михальченко М., Скотний В. Яка філософія потрібна сучасності?// www.viche.info/journal/989

108. Моль А. Социодинамика культуры/Абраам Моль: Пер. с фр./Предисл. Б.В.Бирюкова. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Ком. Книга, 2005. – 416 с.

109. М'язова І.Ю. Про місце та роль мультикультуралізму в комунікативному просторі/І.Ю.М'язова//Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2008. - №13. – С.156-160.

110. Назарчук А.В. Идея коммуникации и новые философские понятия XX века. Вопросы философии. М. - 2011. - №5 - С. 157-165.

111. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося общества. – М.: Директмедиа Паблицинг, 2002. – Глава 3-5. Социокультурные изменения в глобализирующемся обществе. – С. 312-338.

112. Назарчук А.В. Сетевое общество и его философское осмысление. Вопросы философии. - №7, 2008. – С.61-75.

113. Немчинов И.Г. «Русская идея» как парадигма русской историософии: Дис....канд. филос. Наук: 09.00.03/Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова. – К, 1998. – 203 л.

114. Олексин А.В. Сеть как метафорический образ культурной онтологии и сетевые структура в социуме: приложимость к экономической проблематике. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/~imosk/Seminar/Oleskin.htm>.

115. Павицька С. Освіта в контексті формування віртуальної культури особистості./Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 35. – С.207-215.

116. Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія: Навч.посібник. – К.: Сфера, 1999.– 408 с.

117. Петрук Н.К. Організація як суспільний феномен: засади соціально-філософського аналізу. Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, - 2004. - № 43. – С. 48-57.

118. Петрушов В.М. Аспектність трансверсального розуму і його адогматична складова (в контексті європейської мультиментальності) /В.М.Петрушов //Вісник Харківського національного університету. – 2008. - №813. – С.193-202.

119. Пітусь Л., Стеценко В. Культурологічно-релігієзнавчий практикум: Навч.-метод. Посібник, для студентів університету. – Львів.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 556 с.

120. Поведской А.Ю. "Русский космизм" на гребне виртуальности. Виртуальное пространство культуры. Материалы научной конференции 11-13 апреля 2000г. [Электронный ресурс] / А.Ю.Поведской. – Спб.: Санкт-

Петербургское философское общество, 2000. – С. 36-40. – Режим доступа к журналу: [http:// www.elib.org.ua/philosophy//ua](http://www.elib.org.ua/philosophy//ua)

121. Предборська І.М. Можливості і ризики мультикультурної освіти в контексті постнекласичної освіти. / Педагогіка вищої школи. Вища освіта України №3 (додаток 2) – 2008р. – Т. 1. – 415 с.

122. Путь Востока Универсализм и партикуляризм в культуре. Материалы VIII Молодёжной научной конференции по проблемам философии, религии, культуры Востока. Серия «Symposium». Выпуск 34. – Спб.; 2005. – 240 с.

123. Рікьор П. Сам як Інший / П.Рікьор; [пер. з фр. В.Андрушко, О.Сирцева]. – 2-ге вид. – К.: Дух і літера: Центр Європ. гуманітар. дослідж. Нац. ун-ту "Києво-Могилянська академія", 2002. – 456 с.

124. Розова Т.В. Утопия как социокультурный феномен: Дис...д-ра филос наук 09.00.03/Институт философии НАН Украины. – К, 1997. – 310 с.

125. Розумовська О.Б. Формування інформаційної культури майбутніх вчителів математики та фізики. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. – Випуск 8. У 5-ти томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – Т.1. – 180 с.

126. Руденко Т.П. К вопросу формирования лингво-социокультурной компетенции в контексте глобального образования / Т.П. Руденко // Вестник Омского ун-та. – 2007. – №2. – С.115-120.

127. Рудь М.В. Формування громадянських якостей у старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (в умовах полікультурного регіону). Дис. канд. пед. наук. – Луганськ. – 2002. – С.18

128. Сагатовський В.Н. Діалог культур і "російська ідея" // Діалог української і російської культури в Україні. Матеріали конференції / Редкол.: Н.А. Шульга и др. – К., 1998. С. 21

129. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация. – М. – 288 с.

130. Саркозі: політика мультикультуралізму зазнала поразки. Католицький оглядач. Інформаційний сайт порталу МСІ. – 14.02.2011.
131. Сартр Ж.-П. Буття і Ніщо / Ж.-П. Сартр, переклад з фр. В.Ляха, П.Таращука. – К.: основи, 2001. – 854 с.
132. Силаева О.Г. Методологические основы взаимосвязей информационной культуры личности и общества. // Информационная культура личности: прошлое, настоящее, будущее. Международная научная конференция. Краснодар-Новоросийск, 11-16 сентября 1996. – С. 10-12.
133. Скубашевська Т. Проблема толерантності у зрізі міжнародного діалогу // Практична філософія. – К., 2004. – №4. – С. 108-113.
134. Словник соціологічних і політологічних термінів: Довідник / Уклад.: В.І. Астахова, В.І. Даниленко, А.І. Панов та ін. – К.: Вища школа, 1993. – 141 с.
135. Смерічевський Е.Ф. Інформаційна цивілізація: проблема віртуальної реальності в суспільному розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук: спец. 09.00.03. "Соціальна філософія і філософія історії" / Е.Ф.Смерічевський. – Донецьк. 2002. – 21 с.
136. Современные философские проблемы естественных, технических, социаль-но- гуманитарных наук [Текст] : учеб. / под общ. ред. В. В. Миронова. – М.: Гардарики, 2006. – 639 с.
137. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 544 с.
138. Степин В.С. Саморазвивающиеся системы и перспективы техногенной цивилизации // www.spkurdyumov.narod.ru. А.П. Суханов. – Новосибирск, 1988. – 192 с.
139. Суханов А.П. Информация и процесс. / А.П.Суханов. – Новосибирск, 1988. -192 с.
140. Тейлор Ч. Джерела себе. – К.: Дух і Література, 2005. – Ч.1 Ідентичність і благо. С.13-155.

141. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і політика визнання. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172с.
142. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Преджизнь, жизнь, мысль, сверхжизнь. – М.: Наука, 1987. – 240 с.
143. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 262 с.
144. Терещенко Н.А, Шатунова Т.М. Постмодерн как ситуация философствования. – Спб.: Алтейя, 2003. – 190 с.
145. Тлостанова М. В. Постсоветская литература и эстетика транскультурации. Жить никогда, писать ниоткуда. – М., Едиториал УРСС, 2004. – 416 с.
146. Тойнби А.Дж. Постижение истории: Сборник. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1991. – 756 с.
147. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 781 с.
148. Триняк М. Інтеркультурна комунікація: освітній вимір: монографія / Майя Триняк; Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С.Сковороди. – Х.: [Вид-во ХНАДУ], 2010. – 247 с.
149. Фейербах Л. Избранные сочинения. – М., 1995. – Т.1. – 505 с.
150. Филатов А. Перспективы интерпритации понятия космополитизма в современной социальной теории. [Электронный ресурс] / А.Филатов // Man and the Word (Zmogus ir zoris). – 2009. - №4. – Vol.9. – P.49-59. – Режим доступа: <http://www.cceeol.com> С.50
151. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.:Академія Наук Української РСР, 1973. – 560 с.
152. Философия культуры. Становление и развитие / Под ред. М.С. Каган, Ю.В. Перова, В.В. Прозерского, Э.П. Юровской. – СПб: Изд-во «Лань», 1998. – 448 с.
153. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. Д.А.Леонтьева, М.П.Палуша, Е.В.Эйдмана. - М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

154. Фукуяма Ф. Великий разрыв. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 474 с.
155. Майкл Хардт, Антонио Негри. Империя. – М.: "Праксис", 2004. - С. 147.
156. Хилтухина Е.Г. Философско-художественный анализ рассмотрения культур Востока и Запада. / Диалог культур и становление трансверсальной философии: Материалы межвузовской конференции. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2010. – 334 с.
157. Цехмістро І.І. Постмодернізм і математика // Філософська думка. 2007. - №5. – С. 3-11.
158. Шевчук Н.А. Онтологічна значущість комунікативної взаємодії у процесі організації та репродукції соціальних подій. Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. Журнал. – К.: Міленіум, 2011. - №1. – 209 с.
159. Шейко В. Культура та глобалізація: компаративістський аналіз // Наукове видання Культурологічна думка. Щорічник наукових праць. К., - 2009. №1. С. 73-79
160. Шергін С. Сучасний вимір глобалізації: концепції і реальність // Світогляд. – 2008. - №4. – С. 26-33.
161. Шульга М.О. Формула злагоди – діалог культур // Віче. – 1997. - № 1. С. 33.
162. Щербина В.М. Багатомірне суспільство: проблеми діалогу культур. / Вісник Національного технічного ун-ту України «Київський політехнічний інститут. Політологія. Соціологія. Право: Зб. Наук. праць. – Київ: ІВЦ «Політехніка», 2011. - №1 (9). – 242с.
163. Щербина В.М. Образи інформаційного суспільства. К., - 2005. – 248 с.
164. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии истории. 1. Гештальт и действительность. М., 1993; 2. Всемирно исторические перспективы. М., 1998.

165. Ясперс К. Зміст і призначення історії. — М.: 1991. — 262 с.
166. Якимович А. «Свой-чужой» в системах культуры / А.К.Якимович // Вопросы философии. — 2003. - № 4. С. 48-60.
167. 188. Юнг К.Г. Различие между восточным и западным мышлением//Сознание и бессознательное. — СПб. — М., 1997. — 544 с.
169. Bart R. Text // Encyclopedia universalis. — Vol. 15. — Paris, 1978. - С.78.
170. Berry E. Transcultural Experiments [электронный ресурс] : Russian and American Models of Creative Communication / Ellen Berry, Mikhail Epstein. — New York : St. Martin's Press, 1999. — P. 25. — Режим доступа: http://old.russ.ru/antolog/intelnet/fs_transculture.html
171. Castels M. The Information Age: Economy, Society and Culture.Vol. 1. The Rise of the Network Society. Blackwell Publishers, Maiden, Massachusetts, USA, Oxford, UK, 1996. P. 21.
172. De Long D. Building the Knowledge – Based Organization: How Culture Drives Knowledge Behaviors/Working Paper. Center for Business Innovation, May, 1997
173. Dewey J. Democracy and Education / J.Dewey. — N.Y.: MacMillan., 1916 p.25
174. Gordon M. Supermarket kultury kultura globalna a tozawosc jednostki / [przel. E.Klebot]. — Warszawa: Panstwowy Instytut Wydawniczy, 2005. — S. 17
175. Habermas J. Technik und Wissenschaft als Ideologie. Fr. Aut, 1968.
176. Hall E. The Silent Language. — New York: Doubleday. 1956.
177. Höle V. Die Kriste der Gegenwart und die Verantwortung der Philosophie. — München, 1990. С.214.
178. Kristeva J. Semiotic. Recherché pour une se monolyse. — P., 1969. С. 145.
179. Lehmann N. Das Erziehungssystem der Gesellschaft / N.Luhman. - Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. — 236s.

180. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. – Washington, 1981.
181. Multiculturalism Promotong Inter Cultural Understanding – Materials of International Conference. – Toronto – Kiev, 1997.
182. Philosophies de la modernite, - Paris, 2002. – 208 s.
183. Trager G., Hall E. Culture as Communication: A Model and Analis. – New York, 1954.
184. Welsch W. Tozsamosc w epoce globalizacij – perspektywa transkulturowa // Estetyka transkulturowa [red. K. Wilkoszewska]. – Krakow: Towarzystwo Autorow i Wydawcow Prac Naukowych Universitas, 2004. – S.14
185. Welsch W. Auf dem Weg zu transkulturellen Gesellschaften // Die Zukunft des Menschen – Philosophischen Ausbliecke. Hrsg. v. Gunter Seubold. Bonn. Bouvier, 1999. S. 119-144.
187. ua.net.ua/news/16909
188. news.market.com.ua//2011/03